

Univerzita Karlova v Praze

Filosofická fakulta

Ústav světových dějin

Diplomová práce

Samuel Beneš

Protestantské náboženské menšiny v Srbsku v letech 1945-1953

Protestant religious minorities in Serbia 1945-1953

Na tomto místě se sluší poděkovat celé řadě lidí, kteří mi usnadnili svými radami a konzultacemi orientaci v komplikovaném tématu. Ze zahraničních odborníků to byla především historička Dr. Radmila Radić a sociolog Tomislav Branković. Jejich rady mě vedly zejména v nejranější fázi práce. Konzultace u lipského teologa a církevního historika prof. Dr. Klause Fitschena usnadnily mé proniknutí do spletité problematiky protestantských denominací. V neposlední řadě bych chtěl rovněž poděkovat mému vedoucímu doc. PhDr. Janu Pelikánovi, CSc. za skutečně obětavé vedení mé diplomové práce.

„Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších zdrojů.“

V Praze 23. července 2009

Samuel Ben

Obsah

1	Úvod	2
2	Protestantismus na území pozdější Lidové republiky Srbsko do konce 2. světové války	10
2.1	Definice protestantismu	10
2.2	Pronikání protestantských hnutí do jihoslovanského prostoru do konce I. světové války se zvláštním zřetelem na území pozdější Lidové republiky Srbsko	11
2.2.1	Tradiční protestantské církve	14
2.2.2	Ostatní protestantské církve	19
2.2.3	Evangelické církve augsburského vyznání	20
2.2.4	Reformované církve	28
2.2.5	Ostatní protestantské církve na území pozdější LR Srbsko do I. svět. války ..	30
2.3	Protestantismus a meziválečné Království SHS a Jugoslávie.....	36
2.3.1	Slovenská evangelická církev a.v.	40
2.3.2	Německá evangelická církev	41
2.3.3	Reformovaná církev	42
2.3.4	Ostatní protestantské církve	43
3	Protestantismus po II. světové válce.....	46
3.1	Komunistický režim a jeho přístup k náboženským obcím do formování federální Komise pro náboženské otázky	46
3.1.1	Náboženská problematika a ústava Federativní lidové republiky Jugoslávie..	49
3.1.2	Státní komise pro náboženské otázky	50
3.1.3	Agrární reforma.....	53
3.1.4	Sdružení duchovních.....	54
3.1.5	Protestantské církve a realita nové moci.....	55
3.1.6	Procesy s představiteli náboženských obcí	60
3.1.7	Slovenská evangelická křesťanská církev ve Federativní lidové republice Jugoslávii	63
3.1.8	Reformovaná církev	66
3.1.9	Evangelická církev v Chorvatsku, Bosně a Hercegovině a Vojvodině; Evangelická církev	68
3.1.10	Metodistická církev ve FNRJ.....	69
3.1.11	Svaz baptistických církví FNRJ	71
3.1.12	Křesťanská adventistická církev	74
3.1.13	V Ježíše Krista věřící sdružení tzv. Nazarénů.....	77
3.1.14	Křesťanská náboženská obec Svědků Jehovových.....	78
3.1.15	Letniční církve	78
3.1.16	Církevní školy	81
3.1.17	Protestantské církve a základní vojenská služba v JNA	85
3.2	Protestantské církve a jejich vazby na zahraničí.....	87
3.3	Zákon o právním postavení náboženských obcí z roku 1953	94
4	Závěr	97
	Seznam pramenů a literatury.....	97

1 Úvod

Téma protestantismu ať už na teritoriu LR Srbsko či celé federativní Jugoslávie je na první pohled marginální, obskurní záležitostí. V regionu v současnosti často označovaném jako Západní Balkán historicky hrálo z náboženského hlediska pomyslné první housle vždy pravoslaví následované římským katolictvím a islámem. Je málo známou skutečností, že do pestré mozaiky náboženství Jihovýchodní Evropy tradičně, již více než 400 let patří i církev a hnutí vzešlá z bouřlivé reformační doby první poloviny 16. století.

Vynecháme-li specifický případ slovinské reformace, která z důvodu tématického, časového i geografického vymezení práce bude zmíněna pouze okrajově, je možno o kontinuálním protestantském osídlení regionu pozdější LR Srbsko hovořit v souvislosti s kolonizací teritoria dnešní Vojvodiny koncem 17. století a konstituováním tzv. Vojenské hranice. Příliv protestantských osadníků různých etnických příslušností pokračoval do Vojvodiny s určitým přestávkami až do 19. století v takové míře, že citelně poznamenal etnografickou i religiózní strukturu této oblasti. Velká část potomků přistěhovalců si přitom uchovala konfesní příslušnost svých otců k některé z tradičních protestantských denominací, tj. reformované či evangelické církvi. Díky tomu došlo k jevu pro region sledovaný v této práci typický, tedy k časté shodě etnické příslušnosti s určitou konfesí. V případě následovníků učení wittenberského reformátora Martina Luthera se jednalo především o věřící hlásící se k německé a slovenské národnosti, reformovaní byli z drtivé většiny Maďaři.

Od 19. století se na balkánské scéně objevují i další protestantská uskupení, jako metodisté, baptisté, nazaréni, později i adventisté a další. Tyto církve nevznikly příchodem určité jednolité konfesní a etnické skupiny. Na rozdíl od zmíněných tzv. tradičních protestantských uskupení pronikly do jugoslávského státního prostoru skrze misii. Rozdílnost jejich vzniku je dodnes patrná v pestré jazykové a národnostní skladbě těchto církví. Ačkoliv zde zmíněná, někdy jako neoprotestantská označovaná uskupení nikdy nezískala skutečně početnou členskou základnu, sehrála pro dějiny konfesně poměrně homogenní srbské společnosti důležitou úlohu. Dle převratného

výzkumu srbského historika Bojana Aleksova¹ interakce mezi Srbskou pravoslavnou církví a jednou obzvláště v 2. polovině 19. století misijně velmi úspěšnou církví tzv. nazarénů urychlila přijetí nacionalismu jako mobilizačního prostředku do arsenálu srbských pravoslavných duchovních. Přestože vliv nazarénů na o poznání větší a mocnější srbskou ortodoxii nebyl ničím jiným než uměním nechtěného, přináší potvrzení Aleksovovy teze o významu zdánlivě marginálních náboženských menšin.

V období po 1. světové válce se v nově konstituovaném Království Srbů, Chorvatů a Slovinců poprvé v životě srbských protestantů v plné míře projevil prvek sehrávající kruciální úlohu ve vztahu protestantských církví vzhledem k státu i v době komunistického režimu: vazby náboženských obcí hlásících se k reformaci k zahraničí. Je nutno mít stále na paměti, že vytvořením Království SHS byly mnohé církve odříznuty od svých center například v Budapešti či Vídni. Zahraničněpolitický faktor, který se posléze stal klíčovým pro vztahy protestantů se státním zřízením formovaným partyzány, již v meziválečné době určoval, kterou protestantskou církev je možno považovat za loajální a kterou nikoliv. Národnostní specifika jednotlivých náboženských uskupení došla plného vyjádření v průběhu 2. světové války, kdy mnozí z jugoslávských občanů hlásících se k protestantismu spolupracovali s okupačními či kolaborantskými institucemi. Chování příslušníků jednotlivých církví během světového konfliktu pak bylo ze strany komunistů využíváno za vítanou záminku pro perzekuci celých náboženských uskupení.

Téma protestantismu v regionu pozdější LR Srbsko přináší zájemci o tuto problematiku hned několik překážek. První z nich je především časové vymezení práce. Přestože jsem se rozhodl vytyčit si za stěžejní část poměrně krátké období vymezené koncem 2. světové války na Balkáně a z hlediska církevně historického klíčovým rokem 1953², považuji za nevyhnutelné se poměrně podrobně věnovat i otázce předchozího života protestantismu v jugoslávském státním prostoru. Příčina, proč jsem zvolil tento postup, je v podstatě následující povahy. Historie protestantismu na mnou zvoleném teritoriu není v odborných historických kruzích všeobecně známým tématem. Bez alespoň stručného pojednání původu protestantismu na Západním Balkáně přibližně od 17. století by hrozilo například nepochopení mnoha jevů a rysů státní politiky vůči některým protestantským církvím ve 20. století.

---

¹ Viz: Aleksov, Bojan: Religious Dissent between the Modern and the National- Nazarenes in Hungary and Serbia 1850-1914, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2006.

² V roce 1953 byl přijat zákon určující právní rámec pro další existenci jugoslávských protestantských církví na následujících 40 let.

Z důvodu pochopitelné nízké úrovně všeobecného povědomí o konfesních rozdílech mezi jednotlivými denominacemi považuji za nutné věnovat několik stran představení jednotlivých protestantských obcí, a to nejen z historického, nýbrž i z teologického hlediska. Není totiž možné porozumět pestré směsici nejrozličnějších protestantských frakcí bez patřičných základních znalostí jejich věroučných zásad a předpisů.

Přes skutečnost, že práce je geograficky omezena na teritorium LR Srbsko, jsem považoval za nutné v některých případech toto tématické ohraničení překročit. Náboženství obecně příliš hranice států nectí, což pro protestantismus v jugoslávském státním prostoru platilo dvojnásob. V některých případech se odehrály zásadní, nebo alespoň pro mou diplomovou práci přínosné události mimo území zmíněné republiky. Není například možné psát o německých evangelících před 2. světovou válkou a nechávat stranou jejich centrum, které se v této době nacházelo v Záhřebu.

Obdobně nakládám i s časovým ohraničením. Některé události, jako zakládání protestantských škol pro duchovní se sice odehrály těsně po roce 1953, samotné kořeny a zárodky jednotlivých budoucích vzdělávacích institucí menšinových církví byly již formovány dříve, vesměs počátkem 50. let. Formování těchto škol je tedy třeba nahlížet v širších souvislostech, které chronologicky do tématu práce spadají.

Protestantismus v Srbsku v letech 1945 až 1953 není zrovna častým předmětem odborných historických prací. Většina autorů se primárně věnuje národnostním menšinám, přes ně se oklikou a většinou pouze okrajově dostávají k menšinám konfesním. Mezi tyto publikace patří především knihy Oskara Feldtänzera³, Ingomara Senze⁴ a Zorana Janjetoviće.⁵ Do stejné kategorie spadá rovněž drtivá většina slovenských publikací, jež jsou v této diplomové práci citovány. Odborně na nejvyšší úrovni byla zpracována problematika slovenské menšiny v pozdější FNRJ v publikaci Atlas ľudovej kultury Slovákov v Jugoslávii – Atlas narodne kulture Slovaka u Jugoslávii.⁶ Za vědecky hodnověrnou práci je dále možno

---

³ Feldtänzer, Oskar: Donauschwäbische Geschichte, Band I., Das Jahrhundert der Ansiedlung 1689-1805, Vorstand der Donauschwäbischen Kulturstiftung, München, 2006.

⁴ Senz, Ingomar: Die Donau-Schwaben, Studienbuchreihe der Stiftung, Ostdeutscher Kulturrat, Band V., 1994.

⁵ Janjetović, Deca Careva, pastorčad kraljeva: nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918-1941, Institut za noviju istoriju Srbije, 2005. Skutečně odbornými publikacemi jsou pouze práce prvně a posledně jmenovaných. Ingomar Senz dějiny Dunajských Švábů pojednává spíše kronikářsky.

⁶ Atlas ľudovej kultury Slovákov v Jugoslávii – Atlas narodne kulture Slovaka u Jugoslaviji, Matica slovačka u Jugoslaviji, Bački Petrovac, 2002.

označit knihu Rudolfa Bednárika *Slováci v Juhoslávii*. Práce Jána Siráckého⁷ sice přináší pozoruhodná a často zásadní fakta a postřehy, nicméně jeho díla jsou přes svou zajímavost a pestrost rovněž spíše kronikářského charakteru. Zajímavá, především statistická fakta se nacházejí v publikaci Jána Svetoně⁸, přestože jeho dílo jako celek je poznamenáno některými obskurními, zcela nevědeckými postupy. Pokud Svetonovu knihu vydanou v době Slovenského štátu označuji v mnohých ohledech za ideologicky pokřivenou, nezbyvá mi nic jiného než se v obdobném duchu vyjádřit i na adresu Víta Ušáka.⁹ Ušákovu brožurku o Slovácích v evropské diaspoře poškozují jeho metody, kdy operuje s termíny jako „slovenskost“ apod. Závěry Víta Ušáka cituji pouze v souvislosti s jeho dobrým postřehem týkajícím se souvislosti mezi konfesní příslušností a národnostní identitou. Články citované ze sborníku nazvaném „Odkaz predkov – Kovačica pamätná“¹⁰ považuji za kvalitní a důvěryhodné. Co se další slovenské literatury týče, nesmí být opomenut spis z 30. let 20. století sestavený biskupem slovenské evangelické církve Adamem Verešem „Slovenská evanjelická kresťanská cirkev a.v. v Kráľ. Juhoslovanskom.“¹¹ Výše jmenovaným biskupem zaštitěná práce přináší mnoho cenných informací o životě slovenských evangelíků v meziválečné Jugoslávii. Její význačnost spočívá především v hodnocení mezietnických vztahů mezi Slováky, Němci a Maďary. Verešova kniha může být v tomto ohledu považována za hodnotný zdroj informací.

Literatura německé provenience je poměrně bohatá a co se odborných prací týče i kvalitní. Její stručný výčet třeba začít prací Klausa Fitschena „Protestantische Minderheitenkirchen in Europa im 19. und 20. Jahrhundert.“¹² Lipský profesor Fitschen sice předložil zajímavou práci předkládající základní rysy protestantismu v zemích s jinou konfesní majoritou, téma je ale z pochopitelných důvodů probráno vždy jen povšechně. Zcela vyjímečnou a objevnou prací k poznání konfesní problematiky v Osmany obsazené části Uher je článek Kristy Zach „Konfessionelle

---

⁷ Sirácky, Ján a kol.: *Slováci vo svete*, Matica slovenská, Martin 1980. Sirácky, Ján : *Dlhé hľadanie domova*, Matica slovenská, 2002.

⁸ Sveton, Ján: *Slováci v europskom zahraničí*, Bratislava: Slovenská Akademia vied a umení, 1943.

⁹ Ušák, Vít: *Slováci v Chorvátsku-Historický náčrt*, Cleveland – Rím, 1978.

¹⁰ Odkaz predkov – Kovačica pamätná, Zborník z vedeckého sympózia Kovačica pamätná, 18. 5. 2007 v Kovačici, Matica slovenská 2007.

¹¹ Vereš, Adam: *Slovenská evanjelická cirkev augšburkského vyznania v kráľ. Juhoslovanskom v slove a v obrazoch*, Petrovac, 1930.

¹² Fitschen, Klaus: *Protestantische Minderheitenkirchen in Europa im 19. und 20. Jahrhundert*, Evangelische Verlagsanstalt Leipzig, 2008.

Pluralität, Städte und Nation.“¹³ Ke kolonizaci Vojvodiny z etnického a okrajově i konfesního hlediska napsal pozoruhodný příspěvek Josef Wolf.¹⁴ Wolf v něm především na příkladech ortodoxního a židovského obyvatelstva vysvětluje přístup vrchnosti k jednotlivým etnikům. Z dalších německých či německojazyčných knih musí být v tomto stručném výčtu zmíněny ještě práce Hanse Rasimuse¹⁵, Antona Scherera¹⁶, Matthiase Merkleho¹⁷, Katrin Boeckh¹⁸ a Dietera Knalla.¹⁹ Rasimusova poměrně obsáhlá studie je věnována německé menšině v meziválečné Jugoslávii z pohledu tamního tisku. Od první strany je sice zřejmé, čím barvy Hans Rasimus hájí, přesto nikdy nenechává svou národnostní identitu pokřivit odborné dílo v obskurní apologii německého etnika. Rasimusova práce je cenná především jako německý pohled na menšinovou politiku karadjordjevičovského státu mezi světovými válkami. Anton Scherer přispěl k poznání průběhu faktického zániku německé evangelické církve a potažmo i celé německé menšiny v Jugoslávii edicí důvěrných zpráv z dílny Waffen-SS o evakuaci jugoslávských Němců do Hitlerovy Třetí Říše. Záměrem vzniku útlé knihy Matthiase Merkleho byla obrana popraveného biskupa německých evangelíků Philippa Poppa. Není se proto čemu divit, že se jedná o text apologetický, který ale na druhou stranu přináší mnohé detailní informace o vztazích mezi jugoslávskými německými evangelíky jako takovými i královským režimem. V neposlední řadě musí být zmíněn také článek Katrin Boeckh „Zur Religionsverfolgung in Jugoslawien 1944-1953: Stalinistische Anleihen unter Tito.“ Její dílo považuji za objevné po všech stránkách.

---

¹³ Zach, Krista: *Konfessionelle Pluralität, Städte und Nation. Ausgewählte Abhandlungen zur südosteuropäischen Religions- und Gesellschaftsgechichte*, Münster, Berlin, Hamburg, Wien, 2004.

¹⁴ Wolf, Josef: *Ethnische Konflikte im Zuge der besiedlung des Banats im 18. Jahrhundert, Zum Verhältnis von Einwanderung, staatlicher Raumorganization und ethnostrukturellem Wandel*, in.: Beer Matthias, Dahlmann Dittmar: *Migration nach Ost- und Südosteuropa vom 18. bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts: Ursachen – Formen – Verlauf – Ergebnis*, Stuttgart, 1999.

¹⁵ Rasimus, Hans: *Als Fremde im Vaterland, Der Schwäbisch-Deutsche Kulturbund und die ehemalige deutsche Volkgruppe in Jugoslawien im Spiegel der Presse, Arbeitskreis für donauschwäbische Heimat- und Volksforschung in der Donauschwäbischen Kulturstiftung-Stiftung des privaten Rechts – e.V., München 1989.*

¹⁶ Scherer, Anton (Hrsg.): *Unbekannte SS-Geheimberichte über die Evakuierung der Südostdeutschen im Oktober und November 1944 sowie über die politische Lage in Rumänien, Ungarn, der Slowakei, im serbischem Banat und im Unabhängigen Staat Kroatien*, Graz, 1990.

¹⁷ Merkle, Matthias: *Dr. Philipp Popp, Leben und Wirken*. Roku vydání neuveden.

¹⁸ Boeckh, Katrin: *Zur Religionsverfolgung in Jugoslawien 1944-1953: Stalinistische Anleihen unter Tito*. In.: *Südosteuropa – Von vormoderner Vielfalt und nationalstaatlicher Vereinheitlichung*, Festschrift für Edgar Hösch, Hrg. Konrad Clewing, Oliver Jens Schmitt, R. Oldenbourg Verlag, München, 2005.

¹⁹ Knall, Dieter: *Reformatorische Kirchen in der 2. Welt*, Zollikon, 1981.

Brožura sestavená Dieterem Knallem o protestantismu v Titově Jugoslávii je jednou z mála prací vůbec, která se tématicky zcela překrývá s předmětem mého zájmu. Je třeba mít na paměti, že Knall psal svůj spisek zejména pro západoněmecké evangelické kruhy pro zorientování se v problému protestantismu v Jugoslávii. Zaměřuje se proto spíše na církevní život než na interakci stát – protestantské obce. Za nedostatek Knallový práce považují jeho záměrné opomenutí všech tzv. neoprotestantských církví.

Srbské či jugoslávské publikace přímo k sledovanému tématu až na dvě výjimky nejsou. Okrajově se problematiky protestantismu dotýká Josip Mirnić²⁰, soustředící se ovšem prvotně na německou menšinu v Báčce za 2. světové války. Obdobným případem je i Zoran Janjetović zabývající se národnostními menšinami v meziválečné Jugoslávii. Přední znalkyně náboženské problematiky v komunistické Jugoslávii Radmila Radić²¹ ve své jinak vynikající práci o vztazích mezi titoistickým režimem a náboženskými obcemi pojednává o protestantských uskupeních pouze zkratkovitě.

Z pera srbských autorů pochází ale i dvě práce nesoucí protestantismus přímo ve svém názvu. První z nich jsou „Protestantske zajednice u Jugoslaviji“ od sociologa a odborníka srbské vlády na křesťanské menšiny Tomislava Brankoviće.²² Jedná se de facto o první odbornou knihu svého druhu věnovanou této problematice. Branković sice předkládá čtenáři jugoslávský protestantismus v celé své komplexnosti, ale v některých, především veskrze historických kapitolách má tendenci přejímat zažitě stereotypy. Na druhou stranu sociologické pasáže jeho knihy jsou na vrcholné úrovni. Publikace Branka Bjelajace²³ „Protestantizam u Srbiji“ je přínosná hlavně kvůli otištění několika zásadních dokumentů, jež sehrály kruciální úlohu v životě srbských protestantů. Taktéž ji lze doporučit pro prvotní zorientování se v problému, nicméně již méně je Bjelajacova práce použitelná pro období po 2. světové válce. Tuto část Branko Bjelajac totiž sestavil na základě různých dokumentů, jež nepodrobil patřičně kritickému zhodnocení.

---

²⁰ Mirnić, Josip: Nemci u Bačkoj u drugom svetskom ratu, Novi Sad 1974.

²¹ Radić, Radmila: Država i verske zajednice, INIS, Beograd, 2002. Radić, Radmila: Verom protiv vere, Beograd, 1995.

²² Branković, Tomislav: Protestantske zajednice u Jugoslaviji, Niš-Beograd, 2006.

²³ Bjelajac, Branko: Protestantizam u Srbiji, Beograd, 2003.

Anglofonních publikací zabývajících se protestantismem v Jugoslávii bohužel mnoho není. Z anglicky píšících autorů je třeba na prvním místě zmínit Paula Mojzese²⁴, předního amerického odborníka na náboženství v jihovýchodní Evropě. Z jeho prací jsem využil hlavně článek „Protestantism in Bulgaria and Yugoslavia since 1945“, který byl ale napsán spíše pro čtenáře neznalé problematiky, tudíž mnohé zásadní otázky zde Mojzes pojednává pouze povrchně. Z ostatních děl nesmí být zapomenuta fenomenální práce srbského historika Bojana Aleksova „Religious Dissent between the Modern and the National- Nazarenes in Hungary and Serbia 1850-1914.“ Alekov v ní dokazuje význam menšinových církví nejen vzhledem k interakcím s majoritními církvemi, nýbrž i roli náboženských křesťanských minorit pro modernizační procesy ve společnosti.

Ve výběru teologické a religionistické literatury jsem se řídil především radami profesora Klause Fitschena z teologické fakulty lipské univerzity. Drtivá většina citovaných prací, které používám pro vysvětlení osobitostí a rozdílů jednotlivých denominací, je proto buď německo jazyčných, nebo alespoň německé provenience. Jedinou českou publikací, z níž v této souvislosti čerpám, je práce Pavla Filipiho „Křesťanstvo: historie, statistika, charakteristika křesťanských církví.“²⁵

Kromě zmíněné, ale i další literatury sehrály pro vznik této práce nezastupitelnou úlohu zdroje dislokované v následujících institucích: Arhiv Srbije i Crne Gore a tzv. Titův archiv uložený v Arhivu muzeja istorije Jugoslavije. Z Arhivu Srbije i Crne Gore²⁶, jsem čerpal především z fondu Savezna komisija za verska pitanja, v kterém jsou shromážděny jak zprávy ostatních republikových komisí, tak komise při vládě LR Srbska a při federální vládě. Charakter archivních zdrojů se v tomto fondu s narůstajícím počtem let od konce druhé světové války značně proměnil. V prvních třech až čtyřech letech své existence komise pro náboženské otázky omezovaly svou činnost na shromažďování materiálů týkajících se náboženských obcí. S koncem 40. let se již komise posouvají do pro ně typické úlohy prostředníka mezi státem a věřícími. Obdobným posunem prošly také komisní záznamy, v nichž se místo pouze hromadění údajů začínají objevovat referáty a

---

²⁴ Mojzes, Paul: Protestantism in Bulgaria and Yugoslavia since 1945. In: Ramet, Sabrina: Protestantism and Politics in Eastern Europe and Russia, The Communist and Postcommunist Eras, Christianity under Stress, Volume III., Duke University Press, Durham and London, 1992.

²⁵ Filipi, Pavel: Křesťanstvo: historie, statistika, charakteristika křesťanských církví, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno, 1998.

²⁶ V záznamech Titovy kanceláře mnoho informací o jugoslávských protestantech není. Pro mou práci byly využitelné pouze elaboráty z ideologického hlediska rozebírající vztah církve a státu.

elaboráty analytického charakteru. Mezi témata, jichž si referenti všímali nejvíce patřila mimo jiné politická orientace představitelů jednotlivých denominací, obecný vztah komunistického režimu k náboženství jako takovému, kontakty jugoslávských věřících se zahraničím. K záznamům signalizujícím změnu zahraničně politické orientace jugoslávské federace je nutno připočíst protokoly z jednání s čelnými zástupci náboženských uskupení. Tento nový prvek, tedy projednávat například chystané proměny církevního právního rámce přímo s duchovními, se nejjasněji projevil během přijímání pro život nejen jugoslávských protestantů zásadního zákona o náboženských obcích.

Vzhledem k charakteru práce a jejímu určení především odborné veřejnosti profesionálně zabývající se teritoriem Západního Balkánu jsem nepovažoval za nutné překládat citáty ze srbochorvatského, respektive srbského jazyka. Všechny jsou proto uvedeny v originální podobě.

2 Protestantismus na území pozdější Lidové republiky Srbsko do konce 2. světové války

2.1 Definice protestantismu

Bylo by nanejvýš mylné představovat si protestantismus jako jednolitě náboženské uskupení. Tím nikdy nebyl. Kořeny samotného pojmu protestantismus sahají do 16. století, přesněji do jeho 20. let, kdy se říšské stavy hlásící se k Martinu Lutherovi formou známého speyerského „Protestation“ vzepřely proti zrušení jednohlasného usnesení Říšského sněmu z roku 1526, který přenášel rozhodnutí do jaké míry bude plněn edikt wormský²⁷, na jednotlivé říšské stavy.²⁸ Pojmenování „Protestantes“ respektive „Protestierende“ odvozená z „Protestatia“ tedy z počátku neznamenal nic jiného než označení určité zájmové skupiny.²⁹ Termín „protestantes“ a „protestantismus“ poté prodělal pozoruhodnou cestu přes Nizozemí a Anglii, aby se přibližně za dvě a půl století od svého prvního použití vrátil do německého prostředí. V době svého návratu již ale slovo odvozené z protestu německých evangelických stavů získalo jiný, širší obsah, protože zahrnovalo již i církve vzniklé na základě jiných než luteránských tradic. Nejlepším dokladem změny náplně tohoto pojmu je litera Pruského všeobecného práva z roku 1788, která již hovořila o protestantské církvi, přestože luteráni i reformovaní v tehdejší Prusku existovali odděleně.³⁰ Je možno tedy tvrdit, že od 18. století nabývá termín protestantismus svůj dodnes nejhojněji používaný význam zahrnující církve a náboženská uskupení vzešlé z reformačních tradic převážně 16. století.³¹

---

²⁷ Wormský edikt byl přijat na říšském sněmu v roce 1521 a znamenal uvržení říšské klatby na Luthera a jeho přívržence. Franzen, August: *Malé církevní dějiny*, 1992. S. 195.

²⁸ Religion in Geschichte und Gegenwart: Handwörterbuch für Theologie und Religionwissenschaft, Tübingen, 2002. S. 1728.

²⁹ Pojem protestanté se rozšířil zejména díky publicistice vzdělaných říšských juristů, kteří znesvářené strany rozlišovali jako „catholicos“ a „protestantes.“ Tamtéž. S. 1729. S. 13.

³⁰ Jen na okraj je třeba ještě zmínit, že v této době termín „Protestantismus“ ještě používán nebyl, nýbrž pouze označení „Protestantes“ nebo „protestantisch.“ Tamtéž. S. 1729.

³¹ Hillerbrand, Hans J.: *The Encyclopedia of Protestantism*, Volume I. Str. XVII-XVIII. Problematika termínu protestantismus je velice komplikovanou záležitostí a zde použítá definice tohoto pojmu je zjednodušující, přesto ji ale považuji pro potřeby historické práce, jejímž cílem není analyzovat termín samotný za zcela dostatečnou. Velice solidní a zároveň vysoce odborně zpracovanou analýzu tohoto pojmu je možno nalézt v: Religion in Geschichte und Gegenwart:

2.2 Pronikání protestantských hnutí do jihoslovanského prostoru do konce I. světové války se zvláštním zřetelem na území pozdější Lidové republiky Srbsko

Náboženské obce vycházející z reformačních tradic netvořily nikdy a nikde jednotný prvek. Přesto zvláště v jihoslovanském prostoru prošly všechny z hlediska jugoslávského diskursu tradiční protestantské církve³² několika shodnými dějinnými momenty. Tím hlavním byl příchod nejihoslovanských osadníků, kteří tyto konfese vyznávali. Dalším momentem bylo následné šíření těchto věrouk mezi místním obyvatelstvem.³³ Přesto nelze považovat protestantismus v jihovýchodní Evropě za záležitost týkající se pouze a výlučně přistěhovalců. Myšlenky ať už Lutherovy, Melanctonovy či Kalvínovy byly v Uhrách i v jejich okolí úspěšně šířeny již během první poloviny 16. století. Zásadním prvkem protestantské propagace bylo šíření tzv. katechismů pomocí knihtisku. Úlohou těchto většinou v lokálních jazycích tištěných věroučných příruček bylo srozumitelné vysvětlení základů protestantské věrouky.³⁴ Tyto a mnohé další publikace byly produkovány z několika center jako Tübingen, Wittenberg, Reutlingen a Urach. Mezi těmito centry, ke kterým ještě o několik let později přibyla další jako Heidelberg, Basilej a Ženeva, a jihovýchodní Evropou

---

Handwörterbuch für Theologie und Religionwissenschaft, Tübingen, 2002. Nebo v: Heyer, Friedrich: Konfessionskunde, Gruyter, Berlin, New York 1977. Méně obsáhlý, přesto dle mého soudu pro základní proniknutí do této problematiky nejsrozumitelnější výklad, podává v prvních kapitolách své knihy Wilhelm Graff. Graff, Wilhelm Friedrich: Der Protestantismus, Geschichte und Gegenwart, Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn 2007.

³²Tradiční náboženská obec je odborný termín vyskytující se v jugoslávském právu, který se objevuje již v náboženských zákonech z roku 1953. Zahrnuje protestantské obce z nejdelší tradicí v oblasti, tedy evangelické a reformované církve. Tento termín je zde zmíněn z toho důvodu, že je určitým vymezením vůči množství dalších protestantských hnutí, které na území pozdější Jugoslávie pronikaly od 19. století. Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-8-133.

³³ Bude dovysvětleno v dalším textu. Fenomén konverze slovanského obyvatelstva je nejlépe popsán v knize Bojana Aleksova. Viz.: Aleksov, Bojan: Religious Dissent between the Modern and the National- Nazarenes in Hungary and Serbia 1850-1914, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2006.

³⁴ Zmíněné katechismy byly pro křesťanské dějiny novinkou pouze z hlediska technologického, nikoliv obsahového. Křesťanské dějiny již znaly tzv. bible pro chudé nebo obrazové výjevy z bible na stěnách chrámů. Reformační katechismy měly ten samý účel, tedy zprostředkovat základní věroučné zásady co nejširšímu publiku. Zach, Krista: Konfessionelle Pluralität, Städte und Nation. Abhandlungen zur südosteuropäischen Religions- und Gesellschaftsgeschichte, Münster, Berlin, Hamburg, Wien 2004. S. 193.

existoval čilý ruch, na kterém se přímo podíleli přívrženci reformace příslušící k jihoevropským etnikům. Nejvýznamnějším z nich byl Primož Trubar, slovinský reformátor, jehož zásluhou byla přeložena bible do slovinštiny a chorvatštiny. Tisky katechetních publikací byly prováděny i v cyrilici a glagolici.³⁵ Pro šíření protestantismu v Uhrách se mimořádně důležitým centrem stalo Sedmihradsko, především jeho saská část obyvatel, která takřka bezvýjimně přestoupila k luteránství. Zejména německé magistráty Kronstadtu a Hermannstadtu nechaly tisknout a šířit za své vlastní prostředky katechismy a bible v rumunštině, čímž došlo k prvním tiskům v tomto jazyce vůbec. Podobným způsobem jako saské měšťanstvo Sedmihradska si počínali mnozí uherští feudálové.³⁶ Pro šíření kalvinismu nabyla na důležitosti tiskárna v Debrecínu, kde byl v roce 1562 poprvé v maďarském jazyce vytištěn heidelberský katechismus, ústřední sloup kalvinistického učení.³⁷

Živelné a do značné míry úspěšné pronikání protestantismu na území Uherského království a do jeho okolí v 16. století bylo zapříčiněno specifickou situací v oblasti. Země koruny sv. Štěpána byla od založení budínského vilájetu³⁸ roku 1541 de facto rozdělena na tři části. Moc Habsburků jako právoplatných uherských králů se udržela pouze na teritoriu dnešního Slovenska a západu Maďarska. Velká část Uher se dostala pod přímou osmanskou správu výše zmíněného budínského vilájetu a třetí entitu vzešlou z poraženého Uherského království tvořilo Sedmihradsko, které vstoupilo do vazalského vztahu s Istanbulem. V podobně komplikované situaci, jako se politicky nacházel tehdejší uherský stát, se z náboženského hlediska nacházelo i jeho obyvatelstvo. Ve všech třech celcích rozdělených Uher panovala jiná náboženská situace.³⁹ Vyšší katolický klérus totiž ve vysokém počtu uprchl z území pod svrchovaností Vysoké Porty buď na teritorium dnešního Slovenska nebo častěji do Vídně a vyžádal si od papeže zbavení rezidenční povinnosti. Tento požadavek

---

³⁵ V Uhrách byl v roce 1563 vytištěn překlad Nového Zákona v cyrilici.

³⁶ Zach, Krista: *Konfessionelle Pluralität, Städte und Nation. Ausgewählte Abhandlungen zur südosteuropäischen Religions- und Gesellschaftsgeschichte*, Münster, Berlin, Hamburg, Wien 2004. S. 203.

³⁷ O dvacet let později, tedy v roce 1581 byl vyhotoven také první tisk ve slovenštině. Jeho autorem byl pravděpodobně Severin Škultéty a jednalo se o Lutherův „Malý Katechismus.“ Tamtéž. S. 199.

³⁸ Vilájet byl název pro provincie v osmanské říši. V čele vilájetu stál váli. Hroch, Miroslav: *Encyklopedie dějin novověku*, Libri, 2005. S. 369.

³⁹ Tématu této práce se dějiny Sedmihradska prakticky nedotýkají, přestože právě zde usídlené německé obyvatelstvo takřka jednotně přestoupilo k luterství, tedy k stejnému vyznání které vyznávalo zhruba 20% jugoslávských meziválečných Němců. Mezi oběma skupinami ale nepanovala žádná významnější interakce.

římskokatoličtí preláti odůvodňovali strachem o svou osobní bezpečnost. Průběh 16. století znamenal pro Uhry rozpad dosavadního státního církevního zřízení, doprovázeného právní nejistotou. Složité poměry v katolické církvi v Uhrách ještě přiosťřovaly texty mnohých protestantských katechismů, které spatřovaly v tehdejších vítězících osmanských vojscích důkaz prohnílosti římskokatolické církve.⁴⁰ Ta se na základě smluv ze Zsitvatoroku(1606) a z Komárna(1618) s Osmanskou říší pokoušela zachovat si kontrolu nad katolickým obyvatelstvem i na jejím teritoriu. Zmíněné smlouvy zaručovaly uherské jak světské tak duchovní vrchnosti vybírat daně na území sahajícím až po Drávu. Tamní křesťané se tak dostali do delikátní situace, kdy byli nuceni platit dávky jak své bývalé, tedy uherské tak i té nové, osmanské vrchnosti.⁴¹ Uvedené skutečnosti nahrávaly šířícímu se odpadlictví od katolické církve a šíření protestantských i jiných církví a hnutí.⁴²

Protestantismus se tedy v 16. století v regionu zhruba vymezeném dnešním Slovinskem a Chorvatskem na západě, Slovenskem na severu, Rumunskem na východě a hranicí Vojvodiny s užším Srbskem na jihu setkal z počátku s příhodnými podmínkami. Celá oblast byla destabilizována výboji Osmanské říše a velká část obyvatelstva hledala východisko a útěchu v konverzi k některému z protestantských vyznání. Největších úspěchů z celého regionu dosáhla reformace ve Slovinsku, kde ale již koncem 16. století započatá rekatolizace celý vývoj až na vyjímku Zámuří⁴³ dokonale zvrátila.⁴⁴ Přes skutečnost, že se mezi Slovinci a Chorvaty žádná z protestantských církví podstatněji nezachytila představuje tato období zejména z literárního a kulturního hlediska významnou kapitolu jak slovinských, tak chorvatských dějin.

---

⁴⁰ Například maďarský autor Honterus v Kronstadtu tištěném textu z roku 1543 píše: „*Mnoho lidí již zjistilo skrze vlastní zkázu, jak dalece je křesťanská víra dodnes zatemněna skrze Antikrista.*“ Turecké nebezpečí v předmluvách ke svým dílům akcentoval také Primož Trubar. Tamtéž. S. 200.

⁴¹ Tamtéž. S. 207.

⁴² V 16. a 17. století mezi konfese, ke kterým uherské obyvatelstvo kovertovalo nejčastěji patřilo luterství, kalvinismus, ale také například tzv. Sozianer, kteří byli striktně antitrinitářští. Tamtéž. S. 207.

⁴³ V Zámuří zůstaly slovinské evangelické obce zachovány, protože tato oblast nepatřila správně k Rakousku, kde rekatolizace proběhla nejúspěšněji, nýbrž k Uhrám.

⁴⁴ Knall, Dieter: Reformatorische Kirchen in der 2. Welt, Zollikon 1981. S.17.

2.2.1 Tradiční protestantské církve

Druhá fáze pronikání protestantismu do oblastí, které jsou předmětem této práce je bezprostředně spojeno s rozsáhlými geopolitickými změnami způsobenými válečnými konflikty mezi Rakouskem a Osmanskou říší v 17. a 18. století. Od bitvy na Kahlenbergu v roce 1683 sultánova moc v regionu ztrácela na síle a byla nucena ustupovat před výpady císařských vojsk. Obrácení válečného štěstí směrem k habsburskému domu vyneslo Vídni znovudobytí rozsáhlých území ve Střední a Jihovýchodní Evropě.⁴⁵ Nově získané oblasti, zvané jazykem rakouských úředníků „neoacquista“ byly ale válečnými operacemi natolik zpustošeny a vylištěny, že je nebylo prakticky možné významněji využít ať už hospodářsky či vojensky.⁴⁶ Ve snaze změnit tento stav a zajistit za prvé obranyschopnost celé oblasti a za druhé její hospodářskou prosperitu došlo již v roce 1689 k vydání prvního tzv. „Impopulationspatentu.“⁴⁷ Tento dekret císaře Leopolda I. byl přijat na základě pamětního spisu člena císařské komise zabývající se znovudobytými provinciemi, kardinála hraběte Kolloniche. Volba na tohoto původem chorvatského preláta nepadla náhodou. Kollonich totiž patřil mezi loajální přívržence císařského absolutismu a zároveň horoval pro myšlenky merkantilismu. V jeho již zmíněném spise nazvaném „Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn in Sachen des status politici, cameralis et belici“ Kollonich zdůrazňoval nutnost provést rozsáhlou kolonizaci nově získaných území.⁴⁸ Mezi jeho návrhy byla i rada neklást při osidlování důraz na národnost ani

---

⁴⁵ Po bitvě na Kahlenbergu následovala ještě řada dalších zásadních bitev jako v roce 1687 u Moháče, o rok později u Bělehradu, u Slankamene v 1691 a u Zenty v roce 1697. Další větší srážky pokračovaly až skoro o dvacet let později, kdy rakouské zbraně dobíjejí Temešvár a v roce 1717 Bělehrad.

⁴⁶ O míře devastace celého regionu svědčí skutečnost, že se v roce 1693 banátský vezír neodhodlal k pokusu o znovudobytí Báčky z důvodu takového zpustošení této oblasti, že nebyla schopná zásobovat jeho oddíly. Feldtänzer, Oskar: *Donauschwäbische Geschichte*, Band I., *Das Jahrhundert der Ansiedlung 1689-1805*, Vorstand der Donauschwäbischen Kulturstiftung, München, 2006.

⁴⁷ Tento císařský patent se nazýval: „zur besseren Aufhelfung, Wiedererhebung und Bevölkerung des fast gänzlich zu Grunde gerichteten und abgeödeten Erbkönigreich Hungarn.“ Taffener, Anton: *Quellenbuch zur donauschwäbischen Geschichte*, München 1974. S. 134.

⁴⁸ Feldtänzer, Oskar: *Donauschwäbische Geschichte*, Band I., *Das Jahrhundert der Ansiedlung 1689-1805*, Vorstand der Donauschwäbischen Kulturstiftung, München, 2006. S. 176.

náboženství kromě pevnostních měst⁴⁹, kde mělo být dovoleno usazovat se pouze římským katolíkům.⁵⁰

Kollonichova iniciativa ale narazila jak na odpor uherského palatina a části šlechty, která se stavěla proti přistěhování nekatolíků a ve své podstatě i obecně proti vměšování Vídně do vnitřních uherských záležitostí, tak i na rozpaky až odpor císařského domu. Důležitějším důvodem, proč Kolonichův plán došel naplnění až za více než 30 let a to ještě v omezené míře, například jeho myšlenka povolávat do Uher i protestantské osadníky byla oslyšena, byl ale dlouhotrvající antagonismus uherských stavů a Habsburků, který způsobil zpoždění celé rakouským státem organizované kolonizace. V žádném případě ale nebylo odporem uherské šlechty osidlování Uher zcela podvázáno, jen se jeho těžiště přeneslo z režie dvorských komisí na jednotlivé zeměpány, kteří začali převážně v německých zemích verbovat osadníky. Tato první část kolonizace byla charakteristická špatnou organizovaností a nízkými zkušenostmi šlechty v těchto záležitostech. Uherské panstvo často nebylo schopné nově příchozím zajistit obydlí ani dostatek obilí na setbu, kvůli čemuž řada osadníků přišla brzy o veškerý majetek nebo i o život.⁵¹ Kromě nízké připravenosti a špatného logistického zabezpečení bylo dalším specifikem kolonizace za vlády Leopolda I. a částečně Karla VI. různorodé podmínky a nároky kladené na osadníky, které se lišily panství od panství. Rozdílnost v nárocích a okolnostech se projevovala i ve vztahu k náboženství.⁵² Přestože zrušení většiny diskriminačních opatření přinesla až vláda Josefa II. a jeho tzv. toleranční patent z roku 1781, docházelo již během karolinské kolonizace k osidlování některých oblastí zejména Banátu protestanty pocházejícími převážně z Hesenska. V případě verbování protestantských osadníků se ale jednalo pouze o soukromé akce jednotlivých vlastníků panství a v žádném případě nešlo o státem organizovanou činnost. Příslušníci protestantských církví se také do regionu pozdější LR Srbsko dostávali během tzv. živelné kolonizace, která bezpochyby

---

⁴⁹ Ofen, Gran(Esztergom)!, Plintenburg(Visegrad), Waitzen, Stuhlweissenburg, Weissbrunn, Fuenfkirchen.

⁵⁰ Oskar, Feldtänzer: Donauschwäbische Geschichte, Band I., Das Jahrhundert der Ansiedlung 1689-1805, Vorstand der Donauschwäbischen Kulturstiftung, München, 2006.

⁵¹ Náročné životní podmínky prvních osadníků trefně vystihuje německé lidové rčení pocházející z německojazyčného osadnického prostředí. „*Die ersten fanden den Tod, die zweiten die Not und die dritten erst das Brot.*“ Senz, Ingomar: Die Donau-Schwaben, Studienbuchreihe der Stiftung, Ostdeutscher Kulturrat, Band V., 1994. S. 17.

⁵² Za zmínku stojí například nařízení prince Evžena Savojského z roku 1716 osidlovat banátská města pouze německým katolickým obyvatelstvem. Vyznavači jiných náboženství byli vystěhováni. Wolf, Josef: Ethnische Konflikte im Zuge der Besiedlung des Banats im 18. Jahrhundert. Ss. 337-338.

probíhala během celého 18. století. V tomto případě šlo nejvíce o slovenské protestantské obyvatelstvo spontánně se stěhující na Dolní zem.⁵³ Častou praxí také bylo, že protestantům bylo sice dovoleno se usídlit na územích označovaných jako „neoacquista“, ale dále jim nebylo povoleno mít vlastního duchovního či vlastní kostel.⁵⁴

Rozhodnutí habsburského dvora osidlovat znovuzískaná území Uher pouze římskými katolíky vycházela z vnímání Habsburků sebe samých jako ochránců římskokatolické víry a také ze zkušeností s celou řadou různých protirakouských uherských povstání 17. a 18. století, na kterých se vehementně podíleli právě příslušníci tamních protestantských církví.⁵⁵ Na druhé straně řada protestantů žijících na područí osmanské říše považovala za svého nepřítele spíše rekatolizačními snahami známou Vídeň než sice jinověrecký, přesto ale poměrně nábožensky tolerantní Istanbul. Nedůvěra a nevraživost tedy panovala na obou stranách a dle mého soudu je možné souhlasit s tezí, že mnoho osmanských protestantů po osvobození ze strany Vídně vůbec netoužilo.⁵⁶

Panovníci z rodu Habsburků se v plné míře k svému již od dob kardinála Koloniche plánovanému kolonizačnímu úsilí dostali až po zasedání uherského sněmu v 1722, který posílil moc uherského krále a vydal potřebné zákony k osidlování Uher. Logickým vyústěním silnějšího vnitropolitického sebevědomí vídeňského dvora byla

---

⁵³ Více bude uvedeno v kapitole o Slovenské evangelické církvi a.v.

⁵⁴ Merkle, Matthias: D. Dr. Philipp Popp – Leben und Wirken, S. 8.

⁵⁵ Jednalo se především o povstání Františka II. Rákóczyho a jeho tzv. kuruců. Kurucké rebélie až do míru ze Szátmáru z roku 1711 zcela podvázaly jakoukoliv kolonizační činnost Habsburků v jižních Uhrách. Velká část revoltujících se hlásila k některé z protestantských denominací. Hroch, Miroslav: Encyklopedie dějin novověku, 2005. S. 265.

⁵⁶ Nanejvýš vhodný a přínosný exkurs do historických prací zabývajících se touto problematikou podnikl Oskar Feldtänzer, který tvrdí, že ani daňové zatížení obyvatelstva nebylo v osmanské říši ve srovnání s okolím nijak hrozivé, což mělo v kombinaci s Habsburky podporovanou rekatolizací za následek nevýraznou snahu osmanských Maďarů po osvobození. Feldtänzer zároveň zároveň uvádí, že maďarská historiografie se k tomuto tvrzení nepřiklání, a to zejména z nacionálních důvodů. Po vypuzení Osmanů z Uher nebylo totiž maďarské obyvatelstvo s to znovu osídlit rozsáhlé vylidněné regiony, což vedlo ke kolonizaci Uher příslušníky jiných etnik. Pestrá etnická skladba měla údajně zapříčinit rozbití Uher po 1. světové válce. Feldtänzer, Oskar: Donauschwäbische Geschichte, Band I., Das Jahrhundert der Ansiedlung 1689-1805, Vorstand der Donauschwäbischen Kulturstiftung, München, 2006. Ss. 39-40. Branko Bjelac se ve své práci vyslovuje ještě jednoznačněji: „*Ve skutečnost byli kalvinisti i luteráni více pronásledováni ze strany katolíků než muslimů. Šíření protestantismu zvláště v Banátu pomáhali Turci, stejně jako část maďarské šlechty, která byla proti Habsburské monarchii.*“ Bjelajac, Branko: Protestantizam u Srbiji, Beograd, 2003. S. 29. Ve stejném duchu se vyjadřuje i Dieter Knall: „*In jenen Gebieten, die einstmals unter türkischer Oberhoheit standen, konnte sich die Reformation weithin ungehindert entfalten.*“ Knall, Dieter: Reformatorische Kirchen in der SFR Jugoslawien, Glaube in der 2. Welt, Zollikon 1981. S. 17.

kolonizace, kterou vzápětí zahájil císař Karel VI.⁵⁷ Tato karolinská fáze rakouským státem organizovaného osidlování jižních Uher, se držela kameralistických závěrů konce 17. století z přihlédnutím na obranyschopost celého regionu. Uvedené dva faktory měly za přímý následek časté vystěhovávání místního většinou polonomádkského pravoslavného obyvatelstva a jeho nahrazení převážně německými osadníky. Po celé 18. století byli z hlediska hospodářského využití regionu upřednostňováni právě lidé z německých zemí, protože byli považováni za hospodářsky nejvýkonnější a nejloajálnější. Ti byli také usazováni na nejlepších pozemcích, což vyvolávalo četné střety s ostatním, převážně srbským a rumunským obyvatelstvem.⁵⁸ Kolonizace ovšem nezapříčinila příchod pouze německého obyvatelstva do regionu, nýbrž mezi osadníky byli i Slováci, Maďaři, Srbi, Bulhaři, Rumuni, Rusíni, Češi, Poláci a četná další, pro zmíněnou oblast značně exotická etnika jako Italové nebo Španělé. Pozoruhodným prvkem prakticky všech početnějších osadnických skupin byla konfesionální diverzita. Prakticky až na případ malé polské menšiny nebylo žádné z uvedených etnik nábožensky jednolité, přičemž národnostní skupiny Němců, Slováků, Maďarů a Čechů byly z části tvořeny příslušníky protestantských církví. Náboženská pestrost v rámci jednotlivých národností způsobovala paradoxní, přesto ale pro novověk typickou situaci, kdy náboženská, případně konfesní identita hrála důležitější roli než ta nacionální.⁵⁹ Konfesní odlišnosti byly také důvodem rozdílnosti odolnosti národní identity mezi katolickými a protestantskými příslušníky toho daného etnika. Obecně je na místě uvést, že protestantští kolonisté si v jihovýchodní Evropě udrželi svou národní identitu i jazyk nepoměrně častěji než jejich katoličtí krajané, kteří byli náchylnější k asimilaci.⁶⁰

Přistěhovalectví protestantů na území pozdější LR Srbsko pokračovalo i přes celé 19. století.⁶¹ Základní skladba protestantských církví v této oblasti se ale vytvořila již v století předcházejícím a vytrvala v nezměněné míře až do roku 1945, kdy došlo

---

⁵⁷ Státem organizovaná kolonizace bývá tradičně členěna na tzv. karolinskou, tereziánskou a josefínskou.

⁵⁸ Wolf, Josef: *Ethnische Konflikte im Zuge der besiedlung des Banats im 18. Jahrhundert, Zum Verhältnis von Einwanderung, staatlicher Raumorganisation und ethnostrukturellem Wandel*, in.: Beer Matthias, Dahlmann Dittmar: *Migration nach Ost- und Südosteuropa vom 18. bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts: Ursachen – Formen – Verlauf – Ergebnis*, Stuttgart, 1999. S. 340.

⁵⁹ Obecně k problematice identit Heckmann, Friedrich: *Ethnische Minderheiten, Volk und Nation, Soziologie inter ethnischer Beziehungen*, Ferdinand Enke Verlag, Stuttgart 1992. S. 334.

⁶⁰ Toto téma bude podrobněji pojednáno dále v textu na příkladech jugoslávských Němců a Slováků.

⁶¹ Šlo zejména o slovenské evangelíky, kteří se šířili v rámci sekundární kolonizace především po dnešní Vojvodině a Sremu. *Atlas narodne kulture Slovaka u Jugoslaviji*. S. 48.

k vysídlení drtivé většiny Němců. Z jejich odchodem byla do té doby početná církev německých evangelíků odsouzena k živoření. Mezi početně největší a z hlediska jugoslávského diskursu tradiční církve patřily obce německých a slovenských evangelíků a maďarští reformovaní.⁶² Ostatní protestantské církve z pestré mozaiky jugoslávských náboženských uskupení začala na území pozdější Jugoslávie pronikat až koncem 19. a začátkem 20. století, a to především do oblastí náležejících k Rakousku-Uhersku.

Vzhledem k zaměření této práce primárně na území LR Srbsko je třeba upozornit na skutečnost, že jen nepatrná část pozdějších geograficky srbských protestantských obcí spadala pod srbskou jurisdikci již během 19. století. Drtivá většina jugoslávských protestantů se na území náležícím pod vládu srbského knížecího, později královského domu, dostala až po 1. světové válce. Na území srbského státu, který procházel v 19. století emancipačním zápasem s Osmanskou říší, se protestanté dlouhou dobu vyskytovali prakticky vylučně v Bělehradu.⁶³ Jednalo se převážně o cizince německé či maďarské národnosti.⁶⁴ Bělehradská evangelická obec byla založena v roce 1855 v reakci na přijetí knížecího nařízení(ukaz)⁶⁵ z roku 1853, které zaručovalo legální působení některých nepravoslavných křesťanských církví na území Srbska.⁶⁶ Průběh 19. století byl v habsburské říši provázen dokončením emancipace protestantského obyvatelstva s katolickou většinou, což bylo následováno dalším přistěhovalectvím protestantů na teritorium pozdější LR Srbsko.⁶⁷

---

⁶² Bude dovystvětleno v kapitolách zabývajících se jednotlivými církvemi. Úmyslně zde nejsou použity přesné názvy uvedených protestantských církví, protože se během dvou staletí své existence v jugoslávském prostoru často měnily. Proto pro dosažení větší srozumitelnosti volím v této části mé diplomové práce raději výše zmíněné pojmenování. Jen na okraj je třeba ještě uvést na pravou míru skutečnost, že přestože tato tři etnika vždy tvořila většinu té jedotlivé církve, tak vždy k ní patřily ještě i sbory tvořené příslušníky jiných etnik, jako například český sbor ve Velikom Središti patřil pod maďarské reformované, obdobně slovinští evangelíci ze Zámuří patřili k německé evangelické církvi.

⁶³ Fitschen, Klaus: *Protestantische Minderheitenkirchen in Europa im 19. und 20. Jahrhundert*, Evangelische Verlagsanstalt Leipzig, 2008. S. 167.

⁶⁴ Branko Belajac tvrdí, že šlo o potomky převážně německých a maďarských řemeslníků, kteří se v Bělehradu usadili během stavby bělehradské pevnosti mezi léty 1717 a 1739. Dle něj část tohoto obyvatelstva ve městě zůstala i přes opětovné dobytí Bělehradu Osmany. Belajac, Branko: *Protestantizam u Srbiji*, Beograd, 2003. S. 47.

⁶⁵ Viz Ukaz kneza Alexandra Karadjordjevića iz 1853. godine. In: Tamtéž. S. 76.

⁶⁶ Janjetović, Deca Careva, pastorčad kraljeva. S. 362.

⁶⁷ V tomto případě šlo hlavně o Slováky, kteří se v rámci druhotné kolonizace šířili zejména z Bábky do Sremu. Případ slovenské kolonizace Sremu je spojen nejen s náboženskou emancipací, nýbrž i se zrušením tamní Vojenské hranice. Více na následující straně. Atlas ľudovej kultury Slovákov v Jugoslávii – Atlas narodne kulture Slovaka u Jugoslaviji, Matica slovačka u Jugoslaviji, Bački Petrovac 2002. S. 53.

Důležitým fenoménem, který v souvislosti s šířením protestantismu v jugoslávském státním prostoru nesmí být opomenut, byla tzv. Vojenská hranice. Vojenská hranice představovala zvláštní příhraniční oblast Rakouska a Osmanské říše pod přímou správou vojenské dvorské rady ve Vídni a nespádala tedy pod pravomoc uherského sněmu. To ale nebylo jejím jediným specifikem. Obyvatelstvo se členilo na kompanie a žilo ve specifickém režimu, kdy vše bylo podřízeno vojenským účelům. Zde usazovaní osadníci byli sice oproštěni urbaniálních povinností a byli osobně svobodní, na druhou stranu hraničáři tvořili rezervoár lehce dostupných a relativně levných vojáků, kterými Vídeň mohla reagovat na případné ohrožení své jihovýchodní hranice.⁶⁸ Vzhledem k nestálosti hranic s osmanskou říší docházelo k rušení některých v té době již nepotřebných částí Vojenské hranice, což umožnilo přistěhování dalších, často protestantských osadníků.⁶⁹ Mezi další specifika vojenské hranice patřilo její částečné osídlování protestantskými hraničáři.⁷⁰

2.2.2 Ostatní protestantské církve

Od 19. století se začaly na území pozdější LR Srbsko objevovat i další protestantské církve. Mezi nejvýraznější z nich patřily náboženské obce vycházející z anglického, potažmo severoamerického a dále švýcarského prostředí. Do velké skupiny protestantských formací s kořeny v anglosaském světě patřili především metodisté, baptisté a adventisté. Později, přesněji až v 30. letech 20. století se na území tehdejší Jugoslávie objevují první skupiny tzv. Svědků Jehovových. Švýcarské kořeny měla církev tzv. nazarénů.

Společným rysem všech těchto církví a zároveň jejich největším rozdílem vůči výše uvedeným tradičním protestantským hnutím byl jejich misijní původ. Žádná z těchto církví se do jihoslovanského prostoru nedostala ani jedním z obou výše

---

⁶⁸ Hroch, Miroslav: Encyklopedie dějin novověku. S. 371.

⁶⁹ Viz příklad se slovenskou kolonizací Sremu z předcházející strany.

⁷⁰ Například Dieter Knall uvádí, že do roku 1781 tvořila Vojenská hranice jednu z mála oblastí, kde se mohli protestanti usazovat. Knall, Dieter: Reformatorische Kirchen in der 2. Welt, Zollikon 1981. To samé tvrdí i Tomislav Branković. Branković, Tomislav: Protestantske zajednice u Jugoslaviji, Niš-Beograd, 2006. S. 30. Ve stejném smyslu se vyjadřují i slovenští autoři, například Rudolf Bednárík. Ten ale případ přestěhování Slováků na vojenskou hranici líčí jako výjimku a velice dobře ji dokumentuje. Bednárík, Rudolf: Slováci v Juhoslávii, Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, Bratislava 1966. S. 36. Většina německojazyčné literatury věnované problematice Podunajských Němců se protestanty zabývá při nejlepší okrajově.

uvedených způsobů, tedy buď skrze činnost reformátorů 16. století nebo přistěhováním se větších skupin obyvatelstva v rámci kolonizace. Balkánské pravoslavné prostředí⁷¹ se do kontaktu z protestantskými misemi začaly dostávat od konce druhé dekády 19. století, kdy je založena The American Board of Commissioners for Foreign Missions.

Ve své podstatě existovaly tedy tři způsoby, jakými se protestantské církve dostaly na balkánský poloostrov. Prvním z nich je přijetí protestantismu jihoslovanským obyvatelstvem bezprostředně po vypuknutí reformace v 16. století. Přes počáteční živelné a dalece úspěšné šíření reformačních myšlenek zejména v slovinském prostředí došlo ke skoro dokonalému zvratu situace díky nástupu úspěšné rekatolizace. Její mohutný nástup způsobil, že z jihoslovanského obyvatelstva, které v 16. století konvertovalo k některé z protestantských církví, zůstal zachován jen nepatrný zlomek. Druhou variantou pronikání protestantismu do jihoslovanského prostředí byl příchod protestantských osadníků. Pro území pozdější LR Srbsko to byli především Němci, Slováci, ale i Maďaři a Češi. Třetím způsobem byly ze zahraničí organizované misie.

2.2.3 Evangelické církve augsburského vyznání⁷²

Evangelickými církvemi a. v. jsou církve bezprostředně se hlásící k odkazu Martina Luthera. Martin Luther byl jedním z nejvýznamnějších reformátorů 16. století. Na univerzitě v Erfurtu se věnoval filosofii, později studoval práva. Po

---

⁷¹ Protestantští misionáři ať už z USA, Velké Británie nebo Nizozemí jako prioritu svého působení na území tehdejší Osmanské říše stanovili obrácení tamních křesťanů a židů. Jejich úsilí dosáhlo největšího úspěchu mezi osmanskými Armény, na Balkánském poloostrově se tyto protestantské církve uchytily v bulharském a makedonském prostředí, kde ale byly spíše marginálním prvkem tamní náboženské mozaiky. Cíle misij vytyčil ve dvou větách dlouholetý předseda misijní společnosti „The American Board Of Commissioners For Foreign Missions“ Rufus Anderson. „*We may not hope for the conversion of the Mohammedans, unless true Christianity be exemplified before them by the Oriental Churches.*“ Anderson, Rufus: History Of The Missions Of The American Board Of Commissioners For Foreign Missions To The Oriental Churches, 2006, Volume I. S. 13.

⁷² Dále jen evangelické církve a.v. Augsburské vyznání bylo koncipováno jedním z dalších přívrženců reformace Filipem Melanchtonem v roce 1530. Dle dánského historika církevních dějin Leifa Graneho Melanchton v žádném případě nechtěl vytvořit alternativní církev ke stávající, nýbrž šlo mu o to vysvětlit, že jejich strana nevěří v nic jiného než církev římskokatolická. Důležitý byl samozřejmě také politický moment celé věci, protože Melanchton se již ocitl pod tlakem evangelických říšských stavů, které potřebovaly důkladné teologické ospravedlnění reformy, které provedli. Grane, Leif: Die Confessio Augustana, Einführung in die Hauptgedanken der lutherischen Reformation, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1980. Ss. 13-14.

traumatické události, kdy jej na cestě v otevřené krajině zastihla bouře se modlil ke svatým a slíbil stát se mnichem. Svůj slib také dodržel a vstoupil do řádu augustiniánů-eremitů sídlících v erfurtském klášteře. V roce 1511 se stal doktorem teologie ve Wittenbergu. O šest let později se Martin Luther rozhodně postavil proti vybírání odpustků pro stavbu svatopetrského dómu v Římě, když své připomínky formuloval do 95 tezí, které přibíhl na dveře winttenberského univerzitního kostela. Luther dostal možnost bránit své myšlenky formou disputací, které mu často získávaly další stoupence.⁷³ Římská říše se tak brzy rozděluje podle sympatií k wittenberskému profesorovi.

Nejdůležitějším důsledkem činnosti Martina Luthera bylo vytvoření nové křesťanské konfese, ač to původně nebylo ani v nejmenším jeho záměrem. Jako základní identifikační prvek uvedené nově vznikající církve byla již výše zmíněná „Augustana“, známá také jako augsburské vyznání víry.⁷⁴ Lutherovo učení se tak nestává jen rozlišovacím prvkem mezi nově formovanými stranami „catholicos“ a „protestantes“, nýbrž působí i jako dělící linie mezi přívrženci reformace jako takové.⁷⁵ Reformační hnutí 16. století totiž mělo za následek kromě vzniku řady menších uskupení vytvoření tří konfesí, které se již kvůli samotné existenci konkurenčních náboženských hnutí snažily o co nezřetelnější vyprofilování své věrouky. Luteránům v tomto směru posloužilo výše zmíněné vyznání. Stěžejními pilíři evangelické teologie jsou čtyři zásady Lutherem pojmenované jako sola scriptura, solus Christus, sola gratia a sola fide.⁷⁶ Těmito principy Luther de facto uskutečnil rozchod s tehdejší církví.

---

⁷³ Například další významný reformátor, Martin Bucer se k lutherovým myšlenkám dostal právě touto cestou. Religion in Geschichte und Gegenwart: Handwörterbuch für Theologie und Religionwissenschaft, Tübingen, 2002. S. 559.

⁷⁴ Grane, Leif: Die Confessio Augustana, Einführung in die Hauptgedanken der lutherischen Reformation, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1980.

⁷⁵ Martin Luther se brzy rozchází s dalšími nejvlivnějšími reformátory jako byli Ulrich Zwingli a Jan Kalvín. Vznikají tak prakticky tři protestantské učení založená na jejich dílech. Pro potřeby této práce není podstatným hnutím iniciované švýcarským kazatelem Zwinglim, nebude mu tedy v dalším textu věnována pozornost. Tzv. reformovaná církev vytvořená Janem Kalvínem bude rozebrána v kapitole věnované reformovaným církvím.

⁷⁶ Sola scriptura označuje uznání Bible jako jediného zdroje poznání Božího slova a vůle. Termínem Solus Christus je v luterské církvi používán v tom smyslu, že jen skrze něj je možné dosáhnout spasení, nikoliv skrze církev či svaté. Sola gratia znázorňovala přesvědčení, že příklon Boha k člověku se odehrál bez zásluhy lidstva, tedy „gratis“ z vůle Boží. Sola fide představovala princip ospravedlnění člověka před Bohem nikoliv vlastním konáním, nýbrž pouhou vírou. Heyer, Friedrich: Konfessionskunde, Gruyter, Berlin, New York 1977. Ss. 636 - 638.

Výchozím bodem luteránské etiky byl traktát „libertas christiana“ z roku 1520 ve kterém Luther vyslovil slavnou myšlenku: „Křesťan je svobodným pánem všech věcí a není nikomu poddán. Křesťan je služebníkem všech věcí a je každému poddán.“⁷⁷ Tato paradoxně znějící antiteze vycházela z Lutherova rozlišování mezi vnitřním, duchovním a venkovním, tělesným člověkem. Luteránská etika tedy bazírovala na tomto rozlišování, které umožňovalo hájit jak principiální duchovní samostatnost jednotlivce a zároveň jeho příslušnost do nadindividuálních světských záležitostí. Od této úvahy již nebylo daleko k tzv. „weltlicher Beruf des Christen.“⁷⁸ V něm Luther podtrhává důraz na svědomité plnění každodenních povinností, kdy právě zodpovědně prováděnou dennodenní práci prohlašuje za pravé ctění Boha.⁷⁹

2.2.3.1 Německá církev augsburského vyznání

Největším protestantským uskupením v jihoslovanském prostoru byla až do poloviny 40. let 20. století německá evangelická církev.⁸⁰ Němci protestantského vyznání se v jihoslovanském prostoru začali usazovat během znovuosidlování Uher v druhé polovině 17. století. Je velice obtížné přesně stanovit, kdy se na území pozdější komunistické Jugoslávie objevili první němečtí evangelíci. Matthias Merkle uvádí, že prvními německými evangelíky oblasti později známé jako Vojvodina byli osadníci z Darmstadt-Hessenska, kteří založili již koncem druhé dekády 18. století vesnice Langenfeld, Orawitza, Petrilowa, Russowa, Hausersdorf a Saalhausen.⁸¹ Tito

---

⁷⁷ „Ein Christenmensch ist ein freier Herr aller Dinge und niemand untertan. Ein Christenmensch ist ein dienstbarer Knecht aller Dinge untertan.“ Grane, Leif: Die Confessio Augustana, Einführung in die Hauptgedanken der lutherischen Reformation, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1980. S. 55.

⁷⁸ Světské povolání křesťanů.

⁷⁹ Graff, Friedrich Wilhelm: Der Protetantismus, Geschichte und Gegenwart, München 2006. S. 36.

⁸⁰ Tento termín se v pramenech nevyskytuje. Němečtí evangelíci církev tohoto názvu nikdy nevytvořili, přesto bude toto označení z důvodů určitého zjednodušení používáno i v dalším textu. Vystihuje totiž dva zcela zásadní rozlišující prvky týkající se všech tradičních protestantských církví v jugoslávském prostředí a to etnicitu a konfesi. Němečtí luteráni zde samozřejmě během několika staletí své existence spadali pod názvy různých evangelických církví a.v.

⁸¹ Merkle, Matthias: Dr. Philipp Popp, Leben und Wirken. S. 8. Tento údaj považují za věrohodný. Doba příchodu německých protestantů se totiž shoduje s kolonizačními aktivitami De Mercyho, který se nerozpakoval osidlovat jemu svěřená území i protestanty. Nepřímo o tom pojednává i Oskar Feldtänzer. Feldtänzer, Oskar: Donauschwäbische Geschichte, Band I., Das Jahrhundert der Ansiedlung 1689-1805, Vorstand der Donauschwäbischen Kulturstiftung, München, 2006. S. 72. Zoran Janjetović se pouze omezuje na sice správné, ale neúplné tvrzení,

protestanté byli pro kolonizaci jižních Uher získáni ze strany verbířů generála hraběte Claudia Florimunda De Mercyho, šéfa banátské zemské správy. Příchod prvních německých evangelíků do Banátu byl tedy bezprostředně spojen s omezenou mocí vídeňského dvora v kolonizačních záležitostech v prvním období kolonizace jižních Uher. Dvorská kancelář a válečná rada se musely prostě smířit s určitou autonomií tamních feudálů ve věcech kolonizace. Někteří autoři uvádějí, že během vlády Karla VI. došlo ze strany tohoto panovníka k vydání dekretů, jež umožňovaly německým protestantům se usazovat v regionu dnešní Vojvodiny. Toto tvrzení se objevuje v několika srbských pracech.⁸² Tato domněnka je založena na skutečnost, že Karel VI. dopisem z 20. dubna 1722 požádal hraběte Ernsta Ludwiga von Hessen-Darmstadt o lidi pro populačně chudý Banát. První osadníci evangelické konfese inspirovaní touto iniciativou dorazili do Banátu hned následující rok. Dle Matthiase Merkleho ale ještě v průběhu toho samého desetiletí byli tito osadníci donuceni buď konvertovat ke katolictví, nebo opustit zemi.⁸³ V případě osidlování dnešní Vojvodiny je možně se setkat poměrně často s tvrzením, že důvodem pro přesídlení mnohých protestantů do jižních Uher byl náboženský útlak v domácím prostředí. Ten hrál samozřejmě určitou roli, zejména v případě Slováků, ale důležitější roli hrály sociální důvody a také vidina sociálního postupu. Daňové zvýhodnění, setba zdarma či později obdržení domu v některé z vesnic stavěných vrchností přímo pro osadníky bylo určitě větším lákadlem. Dalším nepřesným stereotypem byla údajná náboženská svoboda panující na území vojenské hranice. Toto tvrzení je pravdivé do té míry, že díky specifickým poměrům v pohraničí zde docházelo k určité toleranci jinověrců, v tomto případě tedy protestantů, výměnou za jejich služby.⁸⁴ Nebyla to ovšem v žádném případě tolerance

---

že kolonizace tehdejších jižních Uher protestanty byla zapříčiněna až tolerančním patentem císaře Josefa II. z roku 1781. Janjetović, Zoran: *Deca Careva, pastorčad Kraljeva*. S. 47.

⁸² Bjelajac, Branko: *Protestantizam u Srbiji*. S. 204.

⁸³ Merkle, Matthias: *Dr Philipp Popp, Leben ud Wirken*. S. 9.

⁸⁴ K tomu docházelo ale zřídka a ještě k tomu za specifických podmínek, jako třeba v případě slovenských evangelíků, kterým bylo povoleno se usadit v 70. letech 18. století v Staré Pazove. Ta se nacházela na území sremské vojenské hranice a přistěhování se luteránských Slováků bylo možné pouze se zvláštním souhlasem Marie Terezie. V knize Jána Svetoňe se uvádí, že možnost usadit se ve Staré Pazove pro slovenské kolonisty zařídil pravděpodobně evangelický učitel slovenského původu na novosadském pravoslavném gymnáziu Jan Bohn. Svetoň, Ján: *Slováci v europskom zahraničí*, Bratislava 1943. S. 120. *Atlas ľudovej kultury Slovákov v Jugoslávii, Matica Slovenská v Juhoslávii – Báčsky Perovec*. S. 47.

znamenantí rovnoprávnost se svými katolickými či ortodoxními sousedy.⁸⁵ Protestantům bylo úřady bráněno například ve vydržování si vlastního faráře.

Početná a pro region významná menšina německých evangelíků a v menší míře také reformovaných začala vznikat až po tolerančním patentu císaře Josefa II. z roku 1781. Po uvolnění diskriminačních opatření vůči osadníkům nepatřícím k římskokatolické církvi došlo k dalšímu přistěhovávaní německých vyznavačů některé z protestantských církví. Neznamená to ale, že by došlo k naprostému zrovnoprávnění. Vyznavači augsburské či helvetské konfese si sice nově směli stavět modlitebny, platit faráře či založit vlastní školu, stále ale existovaly oblasti, kam nebylo umožněno protestantům se stěhovat, jako například Srem, který jim byl oficiálně zpřístupněn až roku v roce 1859.⁸⁶

Německé evangelické obce byly organizačně řazeny k uherské zemské církvi, což s sebou přinášelo časté problémy v tom ohledu, že v čistě německých obcích působili většinou pouze maďarsky hovořící kněží. Řešením bylo nejprve povolávání německých farářů z oblasti dnešního rakouského Burgenlandu, nebo během 1. poloviny 19. století vzdělávání teologů vzešlých z vlastních řad.⁸⁷ Organizační systém evangelické uherské církve měl ale i další dopady a vlivy na fungování německých evangelíků. Uherští evangelíci totiž nebyli spravováni stejným centralistickým způsobem, jakým byla řízena dle německého vzoru rakouská církev a.v., nýbrž vycházeli především ze švýcarského synodálně-presbyteriálního systému, který hlavní roli v rozhodování přenechával jednotlivým obcím a dopřával jim tak značné autonomie.⁸⁸ Vzhledem k tomu, že velká část jugoslávských evangelických věřících se nacházela v regionech, jež do konce 1. světové války patřily k Uhrám, přenesly si tyto náboženské obce toto správní uspořádání i do Království SHS, potažmo Jugoslávie.

---

⁸⁵ V 16. století byli jako hraničáři na karlovacké vojenské hranici, tedy na území dnešního Chorvatska usazeni i protestantští Němci. V městě Karlovac si zřídili své centrum s vlastní kaplí, hřbitovem a školou. Branković, Tomislav: *Protestantske zajednice u Jugoslaviji*. S. 30. Tento a podobné případy sice ukazují, že na území vojenské hranice sídlili i protestanté, přesto se dle mého názoru jednalo vždy spíše o výjimku než o pravidlo. Pro osídlení vojenské hranice byli totiž upřednostňováni ortodoxní Srbové, kteří byli považováni za vynikající vojáky.

⁸⁶ Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Juhoslávii- Atlas narodne kulture Slovaka u Jugoslaviji. S. 48. Oproti tomu Dieter Knall označuje oblasti tzv. slavonsko-sremské hranice (německy slawonisch-syrmische Militärgrenze) za častou destinaci protestantských přistěhovalců. Knall, Dieter: *Reformatorische Kirchen in der SFR Jugoslawien*. S. 17.

⁸⁷ Merkle, Matthias: *Dr Philipp Popp, Leben und Wirken*. S. 9.

⁸⁸ Janjetović, Zoran: *Deca careva, pastorčad kraljeva*. S. 362.

2.2.3.2 Slovenská evangelická cirkev a.v.⁸⁹

Příchod Slováků protestantského vyznání na teritorium pozdější LR Srbsko byl spojen podobně jako u jejich německých souvěrců s kolonizací Uher po jejich znovudobytí v 17. století.⁹⁰ Mohutné stěhování šlechty, duchovenstva i prostého obyvatelstva z uherských regionů pod vládou Vysoké Porty na sever, tedy na území dnešního Slovenska, způsobilo zhoršení tamních sociálních podmínek. Komplikovaná zde byla také náboženská otázka, protože se velká část místních obyvatel hlásila k protestantismu a stavěla se na odpor vůči sílící rekatolizaci, proti které docházelo v některých oblastech dokonce k ozbrojeným povstáním.⁹¹ Někteří autoři dokonce hovoří v souvislosti s potlačením tzv. Weselenyho povstání ze 70. let 17. století a následné emigraci jako o slovenské Bílé hoře.⁹² Přesto prvotním důvodem pro vystěhovalectví Slováků na Dolní zem koncem 17. a během 18. století náboženské důvody nebyly, ikdyž určitou roli zcela bezesporu sehrály.⁹³ Prioritními byly ale příčiny sociální, tedy nižší daně v jižnějších oblastech Uher a také prostý fakt, že migrace dále na sever nebyla možná, protože vrchnost rolníky bez výjimek vracela.⁹⁴ Uherská šlechta z oblastí, kde se nedostávalo pracovní síly, naopak o takové i třeba ilegální přistěhovalectví stála a odmítala příšlé rolníky vracet jejich bývalým pánům. K slovenskému vystěhovalectví přispívala také přibližná znalost prostředí, kam se stěhovali, protože již od první poloviny 17. století docházeli robotníci do podunajské nížiny na sezónní práce. Tyto robotní povinnosti přinášely rolníkům další zhoršení jejich životních podmínek.⁹⁵

Migrace Slováků do středních a později jižních Uher měla nejprve živelný charakter. Rolníci často i bez vyvázání se ze svých robotních závazků odcházeli na cizí panství na „dolní zem“, kde s tamní vrchností uzavírali často velmi výhodné

---

⁸⁹ Stejně jako v případě termínu německá evangelická církev a.v. je i termín slovenská evangelická církev a.v. pouze označením pracovním.

⁹⁰ Sirácky, Ján a kol.: Slováci vo svete, Matica slovenská, Martin 1980. S. 13.

⁹¹ Nejzrozsáhlejší byla povstání na Oravě a Myjavě. Tamtéž. S. 14.

⁹² „Vtedy cisarske vojska priam zaplavili celé územie Slovenska, ktoré prežívalo svoju Bielu horu.“ Tamtéž. S. 13.

⁹³ V pracích slovenských autorů je možné pozorovat debatu na toto téma. K autorům akcentujícím náboženský faktor patří zejména Ján Sirácký. Sirácky, Ján a kol.: Slováci vo svete. Ss. 13.-14. Sociální faktory za rozhodující označují autoři práce Atlas ľudovej kultury Slovákov v Jugoslávii – Atlas narodne kulture Slovaka u Jugoslaviji. S. 40. Stejně stanovisko zastává i Bednárík, Rudolf: Slováci v Juhoslávii, vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, Bratislava 1966.

⁹⁴ Atlas ľudovej kultury Slovákov v Jugoslávii – Atlas narodne kulture Slovaka u Jugoslaviji. S. 41.

⁹⁵ Sirácky, Ján : Dlhé hľadanie domova, Matice slovenská, 2002. S. 14.

smlouvy stanovující jejich dávky.⁹⁶ Je ale velice obtížné přesně stanovit, kdy se do jugoslávského státního regionu dostali první Slováci, natož určit jejich konfesi. Jako první slovenské protestantské osídlení v oblasti je v nejnovějších odborných pracích uváděn Bezdan, kam v roce 1742 přišli spolu s Maďary.⁹⁷ Přesto je pravděpodobné, že slovenští protestanté se zde usazovali již těsně po potlačení Rákoczyho povstání. Jednalo se ale pouze o jednotlivce.⁹⁸ Slovenská kolonizace dnešní Vojvodiny se odehrála především mezi léty 1740-1790, kdy vznikla většina významných center vojvodinských slovenských protestantů, jako Petrovac či Stara Pazova. Spolu se slovenskými evangelíky přicházeli také jejich krajané katolického vyznání. V jejich případě ale docházelo nepoměrně častěji k asimilaci.⁹⁹ Mezi nejpravděpodobnější příčiny ke změně jazykové i etnické identity římských katolíků původem z Horních Uher byla nekompaktnost jejich osídlení doplňovaná absencí slovenštiny jako bohoslužebného jazyka.¹⁰⁰ Jsou dochovány také záznamy o náboženské netoleranci příslušníků stejného etnika, v tomto případě slovenského, vůči svým krajanům vyznávajícím jinou, zde evangelickou, konfesi. Vzájemná nedůvěra zacházela až tak daleko, že ve vesnicích a městech s konfesně smíšeným obyvatelstvem vznikaly samostatné čtvrti obývané výlučně katolíky, nebo v opačném případě evangelíky. Kvůli konfesní nesnášenlivosti došlo také k osídlení jednoho z pozdějších center jugoslávských evangelíků, sremské Staré Pazovy.¹⁰¹

---

⁹⁶ Marie Terezie později provedla sjednocení robotních dávek, což právě pro mnohé vesnice vzniklé kolonizací po roce 1690 znamenalo navýšení jejich povinností. Sirácky, Ján: Slováci vo svete. S. 29.

⁹⁷ Atlas ľudovej kultury Slovákov v Jugoslávii – Atlas narodne kulture Slovaka u Jugoslaviji. S. 42. Po dlouhou dobu byl za první slovenské osídlení považován Petrovac, případně Bajša.

⁹⁸ Atlas ľudovej kultury Slovákov v Jugoslávii – Atlas narodne kulture Slovaka u Jugoslaviji. S. 43.

⁹⁹ Ušák, Vít: Slováci v Chorvátsku-Historický náčrt, Cleveland – Rím, 1978. Tato práce je problematická z důvodu metodologického, protože autor používá kritéria jako „slovenskost“ apod. Přesto je jeho kniha vzhledem k nedostatku jiných publikací věnovaných problematice asimilace slovenských katolíků přínosná.

¹⁰⁰ Sirácky, Ján a kol.: Slováci vo svete. S. 81.

¹⁰¹ Příchod slovenských evangelíků do Staré Pazovy je pozoruhodný ze dvou důvodů. Prvním je samotná skutečnost, že se tak událo roku 1770 na zvláštní svolení císařovny Marie Teresie, protože na území Sremu se protestanté nesměli usazovat až do druhé poloviny 19. století. Viz. pozn. 67. Podnětem k jejich přesídlení na vojenskou hranici byla snaha o jejich asimilaci, které byli vystaveni ze strany kaločského biskupa v báčské obci Selenča. Po jejich vystěhování se do Sremu byla Selenča doosídlena katolíky původem z dnešního Slovenska. Janjetović, Zoran: Deca careva, pastorčad kraljeva. S. 45. Dieter, Knall: Reformatorische Kirchen in der SFR Jugoslawienn. S.17. Bednarík, Rudolf: Slováci v Juhoslávii. S. 36. Sirácky, Ján a kol.: Slováci vo svete. S. 78. Vereš, Adam: Slovenská evanjelická kresťanská cirkiev a.v. v Kráľ. Juhoslovanskom. S. 186.

Náboženskou nesnášenlivost vystřídala v 19. století nesnášenlivost národnostní. Slovenské, německé i další menšiny začal být vystavován stupňovanému asimilačnímu tlaku ze strany uherských úřadů. Na druhou stranu je třeba ale podotknout, že pro mnoho příslušníků menšinových uherských etnik, zejména Němců, bylo především maďarské liberální městské prostředí velice lákavé a docházelo tak u nich ke změně národnostní identity z jejich osobních pohnutek. Slovenští evangelíci patřili po celou dobu existence habsburské monarchie pod uherskou evangelickou církev, kde měli nad svými německými a maďarskými souvěrci početní převahu.¹⁰² Tato skutečnost slovenským luteránům umožnila vystupovat poměrně autonomně, směli mít vlastního faráře a za bohoslužebný jazyk používali slovenštinu. Snahy uherských úřadů ze 40. let 19. století o sjednocení obou tehdejších největších protestantských uskupení pod hlavičku jedné protestantské zemské církve u Slováků také proto narazily na silný odpor. Reformovaná církev v Uhrách čítala na 1 600 000 členů a její příslušníci se takřka výlučně hlásili k maďarské identitě. Slovenští evangelíci se z tohoto důvodu obávali umenšení svého vlivu na chod církve. Především ale v jejich kruzích panoval strach z přijetí maďarštiny za bohoslužebný jazyk. Navrhované sjednocení obou protestantských konfesí se rozhodli představitelé slovenských evangelíků napadnout v první řadě v rovině teologické, tudíž se snažili dokázat, že věrouka wittenberského profesora je neslučitelná s věroukou ženevského kazatele. Pravým důvodem pro teologické půtky byla ale obava z maďarizace.¹⁰³ Toto podezření mělo určité své opodstatnění, protože mezi maďarskými reformovanými zaznívaly hlasy označující kalvinismus za pravou maďarskou víru.¹⁰⁴

Kvůli odporu slovenských luteránů k unii nedošlo, přesto ale další střety s maďarskými kalvinisty na sebe nenechaly dlouho čekat. Zapříčinil je tzv. Protestantský patent císaře Františka Josefa I. z roku 1859, jež měl změnit organizaci

---

¹⁰² Miriam Viršínská ve své studii uvádí, že v polovině 19. století bylo členy evangelické církve a.v. v Uhrách na 450 000 Slováků, 200 000 Němců a 180 000 Maďarů. Viršínská, Miriam: Maďarský útlak proti slovenským evanjelikom v druhej polovici 19. storočia, in.: Odkaz predkov – Kovačica pamätná, Zborník z vedeckého sympózia Kovačica pamätná, 18. 5. 2007 v Kovačici, Matica slovenská 2007. S. 29.

¹⁰³ Jedním z hlavních mluvčích slovenských evangelíků v tomto sporu byl Jozef Miloslav Hurban, který kalvinismus v Uhrách označil za prvek maďarizace. „*Odkedy vznikla v Uhrách tá myšlienka, aby bol len jeden jazyk, totižto maďarský, odvtedy sa zjavilo aj to usilovanie, aby sa cirkev spojila s kalvínmi, aby bola aj jedna cirkev, jako ju mnohí menujú maďarská viera.*“ Tamtéž. S. 30.

¹⁰⁴ Janjetović, Zoran: Deca careva, pastorčad kraljeva. S. 347.

protestantských církví v Uhrách. Císařský patent byl mezi uherskými protestanty přijat nanejvýš rozporuplně. Reformovaná církev se proti němu bouřila, kdežto církve složené z nemaďarských věřících stály spíše za ním. Patent rakouského mocnáře umenšující vliv světské šlechty na chod církve ale dlouhého trvání neměl, protože byl po rakousko-uherském vyrovnání z roku 1867 zrušen.¹⁰⁵

Rakouskouherské vyrovnání otevřelo další kapitolu v životě uherských protestantů příslušících k menšinovým národnostem, protože de facto všechny byly koncem 19. a začátkem 20. století vystaveny sílícímu maďarizačnímu tlaku. V 80. letech 19. století pokračovaly i výpady proti slovenské evangelické církvi a to zejména formou uzavírání jejich škol vydržovaných z prostředků této církve. Celý zápas nabyl svého vrcholu v roce 1907, kdy došlo k násilnému prosazení maďarštiny jako bohoslužebného jazyka v převážně slovenské evangelické vesnici Kovačica a zatčení mnoha tamních obyvatel protivících se tomuto nařízení.¹⁰⁶ Kvůli silnému odporu místních a organizovanému postupu slovenských a srbských právníků došlo k postupnému propuštění všech zatčených a navrácení statu quo.¹⁰⁷

Organizačně patřili slovenští evangelíci až do konce I. světové války pod evangelickou zemskou církev, což jejich organizaci vtisklo synodálně presbyteriální charakter s konzistoriálními prvky.¹⁰⁸ Všechny slovenské luteránské obce nalézající se v jugoslávském státním prostoru spadaly až do roku 1900 do banátského a báčkasremského seniorátu(báč-sriemský). V uvedeném roce se ale sremské evangelické obce oddělily a vytvořily chorvatsko-slavonský seniorát ve snaze získat větší nezávislost. Adam Vereš ve svém hodnocení tohoto pokusu pouze konstatuje, že představa o větší nezávislosti protestantů v Chorvatsku a Slavonii se ukázala kvůli mocnému vlivu maďarských elit na celé Zálitavsko jako mylná.¹⁰⁹

2.2.4 Reformované církve

Náboženská uskupení nazývající sebe sama jako „reformované“ vzešly z Ženevy, z druhého největšího centra reformace 16. století. Učení šířící se z Ženevy

---

¹⁰⁵ Odkaz predkov – Kovačia pamätná, Zborník z vedeckého sympózia Kovačica pamätná. S. 32.

¹⁰⁶ Bednarík, Rudolf: Slováci v evropskom zahraničí. S. 57.

¹⁰⁷ Viz. Odkaz predkov – Kovačia pamätná, Zborník z vedeckého sympózia Kovačica pamätná.

¹⁰⁸ Systém organizace evangelické církve v předlitavské části habsburské monarchie byl konzistoriální. Kovačica, S. 31. Janjetović, Zoran: Deca careva, pastorčad kraljeva. S. 362.

¹⁰⁹ Vereš, Adam: Slovenská evanjelická kresťanská cirkev a.v. v Kráľ. Juhoslovanskom. S. 6.

se v mnohém odlišovalo od věrouky hlásané Martinem Lutherem. Švýcarská reformace byla totiž vystavěna na tezi řady dalších reformátorů, jako například Huldrycha Zwingliho, Theodora Bezy nebo Jana Kalvína, kteří se v mnohém odlišovali od wittenberského profesora. Především to ale byl třetí jmenovaný, Jan Kalvín, kdo konstituoval základy tohoto druhého největšího protestantského uskupení 16. století. Po něm také všichni reformovaní obdrželi od soupeřníků Martina Luthera souhrnné označení „kalvinisté.“¹¹⁰

Reformovaná církev budovaná Janem Kalvínem se v mnohém rozcházela s evangelickou církví a.v. V první řadě se obě uskupení vzájemně odlišovala zásadnějším rozchodem s předchozími křesťanskými tradicemi, což se projevovalo například ničením výzdob kostelů, odmítnutím biskupské funkce jako neopodstatněné evangeliem atd. Vysluhování večeře Páně pro přívržence Kalvínovy reformace na rozdíl od evangelíků znamenalo „jen“ připodobnění si přítomnosti Ježíše Krista v jejich společenství. Problém transsubstanciace Kalvín tedy řešil jejím odmítnutím.

Stejně jako v případě evangelické církve tak i reformovaní svou věrouku konstitovali ve formě tzv. vyznání. Tuto úlohu u nich sehrálo zejména heidelberské vyznání víry z roku 1563. Na rozdíl od církve vycházející z učení Martina Luthera měli ale reformovaní z různých zemí různá vyznání víry.¹¹¹

Navenek určitě nejpozoruhodnějším rysem a zároveň i rozlišovacím prvkem byla ale církevní organizace následovaná důrazem na osobní disciplínu, kterou Kalvín pasoval spolu s kázáním evangelia a vysluhováním večeře Páně na jeden ze tří nejpodstatnějších pilířů jeho teologie.¹¹² Od svých počátků byly reformované církve budovány na principech presbyterních a synodních. Velký důraz kladený na autonomii jednotlivých obcí zapříčil vznik republikánských ideálů uvnitř reformované církve.¹¹³

---

¹¹⁰ Graff, Friedrich Wilhelm: Der Protestantismus. S. 40.

¹¹¹ V roce 1559 tak vzniká francouzská *confessio gallicana*, skotská *confessio scotica* v roce 1560 nebo uherská *confessio ungarica* v roce 1562. Filípi, Pavel: Křesťanstvo: historie, statistika, charakteristika křesťanských církví, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno, 1998. S. 128.

¹¹² Graff, Friedrich Wilhelm: Der Protestantismus. S. 43.

¹¹³ Základní organizační jednotkou takovéto organizace je obec s volenými představiteli, tzv. presbytery (tento pojem se objevuje v Novém Zákoně, kde označuje představitele prvotních křesťanských obcí). Presbytery byli v reformované církvi voleni laičtí členové sboru.

2.2.4.1 Reformovaná církev na území pozdější LR Srbsko do konce I. světové války

Reformovaná církev se do státního jugoslávského regionu dostala již v 16. století. Nová církev se šířila jak na území stále patřícím uherským králům, tak i v Osmanské říši, kde osmanské instituce z politických důvodů nebránily v pronikání dalších křesťanských denominací.¹¹⁴ Přestože obyvatelstvo hlásící se k reformované církvi v některých oblastech dnešní Vojvodiny přestalo dobu nadvlády Vysoké Porty i časté střety vojsk, většina reformovaných obcí vznikla až v důsledku habsburské kolonizace znovudobytých Uher v 18. a později 19. století.¹¹⁵ Nositeli reformovaných idejí v kolonizovaných jižních Uhrách bylo převážně maďarsky mluvící obyvatelstvo, které doplnili jejich souvěrci z německých zemí či Českého království. Početně významnější kolonizace jižních Uher kalvinisty se odehrála až po tolerančním patentu Josefa II., kdy přicházejí do Banátu reformovaní z německé Falce.¹¹⁶ Reformovaní si také v Novém Sadě udržovali vlastní školu, jež do roku 1803 fungovala ilegálně bez státního souhlasu. Převládajícím etnikem v řadách reformované církve byli i přes řadu německých, slovinských, českých a chorvatských členů věřící maďarské národnosti.¹¹⁷

2.2.5 Ostatní protestantské církve na území pozdější LR Srbsko do I. světové války¹¹⁸

Před I. světovou válkou pronikla na teritorium pozdější komunistické republiky Srbsko řada dalších protestantských církví. Byly to především metodisté, nazaréni, pentekostálci a adventisté.

2.2.5.1 Baptismus

První baptistické skupiny vznikly na počátku 17. století v Anglii.¹¹⁹ Kvůli své nejvýraznější odlišnosti, tedy odmítání křtu dětí z důvodu důrazu na nutnost osobního přihlášení se k víře si toto hnutí vysloužilo i svůj název. Mezi další specifika baptismu

---

¹¹⁴ Feldtänzer, Oskar: Donauschwäbische Geschichte. S. 39.

¹¹⁵ Janjetović, Zoran: Deca careva, pastorčad kraljeva. S. 350.

¹¹⁶ Jejich příchod do Banátu byl součástí proudu asi 50 000 německých protestantů jak augsburského tak helvétského vyznání. Senz, Ingomar: Donauschwaben. S. 16.

¹¹⁷ Češi tvořili 3 sbory a Chorvaté jeden.

¹¹⁸ Vzhledem k historickému a ne církevně-historickému zaměření této práce budou teologická specifika popsána pouze v maximální stručnosti formou poznámek pod čarou.

¹¹⁹ Je stále předmětem debaty nakolik toto hnutí čerpalo s novokřtěneckých tradic 16. století.

patří například silný akcent kladený na náboženské svobody,¹²⁰ instituce dvojího členství,¹²¹ neuznávání žádných konfesí či podobných věroučných spisů kromě Bible.¹²²

První záznamy o existenci přívrženců baptizmu na území pozdější LR Srbsko spadají do roku 1873, kdy se z Budapešti vrací do rodného Nového Sadu Adolf Hempt. Jeho přičiněním zde také vzniká první baptistická misijní stanice ve Vojvodině. Křty nových věřících se odehrávaly v noci v Dunaji, protože zdejší úřady se snažily šíření nových náboženských uskupení co nejvíce omezit. Přesto se ale novosadským baptistům podařilo založit již v roce 1892 v jejich městě baptistickou obec. Baptismus se do I. světové války šířil především mezi Němci, Maďary a Srby.¹²³

2.2.5.2 Metodismus

Zakladatelem metodistické církve byl anglikánský teolog John Wesley, který spolu se svým bratrem Charlesem během studií na Oxfordu založil modlitební spolek zaměřený na metodickou četbu Bible. Právě kvůli specifickým metodám používaným při práci s Biblí si tato skupina vysloužila zprvu ironicky myšlenou přezdívku metodisté. Wesleyho hnutí bylo z počátku myšleno jako snaha o vnitřní obrodu anglikánské církve. Sám Wesley z ní nikdy nevystoupil, přesto ale již za jeho života bylo zřejmé, že si metodistická církev půjde vlastní cestou. Základními rysy metodismu je striktní laicizace církve, důraz na organizaci a vnitřní život jednotlivých obcí, vysoká misijní aktivita, otevřenost ekumenismu, fenomén obrácení¹²⁴ a absence vlastní konfese. Pro metodisty sehrávají sice důležitou roli Johnem Wesleyem přepracované anglikánské zásady a záznamy jeho kázáních „*Sermons on Several Occasions*.“ Ani jeden z těchto dokumentů ale nemá pro metodismus stejný význam jako například „*Confessio augustana*“ pro luterány. Další zvláštností je existence

---

¹²⁰ Zakladatel prvního baptistického sboru v Americe Roger Williams k tomuto tématu napsal: „*Boží vůle a příkazem je, aby všichni lidé ve všech národech a zemích měli právo veřejně vyznávat svou víru, byť si to byla víra pohanská, židovská, turecká nebo protikřesťanská.*“ Filipi, Pavel: Křesťanstvo. S. 141.

¹²¹ Zcela plnohodnotně jsou v církevním životě baptistické církve zapojeni pouze plní členové. Graff, Friedrich Wilhelm: *Der Protestantismus – Geschichte und Gegenwart*. S. 49

¹²² Filipi, Pavel: Křesťanstvo. S. 140.

¹²³ Bjelajac, Branko: *Protestantizam u Srbiji*. S. 162-164.

¹²⁴ Tento pojem pochází z německého „*Erweckung*“ a označoval obrácení se, či probuzení se z náboženské letargie k christocentrickému životu. Zásadní roli sehrávalo náboženské procitnutí zejména v metodistických, baptistických a letničních církvích. Betz, Hans Dieter: *Religion in Geschichte und Gegenwart, Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft*, J.C.B. Mohr Tübingen 2003. S. 1346.

dvojího členství v metodistické církvi. Plnohodnotnou roli v církvi hrají pouze držitelé plného členství.

Metodistická církev¹²⁵ se na teritorium pozdější komunistické republiky Srbsko dostala z Vídně, kde byli metodisté činní již od 70. let 19. století. Potýkali se ale z nepřízní rakouských úřadů, jež jejich fungování v roce 1891 dokonce na 6 let zakázaly. Na samém sklonku 19. století začala metodistická misie účinkovat i na území Zalitavska, kde se metodistům podařilo se uchytit v městech Novi Vrbas a Srbobran. V Novém Vrbasi také založili v roce 1904 první metodistickou obec ve Vojvodině. Jejich další činnost ve Vojvodině byla především spojena s abstinenčním spolkem Modrý kříž.¹²⁶ Tato organizace s kořeny původně ve Švýcarsku si stanovila za cíl působit obdobně jako její vzor, červený kříž, jen na jiném poli. Modrý kříž se tedy neměl starat o raněné ve válečných konfliktech, nýbrž o morální bezúhonnost svých členů. Vojvodinští příznivci tohoto hnutí se rekrutovali hlavně z řad německých evangelíků a přes odpor budapešťského místního centra Modrého kříže si již v roce 1899 vyžádali z vídeňského centra metodistické církve svého prvního kazatele, jímž byl vídeňský Čech František Havránek. Do vypuknutí první světové války se metodistická církev úspěšně šířila převážně mezi německým vojvodinským obyvatelstvem i přes sílící odpor úřadů, který byl motivovaný evangelickými kněžími. Byly to totiž právě evangelické církve, jež zaznamenaly největší počet konverzí od své věrouky k metodismu.¹²⁷

Metodistická církev byla organizována na distrikty a konference. Obce nacházející se ve vojvodinských městech Srbobran, Novi Vrbas a Nový Sad patřily do distriktu, který zahrnoval celé území habsburské říše a spadal pod Severoněmeckou konferenci s centrem v Berlíně.¹²⁸ Metodisté se i přes sílící odpor úřadů snažili o neustálou misii, která byla zaměřena především na maďarské obyvatelstvo. O

---

¹²⁵ Pro srbské prostředí se staly z důvodu připojení vardarské Makedonie k Srbsku v 20. století důležitými i misie, které prováděla „The American Board of Commissioners for Foreign Missions“ s centrem v Istanbulu. V důsledku těchto původně kongecionalistických misí došlo ke konstituování makedonských metodistů a řady protestantských denominací v oblasti dnešního Bulharska.

¹²⁶ Bjelajac, Branko: Protestantizam u Srbiji. S. 115.

¹²⁷ Sjanta, Daniel: Metodizmus na území současného Srbska, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Pedagogická fakulta, katedra evanjelikalnej teológie a misie, Bakalářská práce, 2006. S. 18.

¹²⁸ Bjelajac, Branko: Protestantizam. S. 116.

národnostní pestrosti příslušníků metodistické církve v zmíněné konferenci vypovídá nejvýmluvněji fakt, že uvnitř této církve se nacházely obce hovořící 6 jazyky.¹²⁹

2.2.5.3 Nazaréni

Náboženská komunita tzv. nazarénů byla založena basilejským tkalcem Johanem Jacobem Wirzem ve Švýcarsku na počátku 19. století.¹³⁰ Přestože právě od tohoto hnutí přejali uherští Nazaréni své jméno, pravým zdrojem jejich duchovní inspirace byly specifické věroučné teze koncipované švýcarským reformovaným knězem Samuelem Heinrichem Fröhlichem. Fröhlich se s zemským kalvinistickým učením rozešel zejména v názoru na křest dětí. Tvrdil totiž, že křtem je zásadním aktem pro spásu člověka, kdy mu jsou odňaty veškeré hříchy. Tím dle Fröhliche vznikne nový člověk bez hříchu vedoucí dokonale čistý, „perfektní“ život. Stejně „perfektní“ mají být také obce, které tvoří pokřtění lidé.¹³¹ Reformovaný švýcarský kazatel dokončil základní pilíře své věrouky akceptováním několika myšlenek anabaptistických¹³² proudů reformace 16. století, zejména důraz na důsledné odmítání násilí, nošení zbraně v armádě atd.

Myšlenky Samuela Heinricha Fröhliche pronikly nejprve do Budapešti konce 30. let 19. století, kam je s sebou ze Švýcarska přinesli dva uherští zámečníci. Právě mezi budapeštskými řemeslníky se nazarénství začalo šířit nerychleji. Protože většina z nich pocházela z německého jazykového prostředí, nesl první nazarénský spolek v hlavním městě Uher název „Arbeiter Gottesdienst.“¹³³ Během vlády tzv.

---

¹²⁹ Daniel Santha uvádí, že mezi tyto jazyky patřila němčina, maďarština, čeština (šlo o český metodistický sbor ve Vídni), italština (sbor v Terstu) a angličtina (anglický sbor ve Vídni existující dodnes.) Tamtéž. 22.

¹³⁰ Mezi hlavní charakteristiky Wirzova millenaristického hnutí byly striktní morální zásady a zdrženlivost. Aleksov, Bojan: *Religious Dissent between the Modern and the National-Nazarenes in Hungary and Serbia 1850-1914*. S. 55.

¹³¹ Slovo „perfektní“ je v textu zvýrazněno z toho důvodu, že plně vystihovalo Fröhlichovo přesvědčení o důležitosti vědomého obrácení, které zaručovalo dokonalý život. Schmid, Georg Otto: *Von den Fröhlichianern zu den Evangelischen Täufergemeinden (ETG)*, 1998. Staženo 23. května 2009 z <http://www.relinfo.ch/etg/infotxt.htm>.

¹³² Anabaptisté jsou také někdy nazýváni novokřtěnci. Několik jejich obcí žilo i v horských oblastech Švýcarska 19. století.

¹³³ Bojan Aleksov odkazuje na výzkum provedený anglickým historikem E.P. Thompsonem, který poukázal větší inklinaci k sektářství mezi řemeslníky vykonávajícími často i kočovná povolání s důrazem na uměleckou nezávislost. Aleksov tak skrze Thompsnovu tezi vysvětluje skutečnost, proč byli mezi prvními příznivci Nazarénů právě ševci, krejčí, zámečníci a tesaři. Aleksov, Bojan: *Religious Dissent between the Modern and the National-Nazarenes in Hungary and Serbia 1850-1914*. S. 53.

bachovského absolutismu došlo k první silné perzekuci Nazarénů, která paradoxně napomohla jejich dalšímu rozšíření. Velká část jejich členů byla totiž po odpykání trestů ve věznicích vyhoštěna z Budapešti do obcí svého původu, čímž se nazarénství rozšířilo i do okrajových provincií Uher. Někteří čelní představitelé této církve byli dokonce úřady donuceni k emigraci. Vládnoucí režim ale perzekucí skutečně spíše dosáhl opaku než plánovaného vymýcení Nazarénů. Místem, kde se jim totiž velice úspěšně dařilo získávat další přívržence, byly věznice. Tímto způsobem proniklo nazarénství i do jižních Uher, přesněji do obce Pacsér (Pačir) v Báčce, kam byl po své konverzi vyhoštěn bývalý maďarský povstalec z dob maďarské revoluce z roku 1848 István Kalmár. Kalmár patřil právě k těm konvertitům, jež se k nazarénství dostali do kontaktu právě ve vězení. Jeho znalost srbského jazyka, kterou využíval jako zvěd maďarských rebelů, mu umožnila kázat i mezi vojvodinskými Srby. Jeho činnost v západní Vojvodině zapříčinila rychlé šíření tohoto učení i mezi srbským obyvatelstvem. Na mocný nástup Nazarénů v Jižních Uhrách vládnoucí režim odpovídal perzekucí.¹³⁴

Pokud je řeč o nazarénech a jejich úspěšné expanzi mezi srbským obyvatelstvem Jižních Uher i severních oblastí užšího Srbska nelze opomenout určitý efekt konverze většího počtu pravoslavných věřících na samotnou Srbskou pravoslavnou církev. Přední odborník na tuto problematiku Bojan Aleksov tvrdí, že pravoslavná církev reagovala na šíření nazarénství povolením určité laicizace církve a dokonce i přijetím západní konstrukce nacionalismu do svého mobilizačního arsenálu.¹³⁵

2.2.5.4 Adventisté

Adventistické hnutí vychází z apokalyptických očekávání amerického farmáře Williama Millera, který po dlouhém bádání v Bibli došel k závěru, že k druhému

---

¹³⁴ Časté zprávy o zatýkání striktně antimilitaristických Nazarénů rezonovaly mezi rakousko-uherskou inteligencí. Na Nazarénské učení reagovala celá řada tehdejších spisovatelů, například: Mór Jókai, Károly Eötvös, Jovan Jovanović Zmaj, Simo Matavulj, L. N. Tolstoj nebo Jaroslav Hašek. Ten o Nazarénech pojednává v povídce „Nazarénští“, kde popisuje příběh jistého uherského sedláka, který odmítl nosit zbraň a raději se nechá zavřít do vězení. Viz.: Hašek, Jaroslav: Fialový hrom, Československý spisovatel, Praha 1961.

¹³⁵ Aleksov, Bojan: Aleksov, Bojan: Religious Dissent between the Modern and the National-Nazarenes in Hungary and Serbia 1850-1914. K laickému hnutí uvnitř Srbské pravoslavné církve blíže: Buchenau, Klaus: Kämpfende Kirchen, Jugoslawiens religiöse Hypothek, in Erfurter Studien zur Kulturgeschichte des orthodoxen Christentums, Petr Lang, Frankfurt am Main, 2006. Ss. 28-36.

příchodu Ježíše Krista dojde v roce 1843. Miller se snažil tuto zprávu rozšířit mezi co největší počet lidí, čímž došlo ke vzniku kajického, probuzeneckého, apokalyptického hnutí. Díky aktivitě dalších kazatelů se zvěst o druhém příchodu Božím šířila i formou tiskovin. Tento propagační prvek zůstal typický pro většinu uskupení, jež z Millerova chiliastického hnutí vzešla. Když předpovědi Williama Millera nedošly v určeném termínu naplnění, začal jeho hnutí hrozit rozpad.¹³⁶ To se sice roztříštilo, ale díky novému pojetí celé události tvrdícímu, že chybné nebylo datum, ale to, co bylo očekáváno. Kristus dle této úvahy neměl sestoupit na zem, nýbrž zahájit Poslední soud na nebesích. Tuto interpretaci přijali také tzv. Adventisté sedmého dne, jež vyšli z Millerova hnutí. Adventisté se konsolidovali na základě přijetí myšlenek Millerova spolupracovníka Josepha Batese, který navrhoval ctít sobotu jako sedmý den v týdnu a zejména prací Ellen G. Whiteové, jejíž práce dodnes hrají pro adventisty roli věroučných spisů.¹³⁷

Kdy přesně adventisté pronikli na území LR Srbska, je těžké přesněji říci. Tomislav Branković uvádí, že se zde první adventisté objevili již v roce 1890, kromě data ale neuvádí žádné bližší informace.¹³⁸ Branko Bjelajac svůj výklad o adventistech začíná až příchodem adventistického misionáře Maxe Ludwiga v roce 1909 do Bělehradu. V tom samém roce vznikla také bělehradská adventistická obec. Těsně před vypuknutím I. světové války došlo k zatčení všech příslušníků bělehradské obce za účelem zjištění, zda mezi jejich náboženské zásady nepatří také odmítání nošení zbraně. Protože se srbské královské úřady v předvečer hrozící války zajímaly pouze o to, zda se v karadjordjevičovském království nešíří další striktně pacifistická sekta podobná nazarénům, byli všichni bělehradští adventisté po ubezpečení, že tomu tak není, propuštěni na svobodu.¹³⁹

2.2.5.5 Letniční církve

Letniční církve jsou v jihoslovanském prostředí známé jako „pentekostalci“ dle řeckého pentekosté, což v křesťanské tradici označuje padesátý den po smrti Ježíše

---

¹³⁶ Sám Miller zklamání nesl velice těžce a o 5 let později slepý zemřel. Heyer, Friedrich: *Konfessionskunde*, Berlin – New York, 1977. S. 769.

¹³⁷ Tamtéž. S. 771.

¹³⁸ Branković, Tomislav: *Protestantske zajednice u Jugoslaviji*. S. 35.

¹³⁹ Bjelajac, Branko: *Protestantizam*. S. 192

Krista, kdy dle Bible došlo k seslání Ducha Svatého na budoucí apoštoly. Kvůli kolidaci tohoto dne a letnic se v českém, ale i v německém jazykovém diskursu užívá označení letniční, či letniční církve.¹⁴⁰ Kořeny letničního hnutí nejsou ještě dostatečně probádány, badatelé se dokonce rozcházejí i v názoru na zakladatele letničních církví. V každém případě jde ale o uskupení, které vzniklo na počátku 20. století z metodistických amerických tradic.¹⁴¹ Z místa svého vzniku, amerického Los Angeles, se letniční hnutí šířilo mimořádně úspěšně po celých USA, postupně proniklo i na ostatní kontinenty, včetně Evropy. Úspěch letničních spočíval především v důrazu na osobní prožitek víry a vztah k Ježíši Kristu. Právě tato iracionalita víry je často příslušníkům pentekostního hnutí z pozic tradičních protestantských církví vytýkána, přestože právě ona je pravděpodobně příčinou obrovských misijních úspěchů pentekostalců.¹⁴²

Letniční hnutí se do sledovaného regionu dostalo ještě před I. světovou válkou. Jeho rozšíření bylo prvotně zaznamenáno mezi německým obyvatelstvem Sremu a Báčky. Úspěšně se ale šířilo i mezi Maďary, Slováky a Srby. Pentekostní hnutí se ale nesetkalo s kladným přijetím místních úřadů, které se jeho šíření snažilo podvázat.¹⁴³

2.3 Protestantismus a meziválečné Království SHS a Jugoslávie

Nejen I. světová válka ale i jí předcházející balkánské války znamenaly pro život protestantů zásadní přelom v jejich dosavadním životě. Připojením Vardarské Makedonie ke Království Srbsko se v srbském státě ocitli makedonští metodisté.¹⁴⁴ Po I. světové válce došlo k vzniku Království Srbů, Chorvatů a Slovinců, které získalo na úkor rozpadnutí se habsburské říše nejen území dnešního Slovinska a Chorvatska, nýbrž i oblast Vojvodiny. Právě Vojvodina se tak stala regionem s nejpočetnějším protestantským obyvatelstvem v etnicky i nábožensky mimořádně pestrém jihoslovanském státě.

---

¹⁴⁰ V něm. jazyce Pfingstler nebo také jako označení celého hnutí Pfingstlerbewegung. Betz, Hans Dieter: Religion in Geschichte und Gegenwart. S. 1242.

¹⁴¹ Za zakladatele je nejčastěji uváděn černošský metodistický kazatel W. J. Seymour. Viz: Betz, Hans Dieter: Religion in Geschichte und Gegenwart. S. 1233-44. Nebo jeho učitel Charles P. Parham. Der Protestantismus. S. 55.

¹⁴² Tamtéž. S. 59.

¹⁴³ Branković, Tomislav: Protestantske zajednice u Jugoslaviji. S. 34.

¹⁴⁴ Do začátku 20. let 20. století patřili tito makedonští protestanté k tzv. kongregacionalistům.

Království SHS mělo těsně po svém vzniku před sebou jednu z největších církevněpolitických výzev v podobě řešení statutu Srbské pravoslavné církve, jež se těšila v minulých desetiletích postavení státní církve. Vidovdanská ústava se touto otázkou sice zabývala, ale vyřešila ji pouze polovičatě. V první jugoslávské konstituci byl sice opuštěn systém státní církve, nebyl však přijat princip oddělení církve od státu.¹⁴⁵ S tímto problémem také souviselo financování církví ze státní pokladny. Se zajímavým příspěvkem k této části církevní politiky Království SHS v prvních letech jeho existence přišel Zoran Janjetović, který podrobně analyzoval způsob státních finančních dotací církvím.¹⁴⁶

Náboženská organizace	Procentualní příslušnost obyv.	Procentuálně dotace od státu 1922-1923	Procentuálně dotace od státu 1924 – 1925	Procentuálně dotace od státu 1925 – 1926
Římskokatolická církev	39,4	11,2	25,4	23,5
SPC	46,6	67,1	45,1	48
Islám. náb. obec	11,1	17,2	14,3	14,05
Protest. Církve	1,8	0,2	0,4	0,5

Z uvedené tabulky vyplývá, že výše státních finančních subvencí náboženským uskupením proporciálně neodpovídala počtu věřících. Nelze ovšem obecně říci, že by výše finančních prostředků explicitně vypovídala o vzájemném vztahu mezi státem a tou danou církví.

Základními zákonnými normami, které upravovaly v tomto mladičkém státnímu útvaru fungování náboženských obcí byly ústavy z let 1921 a 1931.¹⁴⁷ Vidovdanská ústava se náboženským otázkám věnovala v článku 14., kterým všem

¹⁴⁵ Princip tradičního zvýhodnění Srbské pravoslavné církve byl zpochybněn již Korfskou deklarací, ale především Proklamací regenta Alexandra z 6.1. 1919. Radić, Radmila: Verom protiv vere, Beograd, 1995. S. 20. Branković, Tomislav: Protestantske zajednice u Jugoslaviji. S. 38.

¹⁴⁶ Janjetović, Zoran: Deca careva, pastorčad kraljeva: nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918-1941, INIS, Beograd, 2006. S. 348.

¹⁴⁷ První ústava vešla do dějin jako vidovdanská, dle svátku sv. Víta, na který byla přijata. Druhá uvedená ústava je tradičně označována jako oktrojovaná, protože byla základním dokumentem diktatury Alexandra I. a neprošla parlamentním procesem.

svým občanům garantovala právo na svobodu vyznání i svědomí. Rovnoprávnost náboženských obcí před zákonem byla ale garantována pouze státem *uznaným* vyznáním.¹⁴⁸ *Uznanými* byla ta hnutí, která legálně působila již před I. světovou válkou na území budoucího Království SHS. Dalším důležitým termínem týkajícím se všech náboženství v karadjordjevičské monarchii byly *povolené* náboženské obce.¹⁴⁹ Mezi ně patřila ta vyznání, která byla dodatečně uznána zákonem. V ústavě je explicitně uvedeno, že ty církve, jimž se dostalo uznání i přiznání mohou samostatně spravovat své záležitosti.¹⁵⁰ Jednotliví badatelé se ale rozcházejí v názoru, která hnutí patřila do této kategorie. Nejuznávanější odbornice na problematiku náboženství v Srbsku v 20. století Radmila Radić tvrdí, že se v této výlučné společnosti nacházela pouze Srbská pravoslavná církev, Římskokatolická církev, Řeckokatolická církev, Evangelická církev a židovské a muslimské obce.¹⁵¹ Oproti tomu Branko Bjelajac cituje závěry publikované v odborné publikaci *„Društveni-politički položaj i pravni režim verskih zajednica u Jugoslaviji,”* kde je uvedeno, že mezi uznané i povolené církve v meziválečné Jugoslávii patřila nejen náboženská hnutí zmíněná Radmilou Radić, nýbrž také reformovaná, baptistická, metodistická a starokatolická církev a Nazaréni.¹⁵² Církve, kterým se nedostalo výše uvedeného zákonného uznání, byly státem pronásledovány a jejich činnost byla zakázána.

Mezi hlavní ustanovení regulující vztah církví a státu patřily zákony věnované největším náboženským obcím. Zákon o evangelicko-křesťanských církvích a reformované církvi byl přijat 16. 4. 1930. Jeho uvedením v platnost byla garantována svoboda vyznání a plné samostatnosti ve správě církevních věcí Slovenské evangelické církvi, Německé evangelické církvi i Reformované křesťanské církvi. Tímto způsobem režim vyslovoval souhlas s vnitřním uspořádáním té dané obce, s oproštěním bohoslužebných, církevních, vzdělávacích a sociálních budov od zdanění a bral na sebe povinnost vybírat od věřících pro protestantské obce církevní daň.

---

¹⁴⁸ „Usvojene veroispovesti ravnopravne su pred zakonom i mogu svoj verozakon javno ispovedati.“ Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, in.: Bjelajac, Branko: Protestantizam u Srbiji. S. 80.

¹⁴⁹ V originále „priznate verske zajednice.“

¹⁵⁰ Tamtéž. S. 80.

¹⁵¹ Radić, Radmila: Verom protiv vere. S. 21.

¹⁵² Društveno-politički položaj i pravni režim verskih zajednica u Jugoslaviji, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1972. godine. S. 5. Citováno z: Bjelajac, Branko: Protestantizam u Srbiji. S. 53.

Zákon krále Alexandra mimo jiné umožňoval zmíněným církvím vydržovat si vlastní školy a věnoval se dokonce i specifickým protestantským svátkům.¹⁵³

Po konci první světové války došlo ke státem iniciovaném pokusu k sjednocení všech protestantů žijícím na území Království SHS. První synod se za tímto účelem konal 14. a 15. září 1920 v Novém Selu¹⁵⁴ nedaleko Vinkovců. Pozoruhodným rysem tohoto protestantského sněmu v novém státě byla především účast zástupců všech protestantských církví.¹⁵⁵ První vážné trhliny v plánovaném vzniku jednotné církevní organizace vznikly již po prvním dni jednání, kdy se představitelé jugoslávských reformovaných rozhodli opustit zasedání. Mezi evangelíky došlo k rozkolu zejména mezi Němci a Slováky, kteří za předešlého režimu spolu často spolupracovali. Zdroje patřící k jednotlivým frakcím se ale rozcházejí v názoru, co bylo příčinou tohoto neúspěchu. Matthias Merkle z něj jednoznačně viní představitele slovenských luteránů, kteří dle jeho soudu usilovali pouze o navýšení své moci.¹⁵⁶ Situace byla ale pravděpodobně prozaičtější. Slovenská evangelická církev, jež sama sebe pasovala do role ochránce slovenské identity na „dolní zemi“, nechtěla po staletích skrytých i otevřených střetů s uherskou církevní organizací být jen sebedmín ustoupit ze zájmů, které ona považovala za slovenské.¹⁵⁷ V tomto případě tedy z církevní nezávislosti.¹⁵⁸

---

¹⁵³ Protestanté měli právo na odpočinek ve dnech: 24. prosinec; Božič; Nový rok; Velký pátek a dva dny během velikonoce; Nanebevstoupení páně; Dušičky; Svátek reformace 31. říjen. Tamtéž. S. 41.

¹⁵⁴ Německy Neudorf.

¹⁵⁵ Čelný představitel slovenských evangelíků v Království SHS biskup Adam Vereš tuto událost líčí jako pokus o vytvoření jednotné církve všech uskupení hlásících se k reformaci. Vereš, Adam: Slovenská evangelická církev augšburkského vyznania v kráľ. Juhoslovanskom. S. 13. Rozdílný názor vyslovuje Branko Bjelajac, jež v celém kongresu vidí snahu pouze o vytvoření jednotné evangelické církve a.v. Bjelajac, Branko: Protestantizam u Srbiji. S. 56. Oproti tomu například Tomislav Branković výslovně uvádí, že šlo o všechny protestantské obce. Branković, Tomislav: Protestantske zajednice u Jugoslaviji. S.: 38. Ve stejném duchu se vyjadřuje i Zoran Janjetović. Janjetović, Zoran: Deca careva, pastorčad kraljeva. S. 363.

¹⁵⁶ Matthias Merkle doslova uvedl: „Auch den Slowaken ging es weniger um wahre Harmonie als viel mehr um ihre Macht. Sie meinten, nun sei die Zeit der Slawen gekommen.“ Merkle, Matthias: Dr. Philipp Popp, Leben und Wirken. S. 10.

¹⁵⁷ Další faktor, který přispěl k fiasku konceptu jednotné protestantské církve v Království SHS byla pravděpodobně i určitá zaujatost představitelů slovenských evangelíků vůči jejich německým souvěrcům. V celé publikaci Adama Vereše je možno na více místech rozpoznat určitý protiněmecký osten, který mohl pramenit z dle mého soudu nepodložené obavy, že po období, kdy evangeličtí Slováci byli vystaveni maďarizaci, nastane germanizace. Tato obava byla lichá, přičemž Němci samotní byli v jugoslávském státě vystaveni většímu útlaku než Slováci. Viz. část o německých evangeličích v meziválečné Jugoslávii.

¹⁵⁸ Steindorff, Ludwig: Im Windschatten, Die Protestantischen Kirchen in Jugoslawien. Maser, Peter, Schjorring Jens Holger: Zwischen den Mühlsteinen -Protestantische Kirchen in der Phase der Errichtung der kommunistischen Herrschaft im östlichen Europa, Martin Luther Verlag Erlangen. S. 240.

Posledním tématem, jež je v souvislosti s obecně protestantskou problematikou v meziválečném jugoslávském státě třeba zmínit, bylo zestátnění církevního školství. Tradiční protestantské církve, tudíž evangelíci a reformovaní si za zhruba 150 let své legální existence v regionu vybudovali síť vlastního školství, které si sami udržovali. Pro některé církve byl tento další střet s novou státní realitou obzvlášť bolestivý, protože spoluzapříčinil emigraci jejích členů.¹⁵⁹

2.3.1 Slovenská evangelická církev a.v.

Sněm v Novém Selu měl tedy za následek, že místo jednotné protestantské církve došlo k jejich štěpení především podle národnostního klíče. Slovenští evangelíci ale s konstituováním vlastní organizace začali již bezprostředně po konci I. světové války. Jako první se oddělil převážně německo-slovenský Chorvatsko-slavonský seniorát, který bezprostředně po konci válečného konfliktu přerušil kontakty se svým centrem v Budapešti a informoval o tom Národní radu v Záhřebu.¹⁶⁰ Z trosek uherské církevní organizace se postupně začaly vyčleňovat další senioráty, a to především na základě etnického klíče. Osud jednotné církve byl zpečetěn v 17. června 1921 vznikem samostatného slovenského distriktu. V jeho čele stanul jako biskupský administrátor báčský senior Samuel Štarke. Konstituování Slovenské evangelické církve a.v. pokračovalo přes synody v letech 1925, 1926 a 1928 k volbám svých představitelů v roce 1929, v němž byl za biskupa zvolen Adam Vereš.¹⁶¹ Konečnou podobu dostala nyní již oficiálně nazývaná Slovenská evangelická křesťanská církev a.v. v Juhoslovanském Království zákonným uznáním v říjnu 1930.¹⁶²

Slovenská církev ale nebyla i přes etnonymum ve svém názvu zcela etnicky homogenní. Některé sbory, jako například Vojlovica či Velký Bečkerek měly ve svých řadách početnou německou, či v druhém případě německo-maďarskou menšinu. Sbor

---

¹⁵⁹ Jednalo se především o reformované věřící. Nepříznivou situaci rozpoznal také sněm reformovaných církví, který vládě Království SHS adresoval memorandum, jehož dokola omílaným leitmotivem je právě problém 38 reformovaných škol a jiných církevních budov bez náhrady zabavených státem. Viz. Memorandum crkvenog sabora reformatorskih crkava na zemljištu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca(koji je održan u Somboru 30. avgusta 1921. god.), unudjen Kraljevskoj Vladi. In: Bjelajac, Branko: Protestantizam u Srbiji. S. 112.

¹⁶⁰ Vereš, Adam: Slovenská evanjelická církev augšburkského vyznania v kráľ. Juhoslovanskom. S. 8.

¹⁶¹ Vereš, Adam: Slovenská evanjelická církev augšburkského vyznania v kráľ. Juhoslovanskom. S. 14.

¹⁶² Janjetović, Zoran: Deca careva, pastorčad kraljeva. S. 364.

ve Vojlovici se rozdělil dle národnosti již v roce 1923 na slovenskou a německou část. Důvodem rozdělení byla obava Slováků z dosazení německého faráře.¹⁶³ Tento případ ale nebyl výjimkou. Podobná událost se odehrála i ve Velkém Bečkereku (Zrenjanin), kde se od slovenského sboru v roce 1932 odštěpila maďarská a německá minorita.¹⁶⁴

2.3.2 Německá evangelická církev

Mezi protestantské církve, jež se jen z rozpaky a obavami sžívaly s realitou příslušnosti k jihoslovanskému státu, patřili především němečtí evangelíci. Jejich skepsi přižívovaly především incidenty jako v městě Torschau¹⁶⁵, kde došlo ze strany srbských policejních příslušníků ke střelbě do davu Němců, kteří se shromáždili na podporu německých branců váhajících s nástupem na vojenskou službu v jugoslávské armádě.¹⁶⁶ Kvůli opakování podobných excesů, usídlování tzv. dobrovoljců na vojvodinských pozemcích přerozdělených během agrární reformy a celkovému zhoršení sociální situace velké části jugoslávských Němců došlo během meziválečných let k značnému vystěhovalectví německého obyvatelstva.¹⁶⁷ Samotné špičky německých luteránů byly natolik otřeseny změnou zažitých pořádků, že se stáhly do hluboké pasivity. Zejména hlavní představitel církevní president¹⁶⁸ G. A. Wagner se kvůli své hluboké orientaci na maďarské prostředí a vazbám na minulý

---

¹⁶³ Vereš, Adam. S. 182.

¹⁶⁴ V publikaci Adama Vereše část věnovanou Velkému Bečkereku sepsal evangelický slovenský farář Ľudovít Jurányi, který svůj příspěvek zakončuje již v roce 1928, tedy před rozštěpením církve. V odstavci věnovaném nejnovějším událostem Jurányi uvádí, že mnozí z jeho farníků by raději svou budoucnost viděli v řadách německého seniorátu. Tamtéž. S.: 176. Janjetović, Zoran: *Deca careva, pastorčad kraljeva*. S. 364.

¹⁶⁵ Dnes Savino Selo.

¹⁶⁶ Dle Hanse Rasimuse během tohoto incidentu z roku 1920 zemřelo 14 lidí. Rasimus, Hans: *Als Fremde im Vaterland, Der Schwäbisch-Deutsche Kulturbund und die ehemalige deutsche Volkgruppe in Jugoslawien im Spiegel der Presse, Arbeitskreis für donauschwäbische Heimat- und Volksforschung in der Donauschwäbischen Kulturstiftung-Stiftung des privaten Rechts – e.V., München 1989*. S. 182.

¹⁶⁷ Ingomar Senz tvrdí, že právě poválečná kolonizace Vojvodiny přibližně až 50 000 především srbskými válečnými veterány zhoršila situaci německých bezzemků, kteří zde údajně údajně tvořili takřka 40% z celkového počtu Němců. Přes svůj nízký sociální status neobdrželi žádnou půdu. Z Báčky a Banátu v této době prý odešlo kolem 30% tamních Němců. Senz, Ingomar: *Die Donau-Schwaben*. S. 81. O roli menšin během agrární reformy výstižně pojednává Zoran Janjetović: „...*pripadnicima manjina je više-manje otvoreno stavljeno do znanja da su, uprkos tome, što to propisi nisu nalagali, ne-Sloveni bili isključeni iz uživanja plodova agrarne reforme.*“ Janjetović, Zoran: *Deca careva, pastorčad kraljeva*. S. 328.

¹⁶⁸ Titul pro čelného představitele německých evangelíků v Království SHS po I. světové válce. V originále „Kirchenpräsident.“ Merkle, Matthias: *Dr. Philipp Popp, Leben und Wirken*. S.12.

režim nevzmohl k aktivní interakci s novou politickou realitou. Po jeho smrti v roce 1926 byl následujícího roku na jeho místo synodem ve Vrbasi zvolen senior chorvatského seniorátu Dr. Philipp Popp. Tomuto mladému držiteli tří vysokoškolských titulů se podařilo díky svému jazykovému nadání a taktu získat velice dobré renomé jak pro sebe samého, tak i pro církev, jíž zastupoval.¹⁶⁹ Rovněž z velké části jeho zásluhou došlo v roce 1930 k uzákonění německé evangelické církve. V té době se Popp stal biskupem Německé evangelické církve a.v. v Království Jugoslávie.¹⁷⁰

Německá evangelická církev a.v. v Království Jugoslávii nebyla obdobně jako její slovenská „sestra“ etnicky jednolitou organizací. Do jejích řad patřili například i některé slovinské a maďarské obce, které se k německým přidružily většinou již během sněmu v Novém Sadě z roku 1923.¹⁷¹

2.3.3 Reformovaná církev

Reformovaná církev se v království SHS de facto ustanovila v roce 1922 v Somboru ze strany 52 kalvinistických sborů z diaspory uherské zemské církve. Za seniora byl zvolen německý duchovní Petr Klepp. Tato církev se vehementně bránila státem podporovaným pokusům o její sjednocení s německými a slovenskými luterány a v novém státě sledovala od počátku vlastní kurs. Mladý jihoslovanský stát se obával, že tradiční orientace reformovaných na Budapešť z nich vytvoří maďarskou pátou kolonu, která by v případě střetu s revizionistickým Maďarskem vystoupila na straně jihoslovanského severního souseda. Proto bylo také reformovaným zakázáno studovat teologii v Maďarsku a zároveň jim nebylo povoleno ani povolávat si odtud faráře.¹⁷² Celé meziválečné období pro reformovanou církev znamenalo stagnaci spojenou s emigrací mnohých jejích příslušníků do zahraničí.

Reformovaná církev zahrnovala především maďarské věřící, kteří tvořili zhruba dvě třetiny jejich počtu. Zbývající díl tvořili z drtivé většiny Němci, doplnění o několik českých a chorvatských sborů. Etnická pestrost jugoslávských kalvinistů byla

---

¹⁶⁹ Janjetović, Zoran: *Deca careva, pastorčad kraljeva*. S. 365.

¹⁷⁰ Merkle, Matthias: *Dr. Philipp Popp, Leben und Wirken*. S. 13.

¹⁷¹ Branković, Tomislav: *Protestantske zajednice u Jugoslaviji*. S. 35.

¹⁷² Na rozdíl od reformovaných směli slovenští i němečtí evangelíci studovat kdekoliv v zahraničí. Janjetović, Zoran: *Deca careva, pastorčad kraljeva*. S. 367.

ale dlouhodobě komplikovaná většími i menšími spory, v nichž národnostní otázka hrála podstatnou roli. V roce 1927 si například stěžovali čeští reformovaní z obce Veliko Središte na dosazení faráře do jejich sboru, který nekázal česky ale maďarsky. Závažnější různice se ale odehrávaly mezi Maďary a jejich německými souvěrci, kteří od 30. let usilovali o vytvoření vlastního seniorátu.¹⁷³ Tohoto cíle dosáhli ale až v únoru 1941.¹⁷⁴ Důvod jejich odštěpení mělo být údajné nacionalistické chování jejich maďarských souvěrců.

2.3.4 Ostatní protestantské církve

Jak je již uvedeno výše v části věnované protestantismu v Království SHS po 1. světové válce, je obtížné bez analýzy příslušných archívních fondů s určitostí říci, které církve patřily mezi povolené, protože jednotliví badatelé se v názoru na tuto záležitost rozcházejí.

Z rozličné skupiny menších protestantských církví patřila mezi povolené církve baptistická církev. Vztah státu k ní byl ale přes právní uznání rozporuplný, protože se státní úřady snažily fungování baptistů omezit. Odměřený vztah ale panoval i na druhé straně. Baptisté si chtěli zachovat co největší nezávislost, což se projevilo především odmítáním státních dotací. Základním rysem organizace baptistů byla široká míra autonomie jejich místních obcí, které se v roce 1923 sloučily do Rady (savez baptističkih crkava) baptistických církví.¹⁷⁵

V obdobné situaci se nacházeli i jihoslovanští metodisté.¹⁷⁶ Metodistická církev zaznamenala zejména díky mnohým svým sociálním projektům z konce války a z prvních poválečných let nebyvalý nárůst členů. Přesto ani mezi touto církví a karadjordjevičovskou monarchií nepanovaly dobré vztahy. Především velká část

---

¹⁷³ Dle protestantského zákona z roku 1930 byla reformovaní děleni na 4 oblasti, z nichž 3 platily za maďarské a 1 za německou. Janjetović, Zoran: *Deca careva, pastorčad kraljeva*. S. 365.

¹⁷⁴ Janjetović uvádí toto datum s odkazem na archívní prameny. Tamtéž. S. 366. Branko Bjelac jako datum rozdělení reformované církve udává 25. březen 1941. Bjelajac, Branko: *Protestantizam u Srbiji*. S.105.

¹⁷⁵ Branković, Tomislav: *Protestantské zajednice u Jugoslaviji*. S. 45.

¹⁷⁶ Na tomto místě je třeba upozornit na skutečnost, že makedonští metodisté jako součást metodistické církve vznikají až roku 1922. Do té doby patřili tito makedonští protestanté ke kongregacionalistům. Hlavní rozdíl mezi kongregacionalismem nespočíval v teologii, nýbrž organizaci. Kongregacionalisté, jak již jejich jméno napovídá, byli organizováni na základě poměrně autonomních obcí, které se sdružovaly do větších celků. Oproti tomu metodistická církev byla církví episkopální, tudíž se striktním hierarchickým uspořádáním.

vojvodinských metodistů byla německé národnosti a výsledek 1. světové války je zanesl na teritorium státu, s nímž se jen obtížně mohli identifikovat. Dalším problémem byla také úspěšná misie metodistů, která zapříčinila nevraživost až otevřený odpor vůči ní ze strany tradičnějších protestantských církví v jugoslávském regionu. Posledním faktorem, který závažně komplikoval vztahy stát – metodistická církev, bylo šíření se učení Johna Wesleyho v regionu dnešní Republiky Makedonie. Zde ale své zájmy v meziválečném jugoslávském státě mínila prosadit Srbská pravoslavná církev, jež na jakékoliv jiné náboženské uskupení pohlížela jako na nevítaného konkurenta, zvláště když část metodistických kazatelů neměla jugoslávské občanství.¹⁷⁷ Přestože prakticky všechny protestantské církve měly své sesterské obce či přímo centra v zahraničí, u žádného jiného náboženského uskupení tato vazba nebyla tak zásadní, jako v případě metodistů. Velká část peněz na rozvoj této církve přicházela do Jugoslávie ze zahraničí, převážně z USA. Fakt, že další rozvoj metodismu v jihoslovanském prostoru závisí na dotacích od zahraničních souvěrců, se zcela ve své nahotě ukázal po vypuknutí velké hospodářské krize. Jejím nejbolestivějším důsledkem pro jugoslávské metodisty byla stagnace celého hnutí.

Adventisté sedmého dne patřili mezi církve, které byly jak v Království SHS, tak v královské Jugolávii zakázány. V prvních poválečných letech došlo uvnitř této církve k rozkolu, který vyústil v oddělení části členstva v tzv. Reformním hnutí adventistů sedmého dne.¹⁷⁸ Reformisté, nejen ti jugoslávští, striktně odmítali nejen nošení zbraně a skládání přísahy, ale požadovali, aby ve stanovách adventistů byla povinnost stravovat se pouze vegetariánsky. Z důvodu neochoty předsedy Generální konference církve Adventistů sedmého dne došlo k rozdělení tohoto hnutí.¹⁷⁹ Reformní hnutí se začalo úspěšně šířit po jugoslávském území. Při své misii používali zejména knihy Ellen Whiteové a další.

Mezi zakázané církve v království SHS patřili rovněž Nazaréni. Meziválečné období pro ně znamenalo stagnaci zapříčiněnou nejen silnou emigrací jejich příslušníků do Severní Ameriky a perzekucí ze strany nového režimu, ale také ztrátou

---

¹⁷⁷ Dle Daniela Santji k zákazu metodismu nedošlo jen díky diplomatické intervenci USA. Sjanta, Daniel: Metodizmus na území současného Srbska. S. 37.

¹⁷⁸ Církve stejného názvu v té době již existovaly v Německu, Maďarsku, Rumunsku a Bulharsku. Bjelajac, Branko. Protestantizam u Srbiji. S. 202.

¹⁷⁹ Církev založená ze strany reformistů dostala jméno „Mezinárodní misijní obec, preobražajni hnutí církve Adventistů sedmého dne.“ Tamtéž. S. 203.

atraktivnosti jako náboženského hnutí. Řada Nazarenů se také rozhodla opustit toto hnutí a konvertovala k adventistům.¹⁸⁰

---

¹⁸⁰ Aleksov, Bojan: Religious Dissent between the Modern and the National. S. 182-184.

3 Protestantismus po II. světové válce

Průběh 2. světové války přinesl obyvatelům Jugoslávie skutečně turboletní časy. Země byla rozdělena mezi čtyři sousední státy¹⁸¹ a stala se sama dějištěm bojových střetů mezi okupačními vojsky a příslušníky monarchistického ravnogorského a komunistického partyzánského hnutí. Z mimořádně krutých bojů vyšli vítězně partyzáni vedení Josipem Brozem Titem a byli to tedy právě oni, kdo stanovovali nový politický kurs nejen vůči náboženským hnutím. Komunisté nastolili v mnoha ohledech prostředí zcela odlišné k tomu, na které byly protestantské církve zvyklé z meziválečné Jugoslávie. Vítězné partyzánské hnutí totiž zastávalo některá stanoviska, která můžeme označit vůči věřícím za veskrze diskriminační. Mezi základní prvky přístupu Titova režimu k náboženským obcím patřila sekularizace církevního majetku, vytlačení náboženství z veřejného prostoru a zejména naprostá neslučitelnost církevního angažmá a politické kariéry.¹⁸²

3.1 Komunistický režim a jeho přístup k náboženským obcím do formování federální Komise pro náboženské otázky

Základní principy vztahu Komunistické strany Jugoslávie k náboženským obcím byly stanoveny jejím programem z roku 1919. V tomto programovém prohlášení jasně zazněla zásada, která se stala později základním kamenem Titovy církevní politiky, a to oddělení státu a církve. Mezi další programové prvky komunistů patřila například konfiskace pozemků patřících náboženským obcím nebo zákaz všech veřejných funkcí zastávaných náboženskými obcemi.¹⁸³ Následující komunistický

---

¹⁸¹ Itálie, Německo, Bulharsko, Maďarsko, vznik NDH a samostatný Banát pod vojenskou správou.

¹⁸² Vynikající znalkyně církevně politických problémů Balkánu Stella Alexander ve svých pracech uvádí, že Josip Broz Tito se ve chvílích, kdy se snažil získat na svou stranu katolický klérus hlásil k římskému katolictví a chorvatství. Když ale jeho plány na vytvoření samostatné katolické církve v Jugoslávii ztroskotaly, opět se vrátil ke svému postoji ateisty vyznávajícího marxismus-leninismus. Alexander, Stella: *The Triple Myth – A Life of Archbishop Alojzije Stepinac*, East European Monographs, Boulder Distributed by Columbia University Press, New York, 1987. S. 239.

¹⁸³ Radić, Radmila: *Država i verske zajednice*, INIS, Beograd, 2002. S. 124.

kongres, který se uskutečnil o rok později ve Vukovaru, nepřinesl v tomto ohledu žádné změny. Komunisté si totiž kromě výše uvedených postojů nevytvořili žádnou vlastní zevrubnou koncepci, jak postupovat vzhledem k církvím, pouze striktně vycházeli ze sovětských vzorů a marxistické doktríny.¹⁸⁴

Pedantské kopírování sovětského modelu se projevilo i v roce 1935, kdy se v Moskvě odehrál VII. sjezd komunistické internacionály. Během zasedání zde došlo k reflexi sílícího fašismu a nacismu. Zaměření komunistické optiky na mohutnější nástup hnědých, respektive černých košil přinesl podstatnou změnu pro vystupování vůči náboženským obcím. Komunisté od této chvíle neměli brojit proti církvím, nýbrž budovat i spolu s nimi široké fronty na bázi antifašismu.¹⁸⁵ Změna přístupu se projevuje opět v člancích „Proleter“, kde v květnu 1937 Josip Broz Tito v článku „Komunisti i katolíci“ vyzval zejména chorvatské a slovinské věřící ke společnému odporu proti fašismu. Vystihl v něm charakteristický postoj komunistů k věřícím, který se víceméně až do konce války nezměnil: *„I nám je dnes cennější jednotný boj všech demokratických a mírumilovných hnutí za mír, svobodu a pokrok než světový názor těch hnutí. Necháme pro tentokrát stranou spor o ráj a nebe, bojujeme jednotně s těmi, kteří věří v ráj proti peklu na zemi, pekla jehož plamen zachvátí katolíky i nekatolíky.“*¹⁸⁶ K církevní politice se v následujících letech vyjadřoval z řad komunistů především Edward Kardelj. V ničem zásadním se ale od podobných proklamací jugoslávských komunistů nelišil.¹⁸⁷ Tvrdil, že příkladem pro Jugoslávii je Sovětský

---

¹⁸⁴ Zmíněnou marxistickou doktrínou se podrobně zabýval i Tomislav Branković, který považuje za nejvýstižnější shrnutí přístupu marxismu k náboženství úryvek z díla Karla Marxe: *„Religija ne znači za nas više osnovu, nego samo još fenomen svetovne ograničenosti. Stoga mi objašnjavamo religioznu ograničenost slobodnih gradjana i njihove svetovne ograničenosti. Mi ne tvrdimo da oni moraju prevladati svoju religioznu ograničenost da bi prevladali svoju svetovnu ograničenost. Mi tvrdimo da će prevladati svoju religioznu ograničenost čim prevladaju svoju svetovnu ograničenost.“* Branković, Tomislav: Protestantske zajednice u Jugoslaviji. S. 66.

¹⁸⁵ Do roku 1935 se komunistická periodika předháněla ve vypádech vůči církvím. Radmila Radić uvádí hned několik případů, kdy v novinách jugoslávských komunistů zvaných „Proleter“ vyšla celá řada článků s texty přímo namířenými proti církvím. Církev jsou zde označovány jako „Černá internacionála“ nebo „Nástroj v rukou reakce“ či dokonce je církev nazývána „fašistickou organizací ve službě diktatury a římského papeže.“ (Církví, nebo případně církvemi jsou ale v novinách „Proleter“ míněny pouze katolická a pravoslavná církev. Pozn. autora) Radić, Radmila: Verom protiv vere. S. 125.

¹⁸⁶ „I nama je danas važnije jedinstvo borbe svih demokratskih i miroljubivih pokreta za mir, slobodu i napredak, nego svijetovi nazori tih pokreta. Ostavimo za sada na stranu i spor o raj i nebu, borimo se zajedno sa onima koji vjeruju u raj protiv pakla na zemlji, pakla čiji plamen obuhvaća i katolike i nekatolike.“ Radić, Radmila: Verom protiv vere. S. 100.

¹⁸⁷ Boeckh, Katrin: Zur Religionsverfolgung in Jugoslawien 1944-1953: Stalinistische Anleihen unter Tito. In.: Südosteuropa – Von vormoderner Vielfalt und nationalstaatlicher

svaz a jeho ústava z roku 1936, která dle něj sovětským církvím beze zbytku zaručuje náboženskou svobodu.

Po porážce a parcelaci královské Jugoslávie a následném vypuknutí ozbrojeného boje vůči okupačním a kolaborantským silám se partyzánský odboj snažil přesvědčit představitele i řadové příslušníky náboženských obcí o svém pochopení pro věci víry. Toto vědomí nutnosti nalezení společné cesty vedlo komunisty k zřizování komisí, které měly dbát na dodržování svobody vyznání mezi partyzány i civilním obyvatelstvem. K založení první z těchto komisí došlo již na prvním zasedání Antifašistické rady národního osvobození Jugoslávie v roce 1942 v Bihači. Na druhém zasedání, jež se odehrálo v Jajcích, byla formována Komise pro náboženské otázky. Podle jejího vzoru začaly během roku 1944 tyto komise dále vznikat i při jednotlivých republikových radách.¹⁸⁸ Úkolem těchto komisí bylo se starat o nenarušování obřadů a zejména o budování vztahů mezi orgány nové moci a náboženskými obcemi.¹⁸⁹ Za podobným účelem byla také v partyzánských jednotkách zřízena funkce náboženských referentů.¹⁹⁰ Představitelé odboje již od počátku války vydávali prohlášení a deklarace zaručující všem občanům Jugoslávie stejná práva bez ohledu na národnost či náboženské vyznání.¹⁹¹ Mezi nejdůležitější patřil dokument z druhého zasedání AVNOJ z roku 1943 a poté Deklarace o lidové moci z března 1944. V obou jsou garance svobody vyznání, tisku a sdružování všem občanům, kteří nekolaborovali s okupačními silami.¹⁹² Poslední právní normou, uvedenou v život před koncem války, byla Deklarace dočasné lidové vlády Demokratické federativní Jugoslávie z 9. března

---

Vereinlichung, Festschrift für Edgar Hösch, Hrg. Konrad Clewing, Oliver Jens Schmitt, R. Oldenbourg Verlag, München, 2005. S. 435.

¹⁸⁸ Zasedání v Jajcích mělo pro dějiny Jugoslávie dalekosáhlé důsledky, protože právě zde Tito proklamuje neuznání jugoslávské exilové vlády. Hory Ladislaus, Brozsat Martin: *Der Kroatische Ustascha-Staat, 1941-1945*, Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart, 1965. S. 151.

¹⁸⁹ Branković, Tomislav: *Protestantske zajednice u Jugoslaviji*. S. 60.

¹⁹⁰ K zřízení této pozice došlo už v červnu 1942. Jejich nejdůležitější úlohou bylo vykonávat obřady v místech, kde se partyzáni zrovna nacházeli a tak šířit propagandu o bratrství a jednotě v komunistických oddílech. Bohužel neexistují přesné údaje o počtu partyzánů nosících některý z náboženských symbolů na levém rukávu. Boeckh, Katrin: *Zur Religionsverfolgung in Jugoslawien 1944-1953: Stalinistische Anleihen unter Tito*. S. 438. Radić, Radmila: *Verom protiv vere*. S. 105.

¹⁹¹ Například Edward Kardelj napsal počátkem roku 1943 článek „*Komunistička partija, vjera i crkva*“, ve kterém slovinským katolíkům slibuje garanci náboženské svobody. Tento případ s osudem teritoriálně srbských protestantů nesouvisí pouze zdánlivě. Je na něm totiž patrný vstřícný přístup komunistické strany k těm církevním entitám, které se snažila získat buď zcela na svou stranu, nebo je alespoň přimět k neutralitě. Na území Slovinska byl totiž odboj vůči okupantům veden z velké části Křesťanským sociálním hnutím. Radić, Radmila: *Verom protiv vere*. S. 128.

¹⁹² Tamtéž. S. 110.

1945. Také v tomto dokumentu jsou opět potvrzeny všeobecné principy svobody svědomí i náboženského vyznání.¹⁹³

3.1.1 Náboženská problematika a ústava Federativní lidové republiky Jugoslávie

První poválečná ústava zakotvovala status quo vytvořený výsledkem druhé světové války. Uzákoonila novou státní organizaci a obsahovala i mnoho ustanovení týkajících se náboženských obcí. Dle V. hlavy si byli všichni občané rovni bez ohledu na národnost, rasu, či náboženské vyznání. Jakýkoliv akt, který by toto právo omezoval, byl prohlášen za protiústavní. Za protiústavní čin bylo označeno také hlásání národnostní, rasové či náboženské nesnášenlivosti.¹⁹⁴

Dle 25. článku téže hlavy je občanům zaručena svoboda svědomí i svoboda vyznání. Dále je v něm zakotven princip oddělení církve od státu. Všechny „náboženské společnosti, jejichž učení není v rozporu s ústavou, jsou svobodné ve svých náboženských záležitostech i ve vykonávání náboženských obřadů.“ Církevní školy byly na základě ústavy z roku 1946 prohlášeny za svobodné, podléhající pouze všeobecnému dozoru státu. V článku 25. je také výslovně zakázáno zneužívání náboženství a náboženských obřadů k politickým účelům.¹⁹⁵ Na poněkud vágní znění článku 25. upozornila ve své zprávě z roku 1945 i Komise pro náboženské otázky, protože jí tak prakticky chyběly podklady pro rozhodování.¹⁹⁶ Státu bylo zaručeno právo poskytovat pomoc náboženským obcím. Obzvlášť pro protestantské církve, jako byli nazaréni a adventisté, byl důležitý článek 17. proklamující všeobecnou brannou povinnost. Posledním ústavním nařízením, jež se bytostně týkalo náboženských obcí, byl princip oddělení školství od církve.¹⁹⁷

Pro kontrolu náboženských obcí byl ale nejdůležitější článek 25. zakazující zneužívání náboženství k politickým účelům. Tato formulace byla natolik vágní, že mohla sloužit k utlumení jakékoliv církevní aktivity, která nebyla v souladu se

---

¹⁹³ Tito se dokonce pokoušel o vytvoření zdání, že partyzánské hnutí je založeno na lidové zbožnosti. Za tímto účelem povolil kult Cyrila a Metoděje. Boeckh, Boeckh: Zur Religionsverfolgung in Jugoslawien 1944-1953: Stalinistische Anleihen unter Tito. S. 435.

¹⁹⁴ Tímto omezováním byla myšlena i situace, kdy by byla jedna skupina občanů zvýhodněna nad jinou. Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije, Beograd 1948. S. 13.

¹⁹⁵ Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije, Beograd 1948. S. 14.

¹⁹⁶ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-1-27.

¹⁹⁷ Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije, Beograd, 1948. S. 18.

současnou politickou vůlí.¹⁹⁸ Obecně je možno říci, že ihned po skončení války se komunistický režim snažil o vytvoření co nejkldnějšího prostředí pro náboženské obce. Nikdy však nezapomínal na svůj ateistický světónázor, který byl favorizován, ale vzhledem k množství jugoslávských věřících nemohl být nijak výrazněji zákonně ukotven.¹⁹⁹

Základní principy přístupu státu k náboženským obcím v poválečné Jugoslávii lze shrnout do 6 zásad. 1) Občanům je zaručena svoboda svědomí i vyznání. 2) Církev je oddělena od státu. 3) Náboženské obce, jejichž činnost se neprotiví zájmům státu, nejsou ve vykonávání svých náboženských úkonů nijak omezovány. 4) Je zakázáno zneužívání církve pro nacionalistickou a protistátní agitaci. Obdobně je zakázáno formování stran na náboženském základě. 5) Náboženské školy pro vzdělávání duchovních jsou svobodné, ale pod dozorem státu. 6) Stát může materiálně pomáhat církvím.²⁰⁰

3.1.2 Státní komise pro náboženské otázky

Jako zvláštní úřad věnující se jugoslávským náboženským obcím byla 21. srpna 1945 předsednictvem rady ministrů Demokratické federativní Jugoslávie založena Státní komise pro náboženské otázky.²⁰¹ V nařízení, jímž byla uvedená instituce uvedena v život, byly v 5 článcích definovány hlavní cíle a problémy, jež spadaly do její kompetence.²⁰² Základní vymezení pole působnosti se nachází hned v článku 1 zmíněného dokumentu.:

„Do její (Státní komise pro náboženské otázky – pozn. autora) kompetence spadá:

A) Prozkoumávání všech otázek týkajících se vnějšího života náboženských obcí, jejich mezináboženských vztahů a postoje k lidovým úřadům, jako i příprava zákonného řešení vztahu mezi náboženskými obcemi a státem.

---

¹⁹⁸ Na problém nerozpracování ústavou zaručených zásad svobody vyznání také upozorňovali představitelé srbské Zemské komise pro náboženské otázky. Dle jejich soudu právě nedostatečné právní normy zapříčinily mnohé excesy vůči věřícím. Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-2-3.

¹⁹⁹ Branković, Tomislav: Protestantske zajednice u Jugoslaviji, Niš-Beograd, 2006. S. 71.

²⁰⁰ Arhiv predsednika Republike, Pov. br. 12, 18. VII., 1959 g.

²⁰¹ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144 – 1 -1.

²⁰² Dokument samotný má článků 6, ale pouze prvních pět se věnuje činnosti komise jako takové. Článek číslo 6 uvádí, kdy má tento dokument vejít v platnost. Tamtéž. 144-1 -1.

B) Poskytování posudků a předloh ke všem konkrétním otázkám týkajícím se vztahu náboženské obce a státu, kromě konečného zákonného regulování těchto vztahů zákonnou cestou.

C) Úsilí o uvedení v život a správnou aplikaci zákonných předpisů, které se vztahují k regulování mezináboženských vztahů církve a státu.“

Jako další úkol bylo komisi uloženo, aby zachovávala co netěsnější kontakt s orgány náboženských obcí, přičemž nejen veškeré náboženské obce, nýbrž i státní úřady byly povinovány na vyžádání komisi neprodleně předložit požadované informace. Nařízením o vzniku Státní komise pro náboženské otázky byly také založeny jí podřízené Komise pro náboženské otázky při jednotlivých republikových vládách.²⁰³

Celá nově vzniklá instituce dostala pevnější řád ve stanovách, které byly uveřejněny ve stejný den jako nařízení o ustanovení komise samotné.²⁰⁴ Obecně je možno říci, že stanovy pouze podrobnějším způsobem říkají to samé jako nařízení o ustanovení komise, přesto je v nich hned několik podstatných doplnění a upřesnění. Například podrobně rozebírají strukturu komise a zdůrazňují odpovědnost předsedy komise přímo předsedovi vlády, tedy Josipu Brozi Titovi. Jemu byly také předávány k posouzení všechny závěry a nařízení, které komise uskutečnila. Pro protestantské náboženské obce byl podstatný zejména článek 4. vytyčující záměr režimu sledovat vztah náboženských obcí a státu v zahraničí, a tyto poznatky poté aplikovat na jugoslávské prostředí.²⁰⁵ Protestantské církve si tak díky svým četným kontaktům a vazbám se zahraničím vysloužily zvláštní pozornost nové státní moci.

Základními prameny pro poznání fungování komisí pro náboženské otázky jsou každoroční zprávy o jejich činnosti, které každá z jednotlivých komisí zasílala bělehradské federální komisi. Vzhledem k teritoriálnímu ohraničení této práce na LR Srbsko se budu převážně věnovat pouze zprávám srbské komise, přičemž ale v případě nutnosti použiji příklad i z ostatních republik. Srbská komise existovala od února 1945²⁰⁶ a její prvotní úkoly nebyly v ničem zásadním rozdílné od těch, které jsou

---

²⁰³ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-1-1.

²⁰⁴ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-1-2.

²⁰⁵ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-1-3.

²⁰⁶ Všechny republikové komise vznikly před ustanovením federální komise. Ve Slovinsku byla podobná komise zřízena již v únoru 1944, v Chorvatsku v srpnu toho samého roku, v Makedonii

uvedeny již výše v textu. Určitou změnu pro působení této komise přinesl konec války, protože do správy republikových komisí byly svěřeny materiály věnující se problematice náboženství v Království SHS, v Království Jugoslávie a v jednotlivých jugoslávských okupovaných regionech a v NDH za 2.světové války. Obrovské množství archiválií do značné míry zahltily možnosti komisí, které přibližně až do roku 1948 sehrávaly spíše pasivní úlohu. Omezovaly se tedy převážně na řešení otázek iniciovaných jednotlivými náboženskými uskupeními. Na vlastní aktivní přístup se jim nedostávalo lidských zdrojů.²⁰⁷ Možný dojem, že se náboženská komise v první řadě zabývala zpracováváním archivních materiálů, je ovšem zcela nemístný. Mezi základní prvky její agendy v prvních poválečných letech patřily zejména následující problémy: Bránění výkonu náboženských obřadů a manifestací, problematika základní vojenské služby pro teology, zakládání sdružení duchovních, ochrana církevního majetku a v neposlední řadě svoboda vyznání.²⁰⁸ V záznamech komise se přibližně do roku 1949 objevují jako nejčastější témata stížnosti ze strany církví právě na svévolné zabírání církevního majetku ze strany úřadů a nedodržování ústavního práva na svobodu vyznání.²⁰⁹

Komise byla vnitřně členěna na 4 referáty: Římskokatolický, pravoslavný, muslimský a pro náboženské menšiny. Protestantské církve vlastního referenta neměly, což vysvětluje i častou nízkou kvalitu elaborátů týkajících se jugoslávských protestantů.²¹⁰ Skutečnost, že nebyl ustanoven samostatný referát pro protestanty je

---

v říjnu 1943 a v Černé Hoře v červenci 1944. Boeckh, Katrin: Zur Religionsverfolgung in Jugoslawien 1944-1953: Stalinistische Anleihen unter Tito. S. 430.

²⁰⁷ Např. Zemská komise pro náboženské otázky Lidové republiky Srbsko měla v roce 1948 k dispozici pouze 4 členy komise a dalších 5 úředníků a referentů. V komisi ve zmíněném roce působili: předseda Milan D. Smiljanić, podpředseda prezidia lidové skupštiny LR Srbska. Dobrica Matković, předseda Zemské komise pro válečné škody LR Srbsko, Murad Šećeragić zástupce Reis-ul-ulemy, Petar Masnić, římskokatolický farář a Mirko Mihajlović. Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-1-27.

²⁰⁸ Všechny uvedené problémy budou vzhledem k jejich důležitosti pro jugoslávské protestanty pojednány v dalším textu.

²⁰⁹ Příslušníci republikové komise pro náboženské otázky svou roli chápali jako mezistupeň mezi náboženskými obcemi a státní mocí. Vnímání sebe sama jako zprostředkovatele dobrých vztahů mezi církvemi a státem se projevovalo v často kritickému tónu vůči tolerantnosti nižších úřadů k útokům na kostely, církevní majetek a také časté fyzické napadání kněžích nejrůznějších vyznání. Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-1-27. Podobné problémy jsou zmíněny i ve zprávě z roku 1949, kde ale k již zmíněným záležitostem přibyla ještě problematika církevních matičních knih, které některé státní orgány zabavovaly. Arhiv Srbije i Crne Gore, 144-1-50.

²¹⁰ Například autor elaborátu věnovaném metodistické církvi přiznává, že neví, odkud se tato původně anglická církev dostala do Makedonie. Podobné nedostatky či zjednodušení byla častým jevem. Savezna komisija za verska pitanja, 144-2-49.

třeba ale zároveň číst z pohledu vládnoucí garnitury, která na problematiku jugoslávských protestantů pohlížela jako na méně podstatnou.

3.1.3 Agrární reforma

Nebylo v žádném případě náhodou či shodou okolností, že jedním z prvních zákonů Titovy vlády po konsolidování antifašistické správy v celé zemi byl zákon o Agrární reformě a kolonizaci. Režim Josipa Broze Tita nespatořoval v agrární reformě jen řešení týkající se hospodářských a sociálních otázek, nýbrž hlavním záměrem přerozdělení církevní půdy bylo oslabení vlivu náboženských obcí na obyvatelstvo. Tento skutečný cíl prováděné reformy představil tehdejší ministr zemědělství FNRJ Vasa Čubrilović: *„Za svakoga ko malo poznaje unutrašnje odnose u Jugoslaviji je jasno da jedinstva njenih naroda neće biti sve dotle, dok uticaj vere ne ograniči i ne uputi samo na uske verske ciljeve i zadatke. To će se moći postići jedino slabljenjem privrede, kulture i političke moći crkvenih jerarhija. Za to će on morati preduzeti čitav niz mera, počev od zavoćenja građanskog braka, preko laicizacije prosvete do agrarne reforme da bi uticaj crkava sveo na pravu meru tj. onemogućio im da nove naraštaje u Jugoslaviji odgajaju kao dosad u verskoj isključivosti i mržnji. I to je jedan od velikih razloga zašto je potrebno izvršiti agrarnu reformu.“*²¹¹ Výroky ministra Čubriloviće přesně vystihují důležitost, jakou vláda FNRJ provedení agrární reformy přikládala a proč byl příslušný zákon přijat již v srpnu 1945.²¹² Mezi základní principy agrární reformy patřilo předání půdy těm, kdo na ní pracují, a možnost ponechání půdy či lesů do výměry 10 ha klášterům a jiným církevním institucím. Všechna ostatní půda, lesy i louky měly být zabaveny. V článku 15 zákona o agrární reformě byla zakomponována zásada, jež měla pravděpodobně za úkol odkanalizovat alespoň část napětí, které mezi věřícími pozemková reforma vyvolala. Byl to princip přednostního přerozdělení zkonfiskovaného majetku mezi příslušníky náboženské obce, již uvedená nemovitost patřila.²¹³

Ze strany všech tradičních jugoslávských náboženských obcí se proti agrární reformě vznesla řada námitek. Nejrozhodněji se ale snažili o její zvrácení představitelé

---

²¹¹ Arhiv Srbije i Crne Gore, Predsedništvo Vlade FNRJ, 50-89-188.

²¹² Radić, Radmila: Država i verske zajednice. S. 179.

²¹³ Radić, Radmila: Država i verske zajednice. S. 180.

Srbské pravoslavné a římskokatolické církve.²¹⁴ Nesmělé výtky se ozvaly i od Reformované církve, která argumentovala tím, že pozemky potřebuje pro udržování sirotků, vdov a rodin duchovních.²¹⁵ V celé Jugoslávii bylo po agrární reformy vyvlastněno 173 367 ha církevních a náboženských pozemků.²¹⁶

3.1.4 Sdružení duchovních²¹⁷

Komunistický režim se nejprve pokusil jít cestou vytvoření celojugoslávských náboženských obcí. Tato taktika zacílená původně na katolickou církev ale narazila na rozhodný odpor drtivé většiny římskokatolického kléru včele se záhřebským arcibiskupem Stepinacem. Jednoznačné odmítnutí komunistických snah o formování jugoslávské katolické církve přimělo poválečnou vládní garnituru ke změně strategie.²¹⁸ Nový přístup k církvím spočíval v úsilí o rozštěpení jednotlivých denominací zevnitř pomocí tzv. „udruženje sveštenika.“ Sdružení duchovních měla v srbském prostředí dlouhou tradici zasahující až do roku 1889²¹⁹, kdy se v Niši v rámci Srbské pravoslavné církve konstitovala první organizace tohoto typu.²²⁰ Záměrem obnovení myšlenky formování do značné míry autonomních seskupení v rámci jednotlivých náboženských obcí bylo podpoření režimu loajálních duchovních. Konstituováním těchto entit bylo zamýšleno vytvoření jakési vnitrocírkevní kliky, jež by pro případ názorového konfliktu stála na straně režimu vůči čelným představitelům těch daných náboženských uskupení.²²¹ Myšlenka sdružení duchovních byla nejrychleji realizována i v Černé Hoře v rámci Srbské

---

²¹⁴ V případě Římskokatolické církve bylo zasláno přímo maršálu Titovi hned několik obsáhlých dopisů, v nichž si arcibiskup Alojzije Stepinac kromě pozemkové reformy stěžoval také na odsouzení několika katolických duchovních k trestu smrti, omezenou svobodu tisku katolických tiskovin apod. Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-1-4. Srbská pravoslavná církev se snažila odporovat zejména agrární reformě, kvůli které srbské pravoslavné kláštery ztratily na území Lidové republiky Srbsko z 37 197 ha pozemků celých 35 609 ha. Radić, Radmila: Verom protiv vere. S. 148.

²¹⁵ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-1-8.

²¹⁶ Radić, Radmila: Država i verske zajednice, Beograd 2002. S. 181.

²¹⁷ V originále „udruženje sveštenika.“

²¹⁸ Viz. Alexander, Stella: The Triple Myth – A Life of Archbishop Alojzije Stepinac. S. 239.

²¹⁹ Radić, Radmila: Država i verske zajednice. S. 300. Tomislav Branković uvádí rok 1892. Branković, Tomislav: Država i verske zajednice. S. 121.

²²⁰ Sdružení duchovních byla zakládána převážně ze strany nižších duchovních a stanovovala si za cíl posílení vlivu mezi lidem, zlepšení vzdělávání kněžích a také konsolidování jejich materiálních podmínek. V meziválečné Jugoslávii byla sdružení duchovních po určitou dobu zakázána. Radić, Radmila: Država i verske zajednice. S. 300.

²²¹ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-1-14.

pravoslavné církve v roce 1948, přičemž do roku 1953 již měly svá sdružení skoro všechna náboženská uskupení na teritoriu FNRJ.

3.1.5 Protestantské církve a realita nové moci

Komunistický režim nastolil v mnoha ohledech prostředí zcela odlišné k tomu, na které byly protestantské církve zvyklé z meziválečné Jugoslávie. Vedoucí prstenec moci shromážděný kolem Tita si byl plně vědom mnohých jugoslávských specifíků spojených s náboženskou problematikou, zejména propojenosti jednotlivých vyznání s určitou národností. Protestantské církve nebyly v žádném případě výjimkou. Vzhledem k tomu, že všechny největší protestantské církve pronikly do státního jugoslávského prostoru spolu s osadníky z nejihoslovanského prostředí, patřily právě ony k těm etnicky nejednodušším. Komunistický stát ale na národnostní homogennost jugoslávských protestantů nahlížel s krajní nedůvěrou, protože se obával proměny náboženského prostoru v mobilizační protirežimní centrum hlásající nacionální nesnášenlivost.²²² Dalším z faktorů způsobujících podezřívavý pohled představitelů nové moci na protestantské církve byla kolaborace mnohých protestantů ať už s okupačními silami, nebo s institucemi Nezávislého státu Chorvatsko.²²³

Postulát kolaborace a protirežimního smýšlení příslušníků náboženských obcí sehrál v období pojednaném v této práci zásadní úlohu. Titův režim pokládal drtivou většinu duchovních či světských církevních představitelů za kolaboranty s protistátním smýšlením.²²⁴ V případě protestantských církví tomu nebylo jinak. Jejich vedoucí osobnosti byly těsně po skončení 2. světové války považovány za nepřátelské vůči socialistickému státnímu zřízení a reakcionářské.²²⁵ Postupy podniknuté za účelem podvázání tohoto údajného nebezpečí vznikaly v pracovních komisích pro náboženské

---

²²² Otázce protestantských církví a jejich vazbám na zahraničí je věnován samostatný oddíl „Protestantské církve a jejich vazby na zahraničí.“

²²³ Dle mého soudu nejlépe vystihuje první poválečná léta vztahu mezi církvemi a titoistickým státem Katrin Boeckh: „*Von ihrer (náboženských uskupení – pozn. autora) Bereitschaft, sich in den neuen sozialistischen Staat einzufügen, hing es ab, in welchem Maß sie von den Behörden toleriert wurden.*“ Boeckh, Katrin: *Zur Religionsverfolgung in Jugoslawien 1944-1953: Stalinistische Anleihen unter Tito.* S. 456

²²⁴ Za výjimky z pravidla byli považováni ti pravoslavní duchovní, kteří se aktivně účastnili osvobozenckých bojů na straně partyzánů. Role katolických kněží, kteří se někteří rovněž přidali na stranu komunistického odboje, nebyla tolik reflektována. Katolická církev byla považována za potenciálně velice nebezpečnou organizaci ovládanou ze zahraničí. Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-10-164.

²²⁵ Za reakcionářskou činnost bylo považováno již samotné dodržování církevních dogmat či pravidel a slavení náboženských svátků.

otázky. Prostředky, které úředníci pro potírání případného nebezpečí ze strany církvi navrhovali, je možné rozdělit do dvou kategorií. Do první by spadala perzekuce skrze soudní moc a mobilizace veřejnosti agresivní protináboženskou kampaní. Druhou skupinu tvořil soubor návrhů na celkovou změnu přístupu k náboženským uskupením, jež měl spočívat především v aktivní komunistické propagandě přímo mezi věřícími. Řečeno slovy archivních materiálů, jednalo se o „*proces oslobodjenja njihove svesti od verskih osecanja*.“ Vládní činitelé totiž trvali na svém marxistickém přesvědčení, že náboženství je vykořenitelné cestou kulturního pozvednutí a socialistickou indoktrinací věřících.²²⁶

Na teritoriu poválečné Titovy Jugoslávie se dle údajů příslušných státních institucí nacházely následující protestantské obce: Slovenská evangelická církev, Evangelická církev²²⁷, Reformovaná církev, baptisté, Kristova církev „Svobodných bratří“, adventisté, metodisté a Kristova letniční církev.²²⁸

*Rozdělení obyvatelstva na území LR Srbska dle náboženského vyznání*²²⁹

<u>Název náboženské obce</u>	<u>Počet věřících</u>
Srbská pravoslavná církev	4 482 341
Římskokatolická církev	715 564
Islámská náboženská obec	624 000
Rumunská pravoslavná církev	60 876
Slovenská evangelická církev	52 117
Evangelická církev ²³⁰	30 000
Reformovaná církev	28 367

²²⁶ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-10-164.

²²⁷ Jedná se o nástupnickou církev zakázané Německá evangelická křesťanská církev a.v.

²²⁸ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-10-84. Činnost Svědků Jehovových v LR Srbsko byla komisí zaznamenána až na začátku 50. let. Jejich aktivitami se příslušné instituce zabývaly zpětně. Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-9-162.

²²⁹ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-2-54. V tabulce chybí údaj o počtu příslušníků tzv. Nazarénů. Dle dokumentu komise pro náboženské otázky z pozdějších let se v celé Jugoslávii mělo nacházet 15 300 osob hlásících se k této církvi. Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-10-180. Obdobně zde není uveden početní stav Kristovy letniční církve. Dle údajů této církve samotné měla v roce 1951 na 3 562 plnoprávných členů. Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-4-neuvedeno.

²³⁰ Dle údajů Komise pro náboženské otázky měla tato církev 30 000 věřících. Arhiv Srbije i Crne Gore, 144-2-54. Tomislav Branković uvádí pouze 10 000. Branković, Tomislav: Protestantske zajednice u Jugoslaviji, str. 85.

Řeckokatolická církev	19 250
Starokatolická církev	7 000
Rada baptistických církví	6 604
Židovská náboženská obec	3 200
Ruská pravoslavná církev	2 800
Svaz „Kristových svobodných bratří“	1 253
Metodistická církev	1 000
Adventistická církev²³¹	983

Jak je vidět z přiložené tabulky, početně nejmenší protestantskou církví na území Srbska se stala Slovenská evangelická církev.²³²

Německá evangelická křesťanská církev a.v. a 2. světová válka

Dobrym příkladem pro vysvětlení osudu německých jugoslávských evangelíků po 2. světové válce je osoba již výše zmíněného posledního biskupa Philippa Poppa. Jeho nástup do funkce čelního představitele německé evangelické církve byl národním obrozením v malém. Vystřídal totiž církevního presidenta G. A. Wagnera, kterému osobní vazby na poražené Rakousko-Uhersko a maďarské církevní prostředí bránily v aktivním přizpůsobení se nové politické realitě. Jeho nástupce, biskup Popp, byl zcela jiného ražení. Přes svou výbornou znalost srbochorvatštiny a svou snahu o šíření dobré pověsti Jugoslávie v zahraničí, byl německým patriotem, který považoval za logické se v meziválečné době neorientovat na válkou zdecimované Maďarsko, ani na slabé Rakousko, nýbrž na Německo. Charakterizoval tak názory velké části mladších generací jugoslávských Němců.²³³ Ve 30. letech se několikrát setkal s Hitlerem a

²³¹ Na celém území Jugoslávie se k této církvi hlásilo na 12 000 lidí. Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-8-134.

²³² Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-2-54.

²³³ Toto tvrzení platí ale pouze to té míry, že Philipp Popp byl představitelem generace duchovních, která již nebyla tak silně orientována na Maďarsko. Generační výměna v 30. letech 20. století probíhala i v německém Kulturbundu, kde si mladší generace získala větší podporu kvůli sociálním tématům, jímž se tito tzv. „Erneuer“ věnovali, a ne kvůli jejich časté nacionalistické rétorice. Senz, Ingomar: Donaueschingen. S. 85. K nim ale evangelický biskup Popp nepatřil. Zájmy své církve se snažil zastupovat v jiné německé organizaci nazvané „Die Lige der Deutschen im Königreich Jugoslawien für Völkerbund und Volksvertretung.“ Mirnić, Josip: Nemci u Bačkoj u drugom svetskom ratu, Novi Sad 1974. S. 33.

dokonce dle některých pramenů přejal i nacistický pozdrav.²³⁴ Na druhou stranu byl Popp člověkem loajálním k jugoslávskému státu až do jeho konce v dubnové válce.²³⁵ Dle Matthiase Merkleho to byla právě jeho loajalita vůči královské Jugoslávii, co bylo trnem v oku mladší generaci německých farářů, kteří požadovali větší přimknutí se k sílící německé Říši. Po porážce Jugoslávie se s její parcelací musela vyrovnat i německá evangelická církev, protože se po dubnové válce ocitla na území tří různých správních celků. V čele evangelíků v NDH zůstal Philipp Popp, v Banátu němečtí evangelíci konstitovali vlastní církev spadající pod Říši. Ke specifické situaci došlo v Báčce, která byla přiřčena k Maďarsku. Maďarská evangelická církev si totiž osobovala právo zastupovat veškeré luterány nacházející se na maďarském území včetně „*evangelických bratří hovořících německy*.“²³⁶ Nastalý střet zájmů byl nakonec vyřešen neuznáním báčské německé evangelické církve ze strany Maďarska *de iure*, ale *de facto* budapeštská vláda církev respektovala a dokonce jí zasílala dotace.²³⁷ Bohužel role německých protestantů v jugoslávském státním teritoriu během 2. světové války není, stejně jako vztah jejich představitelů k okupačním či kolaborantským silám, dostatečně probádána.²³⁸ Faktem je, že velká část německého obyvatelstva bez ohledu na konfesi spolupracovala s německými okupačními silami, s maďarským státem či s vazalem Říše NDH. V případě německých evangelíků na území pozdější LR Srbsko to byli báčští evangelíci, z jejichž řad zaznívaly nejtvrdší nacistické názory zaměřené hlavně na liknavý postup maďarské vlády v tzv. židovské otázce.²³⁹ Tyto i jiné výroky podobného rázu z úst poslance maďarského parlamentu a druhého nejvýznamnější funkcionáře německých luteránských struktur v Báčce F. Mornaua spolu ochotným vstupem báčských Němců do SS²⁴⁰ přispěly k

²³⁴ Janjetović, Zoran: *Deca careva, pastorčad kraljeva*. S. 369.

²³⁵ Poppův spolupracovník Matthias Merkle o něm dokonce tvrdí: „*Loyalität gegenüber dem jugoslawischen Staat und dem Wunsch nach engerem Kontakt zur Kirche in Deutschland hätte wählen müssen, er entschied Widerstand geleistet hätte, denn er baute auf die unbedingte Loyalität der evangelischen Kirche gegenüber der Staatsmacht auf*.“ Merkle, Matthias: *Dr. Philipp Popp, Leben und Wirken*. S. 52.

²³⁶ Mirnić, Josip: *Nemci u Bačkoj tokom drugog svetskog rata*. S. 159.

²³⁷ *Tamtéž*. S. 162.

²³⁸ Německá historiografie zabývající se svými podunajskými krajany většinou končí svůj výklad rokem 1941. Obdobným případem je i literatura týkající se osoby Philippa Poppa, proto je nanejvýš obtížné psát o jeho činnosti po roce 1941. Větší množství pramenů je již dohledatelných k jeho konci na popravišti v červnu 1945.

²³⁹ Mornau se odkazoval na některé antisemitské spisy Martina Luthera.

²⁴⁰ Z celkového počtu 38 871 německých evangelíků v Báčce jich dle jejich vlastních údajů v první fázi náboru do SS dobrovolně vstoupilo na 2000. Mirnić, Josip: *Nemci u Bačkoj u drugom svetskom ratu*. S. 163.

nesmlouvavému postupu komunistických státních orgánů vůči německým evangelíkům.

Velká část jugoslávských Němců ale na konec války ve svých domovech nečekala. Po rumunském vystoupení ze spojeneckého svazku s Říší 23. srpna 1944 začaly německé úřady horečnatě přistupovat k evakuaci oblastí s německým osídlením v jihovýchodní Evropě. Z teritoria, jež je předmětem této práce, se organizované vystěhování odehrálo v Sremu, Báčce a Banátu.²⁴¹ V tajných zprávách SS se opakovaně objevují stížnosti na „církve“, která údajně nabádala místní Němce, aby neopouštěli své domovy a svůj majetek.²⁴² Mezi další faktory, které podunajské Šváby pobízely k setrvání, byla komunistická propaganda a v neposlední řadě také jejich tradiční silné vazby k půdě.²⁴³ Rozhodujícím důvodem, proč ve Vojvodině evakuace německého obyvatelstva neproběhla stejně organizovaně jako svého času v Besarábii, či později za horších podmínek v Chorvatsku, bylo diletské vyhodnocení situace ze strany lokálního velení SS, které se stále ještě oddávalo Hitlerovým fantasmagorickým úvahám o blížícím konfliktu Američanů a Britů se Sověty na Bosporu. Pokyn k evakuaci Banátu byl tedy vydán až 1. října 1944, kdy již sovětské jednotky obsadily hlavní město této oblasti, Velký Bečkerek (Zrenjanin). V dalších dnech následovaly i rozkazy k evakuaci Báčky.²⁴⁴

Tabulka: **Válečné oběti podunajských Švábů**²⁴⁵

---

²⁴¹ Organizované přesídlení německého obyvatelstva do Říše se koncem války odehrávalo ze všech oblastí, které se přiblížily frontě. Začalo v Besarábii a pokračovalo přes Sedmihradsko a rumunský Banát do Vojvodiny, Slavonie a Slovinska.

²⁴² Bohužel v depeších ale tato „církve“ není blíže specifikovaná, tudíž není možné s určitostí říci, zda se jednalo o církve evangelickou či katolickou. Scherer, Anton (Hrsg.): *Unbekannte SS-Geheimberichte über die Evakuierung der Südostdeutschen im Oktober und November 1944 sowie über die politische Lage in Rumänien, Ungarn, der Slowakei, im serbischen Banat und im Unabhängigen Staat Kroatien*, Graz, 1990. S. 14. (Dále jen: *Unbekannte SS-Geheimberichte*.)

²⁴³ Mimořádně trefně vystihuje problém jugoslávských Volksdeutsche Anton Scherer, když uvádí: „*Die Deutsche Volksdeutschen selbst... empfanden den drohenden Heimatverlust und die Einbürgerung in Deutschland nicht als Belohnung, sondern als Strafe.*“ Tamtéž. S. 6.

²⁴⁴ V celé záležitosti sehrál také důležitou roli ohled na bojovou disciplínu maďarských jednotek. Německé velení se totiž obávalo vlivu statisícových proudů německých uprchlíků na morálku honvédů, kteří byli ze strany představitelů Říše stále ubezpečováni, že hitlerovské Německo bude hájit hranice Maďarska se stejným odhodláním, jako by šlo o samotné německé hranice. Tamtéž. S. 14.

²⁴⁵ Senz, Ingomar: *Donauschwaben*. S. 126. Srovnáme-li údaje uvedené Ingomarem Senzem se záznamy SS uveřejněnými Antonem Schererem, dojdeme k závěru, že mnohá čísla si neodpovídají. Například SS očekávali z Báčky dva evakuační proudy, přičemž každý z nich měl čítat skoro 250 000 vysídlců. Scherer, Anton: *Unbekannte SS-Gehimberichte*. S. 15.

Evakuo vaní	250 000	Padlí	110 000
Deporto vaní	40 000	Zůstavší	110 000
Vyhnaní	100 000	Celkem	560 000

Ve stejném katastrofickém rozsahu, jakým 2. světová válka postihla německou menšinu v Jugoslávii jako takovou, byla zasažena i Německá křesťanská evangelická církev a.v. Církev byla poválečnou státní mocí označena za kolaborantskou organizaci a byla rozpuštěna. Její majetek byl zkonfiskován.²⁴⁶ Dle záznamů Komise pro náboženské otázky se na území LR Srbsko nacházelo v roce 1949 pouze 30 000 věřících, kteří se sdružovali v Evangelické církvi, což byla nástupnická organizace Německé křesťanské evangelické církve a.v.²⁴⁷ Význam této následovnice kdysi nejpočetnější jugoslávské protestantské církve pro vnitropolitickou situaci federativní Jugoslávie nelze označit jinak než za nepatrný.²⁴⁸

3.1.6 Procesy s představiteli náboženských obcí

Problematikou procesů podobných tomu s posledním biskup německých evangelíků v Jugoslávii se zabývali Klaus-Dietmar Henke a Hans Woller. Tito němečtí autoři rozčlenili formy vypořádání se s nacisty či s kolaboranty po 2. světové válce na čtyři základní formy:

1) „Divoké čistky.“ (Wilde Säuberung) Nijak zákoně regulovaný postup vůči představitelům předchozího režimu.

2) „Justiční čistky.“ (Justitielle Säuberung) odehrávající se na základě trestního práva. Uskutečnily se tam, kde příznivci fašismu a nacismu tvořili během 20. a 30. let spíše roztráštěné skupinky a k moci se dostali až díky okupaci. Byli souzeni na základě zvláštních zákonů.

²⁴⁶ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-16-232.

²⁴⁷ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-10-185.

²⁴⁸ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-10-182.

3) „Byrokratické čistky.“ (Bürokratische Säuberung) V případě tohoto postupu šlo o vyloučení všech osobností spojených s poraženým režimem, které potenciálně mohly brzdit konsolidaci nové moci.

4) „Instrumentální čistky.“ (Instrumentalisierte Säuberung) Čistky za účelem zastrašení určité skupiny obyvatelstva.²⁴⁹

Na základě archívních pramenů je patrné, že v případě Jugoslávie se jednalo především o první a čtvrtou kategorii. Nejvýznamnějším představitelem jugoslávských protestantů popraveném za kolaboraci popraven byl již výše zmíněný Philipp Popp.²⁵⁰ Samotný proces s ním měl ale sehrát hned několik úloh zacílených především na jeho souvěrce i další, s evangelickou církví nikterak nepochybně propojené občany Jugoslávie. Komunisté ve snaze dosáhnout co největší diskreditace náboženských obcí v očích veřejnosti a zároveň ospravedlnit svůj protináboženský postup z pohledu Západu soudili duchovní vždy spolu s neoddiskutovatelnými zločinci a kolaboranty. Popp tak zasedl na lavici obžalovaných nejen s dalšími náboženskými hodnostáři, jako byl metropolita Chorvatské ortodoxní církve Germorgen, záhřebský muftí Ismet Muftić a profesor Kerubin Ševgić²⁵¹, ale i s Miroslavem Filipovićem-Majstrovicem, velitelem koncentračního tábora Jasenovac.²⁵² Všichni obžalovaní byli popraveni. Komunistický režim tak chtěl dát veřejnosti jasně najevo, že náboženské obce a kolaboranti a vrazi jsou jedno a to samé.²⁵³ Největším soudem s duchovním byl v FNRJ proces

---

²⁴⁹ Henke, Klaus-Dietmar und Woller, Hans: Politische Säuberung in Europa, Die Abrechnung mit Faschismus und Kollaboration nach dem Zweiten Weltkrieg, Deutscher Taschenbuch Verlag GmbH and Co. KG, München 1991. S. 10-13.

²⁵⁰ V pracích zabývajících se protestantismem v jugoslávském státním prostoru jsou názory na osobu Philippa Poppa v podstatě dvojího charakteru. Do skupiny označující německého evangelického biskupa za hlavního viníka kolaborace mnohých německých evangelíků s okupačními institucemi patří Tomislav Branković. Branković, Tomislav: Protestantske zajednice u Jugoslaviji. S. 53. Druhou skupinu názorů, respektive její nejradikálnější křídlo odmítající jakoukoliv vinu Philippa Poppa, představuje především práce Mathiase Merkleho. Merkle jako dlouholetý spolupracovník Poppa nemůže být brán za zcela objektivního soudce v otázce jeho viny, nicméně právě Merkle akcentuje skutečnost střetu dvou generací uvnitř předválečné evangelické církve. Generace často označovaná prostě jako „mladší“ inklinovala více k myšlenkám nacionálního socialismu než generace „starší“, k níž patřil i Popp. Merkle, Matthias: Dr Philipp Popp, Leben und Wirken. S. 54.

²⁵¹ Kerubin Ševgić razil teorii o gótském původu Chorvatů. V době, kdy byl souzen, mu bylo 79 let. Arhiv Srbije i Crne Gore, Komisija za verska pitanja, 144-1-4.

²⁵² Dokonce i arcibiskup Alojzije Stepinac, který se snažil dopisy adresovanými samotnému Titovi zahránit život obžalovaným katolíkům, nazval Filipoviće-Majstroviće řezníkem. Arhiv Srbije i Crne Gore, Komisija za verske poslove, 144-1-4.

²⁵³ Boeckh, Katrin: Zur Religionsverfolgung in Jugoslawien 1944-1953: Stalinistische Anleihen unter Tito. S. 448.

se záhřebským římskokatolickým arcibiskupem Alojzije Stepinacem, který byl za údajnou kolaboraci s NDH a spolupráci s tzv. „Križari“ odsouzen k 16 letům vězení.²⁵⁴ Proces s duchovními byly jasným důkazem toho, že Tito se vydal v Stalinových stopách proti tradičnímu marxistickému přístupu. Ten totiž hlásal, že se církve postupem času samy rozloží. Stalinovou a v mírnější podobě i Titovou cestou byla násilná eliminace vlivu náboženských uskupení jako významných společenských faktorů.²⁵⁵

Porovnáme-li přístup jugoslávských komunistů k svým protestantům s řešením té samé otázky v komunistickém Bulharsku, dojdeme k závěru, že Titova vláda na rozdíl od svých východních sousedů nebyla ochotna ve svém postoji k protestantským menšinám zajít až k samotné fyzické eliminaci těchto cítkví. Komunisté sice zabrali církvím většinu majetku a silou vytěsnili církve do soukromé, osobní sféry každého věřícího, na druhou stranu již neměli zájem o jejich naprostou likvidaci. Příklad Bulharska je zde na místě, protože právě přístup zdejších komunistických úřadů vůči protestantům je mnohem více možné označit za stalinistický než v případě Jugoslávie. O různých variantách vztahů mezi režimem a protestanty v obou sousedních zemích nejlépe vypovídá skutečnost, že v případě Jugoslávie nelze hovořit o cíleném „Schauprosesu“ s představiteli protestantských obcí.²⁵⁶ Na území Bulharska se tyto zcela vykonstruované procesy odehrály a měly za následek dramatickou redukci početních stavů jednotlivých protestantských obcí.²⁵⁷ Přestože důvodů, proč která země postupovala tím určitým způsobem, je bezpochyby více, dle mého soudu ale rozhodujícím faktorem pro relativně mírné stanovisko jugoslávských komunistů

---

²⁵⁴ Alojzije Stepinac byl souzen spolu s jedním z čelných představitelů NDH, Erichem Lisakem. Dle Stelly Alexander souviselo Stepinacovo odsouzení s jeho odmítnutím návrhu Josipa-Broze Tita na vytvoření na Římu nezávislé katolické církve. Stella, Alexander: *The Triple Myth*. S. 148. O vlivu soudu se Stepinacem na zahraniční politiku Jugoslávie viz.: Radić, Radmila: *Država i verske zajednice*. S. 177.

²⁵⁵ Boeckh, Katrin: *Zur Religionsverfolgung in Jugoslawien 1944-1953: Stalinistische Anleihen unter Tito*. S. 435.

²⁵⁶ Jediným případem, kde by se možná o vykonstruovaném soudním procesu dalo hovořit, byl výše uvedený soud s Philippem Poppem. V této záležitosti se ale zároveň jednalo i o vypořádání se s kolaboranty, přičemž otázku viny či nevinu německého duchovního nejsem na základě dostupných pramenů schopen posoudit. V žádném případě ale soud s Poppem časově nezapadá do doby velkých instrumentálních procesů, které se konaly ve většině evropských komunistických zemích na konci 40. let.

²⁵⁷ Mojzes, Paul: *Protestantism in Bulgaria and Yugoslavia since 1945*. In: Ramet, Sabrina: *Protestantism and Politics in Eastern Europe and Russia, The Communist and Postcommunist Eras, Christianity under Stress, Volume III.*, Duke University Press, Durham and London, 1992.

k problematice protestantských církví byla odvaha Tita a jeho nejbližších kolegů vydat se v některých otázkách i jinou než striktně stalinistickou cestou.

3.1.7 Slovenská evangelická křesťanská církev ve Federativní lidové republice Jugoslávii

Po faktickém zániku Německé křesťanské evangelické církve a.v. se stala největší jugoslávskou protestantskou církví Slovenská evangelická křesťanská církev. Po své německé předchůdkyni nezdělala pouze pomyslné prvenství mezi protestantskými církvemi v Jugoslávii, nýbrž také mimořádnou pozornost režimu. Komunistický předpoklad, že všechna náboženská uskupení jsou vůči socialistickému státnímu uspořádání a priori nepřátelská, se stal výchozím bodem i pro vztah ke slovenským evangelíkům. V jejich případě sehrála pozitivní roli skutečnost, že církev jako celek s okupanty nekolaborovala.²⁵⁸ V záznamech komisí pro náboženské otázky se vyskytují zmínky o slovenských kolaborantech pouze ojediněle a často jsou tato obvinění vůči nim poměrně vágního charakteru.²⁵⁹

Slovenskou evangelickou církev, obdobně jako všechny ostatní tradiční církve, zasáhla bolestivě agrární reforma. Po jejím provedení zůstaly jedinými zdroji financí na zabezpečení chodu církve dobrovolné příspěvky věřících a státní dotace. Slovenským evangelíkům sice tento citelný zásah do církevního jmění způsobil značné problémy, neohrozil je ale existenčně. Výše darů věřících se udržovala neustále na výši, kterou lze označit za pro FNRJ nadstandardní, což stále umožňovalo jednotlivým obcím si víceméně bez problémů vydržovat faráře.²⁶⁰

Hlavním důvodem, proč režim slovenskou evangelickou církev neustále označoval za reakcionářskou, bylo přesvědčení čelných představitelů náboženských

---

²⁵⁸ V kontextu tří tradičně největších protestantských církví v regionu byla slovenská evangelická církev vítěznými komunisty považována za nejméně pošpiněnou kolaboraci s okupanty. Nepoměrně hůře na tom byla německá evangelická církev, komplikovanější výchozí situaci než slovenští evangelíci měli i maďarští reformovaní, kteří se během 2. světové války přihlásili k ideji Velkého Maďarska. Podobně jako na německé evangelíky nahlížela Titova vládní garnitura i na třetí největší protestantskou církev v Království Jugoslávii a druhou v jugoslávské federaci, reformovanou církev. Viz následující oddíl.

²⁵⁹ Jako příklad kolaborace slovenských duchovních je zde uváděn farář Ivan Vereš, který se stal pro komunistický režim nepřijatelným kvůli vysluhování mší pro německé vojáky a osobní kontakty s okupačními důstojníky. Verešův případ se završil jeho útekem do Československa. Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-10-185.

²⁶⁰ Forma finančního nátlaku patřila bezpochyby k těm nejsilnějším nenásilným pákám, jež komunistický režim vůči náboženským obcím mohl nasadit. Důsledky umenšení církevních pozemků agrární reformou některé církve dokonce uvrhl do existenčních problémů.

komisí o negativním postoji nejvyšších zástupců slovenských luteránů vůči vládnoucí ideologii. Hlavním reprezentantem údajného reakcionářského proudu mezi evangelíky měl být dle záznamů komise biskup Samuel Štarke. Jeho přístup vůči komunistickým úřadům je možno shrnout jako nanejvýš zdrženlivý a omezující se jen na ty nejn nutnější kontakty. Dle mého soudu se zde přímo nabízí přirovnání Samuela Štarkeho ke G. A. Wagnerovi, prvnímu církevnímu presidentovi německých evangelíků v Království SHS. Podobně jako Wagner před 25 lety, tak i Štarke jen s obtížemi přijímal realitu nového státního zřízení i nové ideologie. Jeho rozpaky jako církevního činitele nad nástupem a priori protináboženskému režimu v jeho domovině jsou zcela pochopitelné, nicméně z hlediska vládnoucí garnitury reakcionářské a takřka protistátně namířené. Stejně jako v případě meziválečných německých evangelíků se úspěšným prostředníkem mezi církví a státem stal představitel mladší generace duchovních Philipp Popp, tak i v řadách slovenských luteránů obdobnou úlohu po roce 1945 odehrál Juraj Struharík. Dle mého soudu právě zásluhou tohoto faráře z Nového Sadu došlo k proměně postoje největší jugoslávské církve vůči komunistickému státu. Prvních přibližně pět let vlády komunistů v Jugoslávii zaujíмали reprezentanti slovenských evangelíků veskrze pasivní, trpělivý postoj. Ten se pod vlivem Struharíka postupně změnil na zcela prorežimní. Celá cesta k proměně stanoviska uvnitř církve trvala několik let a definitivně se završila zvolením Juraje Struharíka biskupem v roce 1956.²⁶¹ Aktivitu Struharíka ale státní úřady sledovaly již dříve, protože byl vzhledem ke svým prorežimním názorům pokládán za vhodného partnera pro vytvoření dobrých vzájemných vztahů. Struharíkovou největší zásluhou bylo založení a také i dočasné vedení Sdružení duchovních slovenské evangelické církve.

„Udruženje sveštenika“²⁶² slovenských evangelíků vzniklo v roce 1951 s centrem v Kovačici. Základní pravidla výše zmíněné organizace byla následující:

„Udruženje je staleškog značaja i kao takvo ima:

- a) svrstati sve slov. ev. a.v. sveštenike u Jugoslaviji*
- b) starati se za novi sveštenički naraštaj*

---

²⁶¹ Dle Tomislava Brankoviće byl Struharík zvolen také díky silné podpoře, jíž se mu dostalo ze strany jugoslávského státu. Branković, Tomislav: *Protestantske zajednice u Jugoslaviji*. S. 79.

²⁶² Celým názvem „Udruženje slovačkih evangeličkih augsburske veroispovesti sveštenika u Federativnoj narodnoj republici Jugoslaviji.“ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-3-60.

- c) *radi uspešnijega delovanja svojih članova preduzimati akcije za njihovo materialno obezbedjenje, omogućavati i pružati pomoć za njihovo stručno uzdizanje, kao i obezbedjivati ih u slučaju bolesti i nesposobnosti za rad, kao i njihove udove i nezabrinutu decu*
- d) *pomagati rad svojih članova u izvršavanju njihovih redovnih parohisko-verskih dužnosti na podizanju moralno-verskog života vernika Slov. event.a.v. Zemaljske crkve u F.N.R.Jugoslaviji*
- e) *aktivizirati svoje članove u pregnućima naših naroda u socijalističkoj izgradnji zemlje u okviru opšte organizacije Narodnoga Fronta*
- f) *čuvati i učvršćavati tekovine N.O.B., osobito slobodu, bratstvo, jedinstvo i ravnopravnost naših naroda, znajući da se tako može izgraditi srećniji život naših naroda i nesmetan rad naše crkve i sveštenstva*
- g) *boriti se protiv zloupotrebe vere u protivdržavne svrhe.*²⁶³

Z formulací obsažených v citovaném dokumentu je patrné, kterým ideologickým směrem se jeho tvůrci vydali. V textu jsou výslovně jmenovány a zároveň napadány veškeré problémy, jichž se jugoslávský stát obával. Nejvíce explicitní jsou v tomto ohledu poslední tři body. Jimi je de facto řečeno, že církev se nebude podílet na žádné akci proti politické doktríně vládnoucích elit.

Sdružení slovenských evangelických duchovních bylo na jugoslávské poměry dobře přijato ze strany evangelického biskupství.²⁶⁴ Vzhledem k celkem bezproblémovému vztahu mezi biskupem a sdružením se domnívám, že Struharikova aktivita měla minimálně tichý souhlas Samuela Štarkeho. Sdružení totiž v následujících letech enormě vylepšilo negativní reputaci Slovenské evangelické církve u státních orgánů a zařadilo ji tak mezi ta náboženská uskupení, jež se těšila

²⁶³ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-3-74.

²⁶⁴ Dobré vztahy mezi vedoucími činiteli náboženských uskupení a sdruženími duchovních nebyly vůbec pravidlem. Otevřený zápas mezi nimi se odehrával například v rámci římskokatolické církve. Striktně odmítavý postoj zaujímal i starokatolický biskup Kalodjera vůči sdružení „Grgur Ninski“ utvořeném v jeho církvi. Pasivní postoj vůči svému sdružení měla Srbská pravoslavná církev, která „udruženje pravoslavnih sveštenika“ otevřeně ani neodmítala, na druhou stranu je ale nijak nepodporovala. Nejpodobnější řešení vztahu čelí představitelé náboženské obce a sdružení duchovních k tomu slovenskému zaujímala Islámská náboženská organizace. Res-ul-ulema hnutí „ilmye“, jak se sdružení duchovních u muslimů nazývalo, všemožně podporoval. Arhiv Srbije i Crne Gore, Komisija za verska pitanja, 144-10-164.

velké důvěře příslušných komisí. Koncem 60. let tak byli slovenští evangelíci považováni za zcela režimu loajální občany s korektními vztahy s režimem.²⁶⁵

3.1.8 Reformovaná církev

V o poznání horší situaci než slovenští luteráni se po nástupu nové moci ocitla církev převážně maďarských kalvinistů. Vzhledem k regionální tradici reformované církve jako nositele maďarské identity není překvapením, že její role za druhé světové války byla podobná spíše činnosti některých příslušníků německé evangelické církve než převážně pasivním slovenským luteránům. Záznamy náboženských komisí o maďarských reformovaných během 2. světové války vypovídají jako o fašistické páté koloně a nositelích velkomaďarských idejí. Při jmenování údajných konkrétních zločinů reformovaných Maďarů již archívy tak přetékající informacemi nejsou a omezují se prakticky pouze na obvinění několika osob, jež se měly zapojit do některých maďarských organizací či se snažily využít nové státní příslušnosti k svému materiálnímu prospěchu.²⁶⁶ Srbský autor Branko Bjelajac k tomuto tématu uvádí, že jeden z reformovaných duchovních, Lajoš Horvat byl v průběhu války poslancem maďarského parlamentu. Po vítězství partyzánského hnutí v Jugoslávii byl tento novosadský farář prohlášen za válečného zločince.²⁶⁷

Reformovaná církev, v čele s biskupem Sandorem Agostonem, adresovala v dubnu 1947 přímo maršálu Titovi dopis, v němž proklamovala svou loajalitu k jeho režimu.²⁶⁸ V tomto dokumentu reformovaní vytvořili několik pozoruhodných paralel mezi kalvinistickou teologií a komunistickým, jugoslávským státem.²⁶⁹ Nejznámější komunistické heslo jugoslávského prostředí, bratrství a jednota, dali do souvislosti

---

²⁶⁵ Arhiv predsednika republike, II-10, 1953-268.

²⁶⁶ Biskupský sekretář Zoltán Lang měl vybírat úplatky za svou přímluvu u maďarských okupačních sil pro zatčení. Arhiv Srbije i Crne Gore, 144-10-185.

²⁶⁷ Branko, Bjelajac: Protestantizam u Srbiji. S. 106.

²⁶⁸ Tomislav Branković o Sandoru Agostonovi mluví jako o člověku, který nebyl v očích jugoslávské státní moci považován za příliš důvěryhodného, protože se během okupace přiklonil na stranu maďarských okupačních sil. Branković, Tomislav: Protestantske zajednice u Jugoslaviji. Str. 54. V Archívu Srbska a Černé Hory jsem ale o tom žádný důkaz nenašel a domnívám se, že jde o možnou záměnu jmen, protože předcházející episkop byl Alexander Agošton. Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-10-185.

²⁶⁹ V uvedené deklaraci se o příslušnících Reformované církve hovořilo výlučně jako o „reformatskim Madjarima.“ Tím je výmluvně popsána etnická skladba jugoslávských reformovaných. Na druhou stranu je zároveň s podivem, že biskup Šándor Agošton takto opomněl zmínit své chorvatské a české „ovečky.“ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-1-8.

s věroukou a lidovou demokracií s vnitřním uspořádáním Ženevy z dob Jana Kalvína. Tato srovnání a domnělé souvislosti měly pravděpodobně za úkol vytvořit zdání společných styčných bodů mezi oběma ideologiemi a připravit příhodnější prostředí pro druhou část dopisu, která je o poznání věcnější a která je věnována zásadním problémům týkajícím se náboženských obcí v Jugoslávii. Nejprve byla uvedena stížnost na agrární reformu, na základě níž Reformovaná církev ztratila skoro tři čtvrtiny svých pozemků. Agrární reforma tak prý uvrhla několik sirotků, vdov, a 30 rodin duchovních do bída. Přestavitelé Reformované církve si stěžovali také na to, že na pozemkovou reformu nebyli připraveni a že je z toho důvodu zasáhla o to citelněji. Mezi další stížnosti a prosby patřila žádost o úpravu a upřesnění ústavního článku 25 a rozšíření garance svobody vyznání i na misijní činnost. Následoval požadavek na povolení studia budoucím reformovaným duchovním v zahraničí a výčet chyb při samotném výkonu agrární reformy, kdy například mělo dojít v několika případech k zabavení většího množství majetku než bylo nařízeno.²⁷⁰

V reakci na výše pojednaný dokument je v záznamech komise pro náboženské otázky uvedeno: „*I jako je predlog za saradnju sa Narodnim Frontom dao sam biskup Agošton, ni malo ne umanjuje i ne opravdava njega kao protivnika Narodne vlasti i poretka u našoj zemlji.*“²⁷¹

Komunistické instituce reformované duchovní sledovaly mnohem bedlivěji než činnost jejich slovenských evangelických kolegů. V případě biskupa Agoštona byly pořizovány i zápisy jeho kázání či promluv ve sborech. Tyto záznamy byly následně podrobeny analýze, zda neobsahují protistátně zaměřené výroky. Náboženské komise vedly protokoly i o dalších reformovaných farářích, v nichž byla vždy popsána jejich činnost během 2. světové války a následně i jejich vztah k nové státní moci.²⁷²

Představitelé maďarských duchovních vykazovali v jednání s komunistickými úřady značnou dávku sebevědomí a odvahy, která spíše než v přístupu ostatních jugoslávských protestantů najde připodobnění v chování špiček římskokatolické

---

²⁷⁰ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-1-8.

²⁷¹ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-10-185.

²⁷² Mezi duchovními reformované církve se nacházel i jistý Dr. Viktor Tomka, který se účastnil jako voják osvobozené války v řadách partyzánů. Po skončení války se ale vrátil k aktivní činnosti v rámci své církve a podporoval zejména ty aktivity jako práci s křesťanskou mládeží a vydávání církevního tisku, které režim označoval za reakcionářské. Arhiv Srbije i Crne Gore, 144-10-185.

církve.²⁷³ Šándor Agošton mohutně využíval své kontakty se zahraničím a stal se nejvýznamnějším zprostředkovatelem mezi církevními humanitárními organizacemi ze Západu a Jugoslávií.²⁷⁴

Reformovaná církev narážela v námi sledovaném časovém období na několik hlavních překážek, jež jí ztěžovaly práci. Na příklad v mnohých vojvodinských okresech byly ze strany orgánů ministerstva vnitra zakázány bohoslužby vykonávané mimo chrámové prostory, tedy většinou v domech věřících. Dalším, palčivějším problémem bylo cílené torpédování všech pokusů reformovaných teologů o bohoslovecké studium v zahraničí ze strany orgánů ministerstva vnitra. Uvedené ministerstvo mělo v kompetenci rozhodovat o případném studiu zahraničí. Jejich záporná stanoviska ke všem pokusům reformovaných k studijnímu vycestování do zahraničí byla motivována čistě politicky. Zcela účelová rozhodnutí byla zdůvodňována například „špatným chováním dotyčného během 2. světové války“ či nezavršením prezenční vojenské služby.²⁷⁵

Sdružení Reformovaných duchovních vzniklo až v roce 1959. Z pozdního data založení organizace, která jinak v té době patřila již mezi samozřejmé a nedílné součásti života jugoslávských náboženských obcí, lze usuzovat na homogenní zdrženlivý postoj reformovaných farářů vůči komunistickému státnímu zřízení.

3.1.9 Evangelická církev v Chorvatsku, Bosně a Hercegovině a Vojvodině; Evangelická církev

Na prvním místě uvedená církev patřila ke čtyřem v LR Srbsko působícím církvím hlásícím se k odkazu reformace Martina Luthera.²⁷⁶ Její nízké početní stavy a materiální problémy nepřipomínaly ani odleskem předválečnou nejmočnější protestantskou církev v Jugoslávii, německé luterány. Jako nástupnická církev náboženského uskupení otevřeně režimem označovaného za kolaborantské se

---

²⁷³ Aktivita a neohrožené vystupování představitele reformovaných Šándora Agoštona vůči nové státní moci je podobné především jednání Alojzije Stepinace, záhřebského římskokatolického arcibiskupa. Byl to právě Stepinac, který svým jménem zastřešoval většinu memorand katolické církve napadajících postup vládních garnitur proti římským katolíkům. Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-1-3. Z řad protestantů obdobně vystupoval adventistický sekretář Radoša Dedić a farář Evangelické církve Edgar Popp. O obou bude ještě řeč v příslušných kapitolách věnovaných jejich církvím.

²⁷⁴ Viz kapitola Protestantské církve a jejich vazby na zahraničí.

²⁷⁵ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-12-200.

²⁷⁶ V celé Jugoslávii byly celkem čtyři luteránské církve. Tři z nich působily mimo jiné i v Srbsku, jen Evangelická křesťanská církev a.v. v Slovinsku pouze na území LR Slovinsko.

Evangelická církev v Chorvatsku, Bosně a Hercegovině a Vojvodině musela potýkat s mnohými, často obtížně řešitelnými problémy. Prvním byla konfiskace majetku německých evangelíků, dalším nedostatek duchovních a konečně třetím emigrace drtivé většiny německých luteránů ještě před koncem 2. světové války. Početní stav církve se neustále zmenšoval. Jejím představitelem byl syn jugoslávskými úřady popraveného biskupa Philippa Poppa Edgar Popp. Edgar Popp byl několik měsíců vězněn, aby po svém propuštění začal s budováním církevní organizace v nových podmínkách. Svou aktivitou upoutal pozornost státních orgánů, protože se snažil o sjednocení všech jugoslávských luteránských církví.²⁷⁷ Vůči Edgaru Poppovi jako synu údajného válečného zločince se v jugoslávských tiskovinách nezdůvěřivě objevovaly útočné články. Jako jeden z nejvýznamnějších výpadů proti sobě musel řešit v roce 1953 nařknutí z pašování léků.²⁷⁸ Celá kauza ale vyzněla do ztracena.

Problémy se svým historickým dědictvím měla i převážně maďarská Evangelická církev. Otevřeně se hlásila ke kulturním a duchovním tradicím německých evangelíků na jugoslávském teritoriu.²⁷⁹ Početní stavy této Evangelické církve neustále klesaly, a tak se v roce 1972 z obavy o holé zachování fungování církve začlenila do Slovenské evangelické církve, kde vytvořila tzv. Maďarský seniorát.

3.1.10 Metodistická církev ve FNRJ

Metodistickou církev důsledky druhé světové války citelně zasáhly a poznamenaly její život na mnoho následujících let. Masový odchod německého

---

²⁷⁷ Arhiv Srbije i Crne Gore, 144-10-185.

²⁷⁸ Edgar Popp měl díky svým vynikajícím kontaktům na Západ možnost přístupu k lékům jinak v Jugoslávii nedostupným. Tato léčiva pak dále distribuoval. Vzhledem k tomu, že náboženské komisi předložil veškerá nutná povolení, je třeba útoky vůči němu považovat za obvyklou formu nátlaku a štvavé kampaně zcela ve stylu tehdejší doby. Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-7-145.

²⁷⁹ V archívních pramenech je tato církev hojně označována jako „maďarská“, přestože se tak oficiálně nejmenovala. Co se vztahu ke svým tradicím týče, maďarští evangelíci se k nim otevřeně hlásili například ve své ústavě či obdobných dokumentech. Na druhou stranu ale když se jednalo o získání některých budov v minulosti patřících německým luteránům, neváhal Edgar Popp, předseda Rady luteránských církví v Jugoslávii argumentovat naprostou absencí jakýchkoliv souvislostí mezi maďarskými a německými evangelíky. „*Današnja Evangelička crkva u FNRJ nemá nikakve veze u organizacionom smislu sa bivšom predratom Evangeličkom crkvom.*“ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-9-263/55. Obdobně i představitelé Evangelické církve samotné neváhali v případě nutnosti argumentovat naprostou proměnou národnostní skladby této církve po 2. světové válce. Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-12-55.

obyvatelstva buď již před koncem války či v následujícím desetiletí v kombinaci s tvrdou perzekucí německého živlu a s konfiskacemi církevního majetku byl jedním z hlavních faktorů, proč se mnohé metodistické oblastní pobočky v Jugoslávii potácely buď na pokraji zániku, či přímo ukončily svou činnost.²⁸⁰ Většina jugoslávských metodistických věřících žila i po roce 1945 ve Vojvodině a Makedonii. Kvůli tomu byla církev rozdělena na dva distrikty, Severní a Jižní. Etnická struktura jugoslávských metodistů byla velice pestrá. Nejlepším dokladem této skutečnosti je počet bohoslužebných jazyků, kterých se v této církvi užívalo rovných pět.²⁸¹ Na čele církve stanul Djura Sebele jako superintendent zastupovaný představeným jižního distriktu Krunem Kalajlijevem.²⁸²

K celé řadě negativních faktorů ztěžujících fungování církve v prvních poválečných letech se přidal jako další nevíтанý prvek bedlivý dohled státních orgánů.²⁸³ Odpověď na otázku, proč právě metodistická církev patřila v kontextu ostatních protestantských církví z hlediska jugoslávského režimu mezi nejsledovanější cíle, je třeba hledat nejen v samotné komunistické ideologii, ale zároveň i v povaze tohoto náboženského uskupení jako takového. Metodistická církev totiž takřka dokonale naplňovala představu jugoslávských úřadů o vnitřním nepříteli. V první řadě velká část metodistů emigrovala před koncem války ze strachu před partyzány do zahraničí. V dokumentu nazvaném „*Odnos verskih zajednica prema državi*“ z fondu náboženské komise se doslova uvádí: „*Kada se pak ima u vidu činjenica da se u rukovodstvima organizacija u inostranstvu nalaze pretstavnici kapitalističke buržoazije povezane sa našom emigracijom, onda nam je jasno da se preko protestantskih crkava u FNRJ često odvija deo političke borbe protiv naše socialističke demokratije i da u toj borbi ima učešća najreakcionarniji inostrani i*

---

²⁸⁰ Úpadek vlivu německého elementu na fungování církve byl reflektován a do značné míry i přivítán ze strany příslušných komisí. Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-2-49.

²⁸¹ V metodistických bohoslužebných prostorách na teritoriu jugoslávské federace se kázalo srbsky, maďarsky, slovensky, makedonsky a německy. Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-4-75.

²⁸² Především druhého jmenovaného považovaly režimní orgány za člověka se zcela protistátním smýšlením. Radić, Radmila: Država i verske zajednice. S. 624.

²⁸³ Mám na mysli již zmíněnou emigraci členstva, perzekuci některých duchovních, zabavení německého majetku, agrární reformu a v neposlední řadě také prostou skutečnost života v státě s vládnoucí ateistickou ideologií.

domaći krugovi.“²⁸⁴ Metodisté zároveň patřili mezi uskupení, která měla velmi intenzivní kontakty se zahraničím. Centrum jugoslávských dědiců učení Johna Wesleye, obdobně jako i ostatních protestantských církví na Balkáně, bylo v zahraničí. V případě metodistů se nacházelo ve Švýcarsku, potažmo ve Spojených státech amerických. Ústava Metodistické církve ve FNRJ dokonce předvídala variantu, že pokud nebude možno z nějakého důvodu zvolit místního jugoslávského superintendenta, nastoupí na jeho místo představitel švýcarských metodistů.²⁸⁵ Přímou vazbu na Západ četli jugoslávští komunisté jako nevítaný prostor pro pronikání západních politických vlivů do FNRJ. Dle představy tehdejších státních odborníků na náboženské obce měly být skrze církevní institucionální kanály předávány protirežimní instrukce. Zcela v souladu s kolorem tehdejší doby byla za nejprůkaznější důkaz pro podepření výše uvedeného tvrzení použita skutečnost velké finanční podpory, jíž se metodistům a i ostatním protestantům ze zahraničí dostávalo. Přijetí pomoci ze zahraničí pak bylo považováno za přiznání naprosté oddanosti vůči zahraničním střediskům, z které dále měla být odvozena úplná oddanost a loajalita k jeho stanoviskům.²⁸⁶ Přes plamennou rétoriku některých referentů náboženských komisí o páté koloně či agentech imperialismu nebyla metodistická církev v reálně horším postavení než ostatní protestantská uskupení. Její handicap spočíval jen a pouze v přesvědčení jugoslávských zástupců režimu, že je potenciální zahraniční protistátní spící buňkou. V případě vyostření vzájemných vztahů mezi Jugoslávií a Západem by dle mého soudu patřili právě metodisté mezi jedny z prvních preventivně perzekuovaných občanů Jugoslávie.

3.1.11 Svaz baptistických církví FNRJ²⁸⁷

Rovněž baptisté ve FNRJ čelili nepřátelské podezřívavosti režimu. Ze strany příslušných komisí jim bylo vytýkáno především jejich chování během 2. světové války. Část baptistů vítězní partyzáni považovali za přinejmenším loajální občany

---

²⁸⁴ Toto tvrzení je v citovaném dokumentu uvedeno jako tvrzení aplikované na všechny ve FNRJ se nalézající protestantské církve. Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-11-194.

²⁸⁵ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-10-186.

²⁸⁶ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-2-49.

²⁸⁷ V originálním znění Savez baptističkih crkava. Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-2- neuvedeno.

okupačních správních entit, či v některých případech rovnou za kolaboranty.²⁸⁸ Argumentace užitá pro ospravedlnění bedlivého dohledu státu nad baptistickými aktivitami neobsahuje jen obvyklé zdůvodnění protikomunistickým jednáním v právě skončené válce, nýbrž obsahuje i další, dle mého soudu o poznání závažnější moment. V archívních záznamech příslušné komise se přímo uvádí: „*Za čitavo vreme okupacije rukovodstvo*²⁸⁹ *je u cjelini bilo saglasno sa okupacijom naše zemlje, prepovedalo mir a poštovanje vlasti, jer je svaka vlast od Boga.*²⁹⁰ *Zbog toga su bili i podržavani i tolerirani za čitavo vreme okupacije od ustaških vlasti.*“²⁹¹ Možná na první pohled trochu ironicky myšlená poznámka referenta náboženské komise o benevolentnosti baptistů vůči státnímu zřízení má dle mého soudu hlubší, pro vztahy menšinových křesťanských církví a státu v mnohém charakteristickou, podstatu. Je v ní totiž obsažena narážka na princip vlastní mnohým křesťanským myslitelům, že člověk má být danému státnímu zřízení loajální, protože je to také dílo boží. Logicky pokračující argumentace, že v tom případě mají být křesťané loajální i vůči komunistickému režimu, ale již komunisté nepovažovali za legitimní. Dle jejich přístupu tato věrnost již byla fatálně znehodnocena loajalitou k předcházejícím státním ideologiím. Komunisté absolutně odmítali jakoukoliv možnost, že ten, kdo byl aktivním příznivcem karadjordjevičovského režimu či přísahal věrnost Pavelićovi, by mohl být oddaným občanem FNRJ.²⁹²

---

²⁸⁸ Dle příslušného referenta Komise pro náboženské otázky si měli baptisté v NDH brzy získat záruky ochrany a podpory ze strany chorvatského fašistického státu. V době okupace části Makedonie ze strany Bulharska stáli baptisté údajně na straně agresora. Ve Vojvodině prý situace nebyla jiná, jen s tím rozdílem, že baptisté zde spolupracovali s německými a maďarskými okupanty. Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-2-neuvedeno. Na druhou stranu sami baptisté označovali právě dobu okupace Jugoslávie za dobu největšího útlaku, který církev v jugoslávském prostoru zažila. Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-2-50.

²⁸⁹ Tím je myšleno vedení baptistů.

²⁹⁰ (Zvýrazněno autorem.) Referent byl skutečně dobře obeznámen s problematikou baptismu v Jugoslávii, protože obdobná formulace se nachází v organizačních předpisech zvaných „Vjerska načela“, které baptisti konstituovali až po válce. V nich se k této věci uvádí: „*Baptisti vjeruju da je vlast od Boga postavljena u cilju zaštite pravde, mira i dobrog poretka, a radi kažnjavanja po ljudsko društvo štetnih i opasnih elemenata.*“ Nadalje vjeruju, da se po zapovjesti Svetoga Pisma treba moliti za Vlasti, poštivati je i biti joj odan po savjesti i radi svedočanstva svijetu, osim u stvarima koje se protive nauci Hristovoj, jer je Hrist jedini gospodar savjesti i ljudskih duša.“ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-2-51.

²⁹¹ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-2-50.

²⁹² Vzhledem k procesům s některými baptisty jako kolaboranty byla celá situace z pohledu režimních představitelů o to snazší.

Baptisté se v nové politické realitě snažili aktivním vystupováním omezit zásahy státu do jakékoliv sféry života jejich církve. Prvotním problémem, který baptisté řešili, bylo pronásledování některých jejich příslušníků ze strany jugoslávské justice. Pro všechny baptistické obce ve FNRJ nabyl na největším významu proces s vlivným slovinským členem této církve Vekoslavem Korošcem za protistátní činnost. Baptisté se rozsudkem, kterým byl Korošec odsouzen k 10 letům nucených prací za kolaboraci, cítili poškozeni a snažili se dosáhnout jeho revize. Za tímto účelem zvolili osobitou taktiku založenou na argumentaci, proč je Alojzije Stepinac, dle jejich tvrzení pro jugoslávský stát mnohem nebezpečnější jedinec než Korošec, stále na svobodě. V podstatě se tak baptistická argumentace zakládala na dojmu, že jsou jejich záležitosti poměřovány jiným metrem než ty katolické. Příslušné úřady tyto výtky samozřejmě nebraly v potaz.²⁹³

Problém, na jehož řešení baptisté rovněž apelovali, byla diskriminace příslušníků této církve. Někteří z nich údajně dostali kvůli své víře výpovědi z práce. Samostatnou kapitolou tvořily stížnosti baptistů na chování policistů. Jako příklady nevhodného či přímo protiprávního jednání uváděli dvoutměsíční uvěznění jednoho svého kolegy bez udání důvodů²⁹⁴ a výroky některých policistů, kteří se nechali slyšet, že baptisty je třeba pověšet na lucerny nebo vyhnat.²⁹⁵ Excesy vůči baptistům nebyly nijak řídkým jevem. V okrese Zrenjanin došlo v roce 1947 k zabavení a veřejnému spálení baptistické literatury patřící jedné z místních poboček této církve. Nadále pokračovaly v provedení příslušníků policejních orgánů neohlášené domovní prohlídky provázené bitím a urážkami či přerušování náboženských rituálů, jako křtu apod.²⁹⁶ Na základě uvedených stížností sestavili baptisté seznam proseb a žádostí, který sebevědomě zakončili citátem Tita věnovaném náboženské svobodě v tehdejší Jugoslávii. Maršál jej vyřkl během rozpravy s představiteli amerických náboženských

---

²⁹³ V archívních pramenech je v reakci na baptistické stížnosti doslova uvedeno: „*Smatramo da je potrebno ukazati na tendenciozna prikazavanje stanja i upozoriti Savez baptističkih opština FNRJ da se ovakve pretpostavke ne mogu uzimati u razmatranje jer su po svom sadržaju ne tačne i uvredljive.*“ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-1-50.

²⁹⁴ V této kauze nešlo jen o zmíněného zatčeného baptistického kazatele, nýbrž i o uzavření dvou modliteben v nedalekém okolí. O propuštění duchovního i opětovné otevření bohoslužebných prostor se zasloužila svým zprostředkováním Komise pro náboženské otázky. Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-1-55.

²⁹⁵ Doslova mělo zaznít: „*Vas baptiste treba povješati na kandelabre.*“ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-1-55.

²⁹⁶ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-2-55.

obcí a doslova v něm uvedl: „*manje veroispovesti uživaju potpunu slobodu veroispovedanja kao nikad u ranijim godinama.*“²⁹⁷

Baptistické církvi se v průběhu prvního poválečného desetiletí podařilo nejen konsolidovat, nýbrž i úspěšně expandovat. Díky velkému důrazu na misijní činnost se baptistům dařilo soustavně navyšovat své početní stavy, například v roce 1954 o 250 konvertitů.²⁹⁸

3.1.12 Křesťanská adventistická církev²⁹⁹

Adventistická křesťanská církev byla po válce považována spolu s baptistickou a německou luteránskou za nejzřetelnější a nejjednoznačnější podporovatele ať už Nezávislého státu Chorvatsko, či německé okupační správy. Jako důkaz proti několika představitelům adventistů byla po válce použita jejich návštěva u Ante Paveliće v roce 1941, kde mu i celému Nezávislému státu Chorvatsko slíbili za celou Adventistickou křesťanskou církev věrnost. Přestože Pavelić s radostí hold přijal, již v roce 1942 nařídil zatknout některé z adventistických vůdců a zakázal i činnost této církve na území Nezávislého státu Chorvatsko. Adventistická křesťanská církev se tedy opět přesunula do ilegality.³⁰⁰ Na druhou stranu někteří z adventistů, jako například Radoša Dedić, poválečný sekretář Hlavního odboru Adventistické církve, působili během války na straně partyzánů.³⁰¹

Přestože adventistická církev patřila k početně slabším náboženským uskupením, dostávala se často do centra zájmu jugoslávského státního aparátu. Příčinou zvýšeného zájmu komunistických orgánů o adventisty byl především jejich důraz na slavení soboty jako bohoslužebného dne odpočinku a důsledné odmítání instituce přísahy. Problematika soboty se projevovala zejména v civilním životě. Mezi nejčastější střety mezi praktikovanou adventistickou věroukou a titoistickou

²⁹⁷ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-2-55.

²⁹⁸ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-11-194.

²⁹⁹ Dle autora publikací věnovaných adventismu v jihovýchodní Evropě a zároveň i jednoho z představitelů adventistů v Srbsku Milana Šušliće příčinou změny názvu z „Zajednica jugoslovenskih adventista sedmog dana“ na „Hrišćanska adventna crkva“ byla potřeba dát najevo, že se jedná o křesťanskou církev.

³⁰⁰ K zákazu Adventistické křesťanské církve došlo pravděpodobně z podnětu vysokého katolického kléru. Branković, Tomislav: Protestantske zajednice u Jugoslaviji, Niš-Beograd, 2006. S. 57.

³⁰¹ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-11-188.

představou o společnosti docházelo kvůli sobotní školní docházce, protože rodiče adventistické denominace neposílali své děti v sobotu do škol.³⁰² Z důvodu nedocházení do práce v sobotu byla řada adventistů soudně propuštěna ze státních podniků.³⁰³ Obdobným problémem bylo i obecně odmítání práce v sobotu. Dle statistik komise pro náboženské otázky došlo v letech 1947 až 1954 k 46 výpovědím motivovaných absencemi zaměstnance v sobotu.³⁰⁴ Dalším důvodem pro perzekuci adventistů bylo konání jejich náboženských obřadů po bytech. Tímto způsobem soudní orgány zdůvodnily v letech 1952 až 1955 celkem 22 rozsudků odnětí svobody.³⁰⁵ Adventistická obec se nastalou situací snažila řešit zavedením dvojího členství svých příslušníků: řádného a mimořádného. Řádné členství znamenalo bezpodmínečnou účast na sobotním shromáždění, kdežto držitelé mimořádného členství mohli navštěvovat bohoslužby nepravidelně. Adventisté neskládali „zbraně“ a hlavní představitel adventistů, sekretář Radoš Dedić³⁰⁶ všemožně prosazoval co nejvíce privilegií pro svou náboženskou obec. Posledním, ale zdaleka nečastějším důvodem, proč se adventisté kvůli své víře ocitali u soudů, bylo neplnění rozkazů během základní vojenské služby.³⁰⁷ Ve výše zmíněných letech se do vězeňských cel za neplnění rozkazů nadřízených z náboženských důvodů dostalo 19 adventistů. Nejnižší délka takového trestu byla necelé dva roky káznice. Specifickým východiskem z komplikované situace bylo založení Disidentské adventistické církve

---

³⁰² Statistické údaje k této záležitosti byly vedeny od roku 1952. V časovém období 1952-1955 bylo z důvodu nedocházení dětí do školy v sobotu uvězněno 102 rodičů. Někteří byli ale vězněni opakovaně a v archívech náboženských komisí se přesnější údaje nenacházejí. Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-5-100.

³⁰³ Tyto případy byly řešeny soudní cestou. Jednalo se především o zaměstnance a zaměstnankyně pracující ve školství či na železnici. K propuštění adventistické učitelky viz.: Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-2-50.

³⁰⁴ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-5-100.

³⁰⁵ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-5-100.

³⁰⁶ Radoša Dedić se narodil v roce 1916 v Podgorici adventistické rodině. Po absolvování záhřebského gymnázia se aktivně zapojil do života tamní adventistické obce, za což byl ze strany ustašovské policie několikrát zatčen. Aktivně se zapojil do války na straně partyzánů, kde sloužil při technickém oddělení v Drvaru. Kvůli blíže nespecifikovanému úkolu byl poslán na území kontrolovaném ustašovci, kde byl jimi zajat a deportován do zajateckého tábora v Banja Luci. V záznamech náboženských komisí je Radoša Dedić zmiňován na jednu stranu jako loajální účastník národně-osvobozenického boje, na stranu druhou se o něm doslova uvádí: „Radoša Dedić je kao sekretar Gvlanog odbora Adventne crkve zadužen za pitanja iz oblasti odnosa između njihove zajednice i države. Spreman je da za najmanju sitnicu zakuca na vrata najviših rukovodilaca i da moli za intervenciju, zbog čega ga u glavnom odboru zahvalno smatraju vrlo prodornim.“ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-11-188.

³⁰⁷ Problematika JNA a protestantských církví je pojednána v samostatném oddíle „Protestantské církve a základní vojenská služba v JNA.“

v roce 1950. Hlavní rozdíl mezi ní a Adventistickou církví bylo to, že „disidenti“ v armádě nosili zbraň a nevyhýbali se ani vojenské přísaze.³⁰⁸

Státní orgány situaci pozorně sledovaly a snažily se v této věci o dosažení co nejlepší informovanosti. Nelze jim také upřít i určitou snahu o porozumění. Komise pro náboženské otázky zvažovala variantu, zde nenavrhnout pro FNRJ řešení obdobné belgickému, o které se bedlivě zajímala. V Belgii podobným problémům způsobovaným náboženskými předpisy bylo předcházeno vypsáním méně důležitých předmětů v sobotu a učitelé měli věřícím žákům zadávat více domácích prací. Těmito domácími úkoly by se například příslušníkům ortodoxní židovské nebo adventistické víry umožnilo si sobotní absence nahradit.³⁰⁹ V roce 1950 se již na základě hromadících se adventistických požadavků a stížností schylovalo k vyřešení celé záležitosti s sobotou jako bohoslužebným dnem. Členové republikové vlády Lidové republiky Srbsko, Rada pro kulturu a osvětu³¹⁰ a Rada pro sociální péči a lidové zdraví³¹¹ vydali direktivy, dle nich mělo být adventistům umožněno neposílat své děti do škol v sobotu či nedocházet do práce v sobotu. Tyto směrnice ale příslušné instituce a podniky plnohodnotně neakceptovaly. Školy v některých případech zavedly alespoň novou praxi, kdy se snažily o navázání kontaktu s adventistickými rodiči. Formou určité domluvy pak mělo být dosaženo obnovení sobotní školní docházky u adventistických dětí. Uvedený způsob pohovorů s rodiči nelze ale v žádném případě považovat za nic jiného než za kosmetickou úpravu stávajícího stavu. Zákonní zástupci dítěte totiž, když odmítli dítě i nadále posílat do školy v sobotu, byli předáni soudu.³¹² V případě soudního řízení již vše pokračovalo ve vyjetých, tedy silně represivních kolejích. Podniky se proti uvedeným návrhům stavěly s obdobným odporem jako vzdělávací ústavy. Svůj nesouhlas zakládaly na tvrzení, že by jim nutnost zavedení volna pro své adventistické zaměstnance způsobila organizační obtíže především s vypisováním a měněním směn.³¹³

Adventisté se ve FNRJ po 2. světové válce organizačně dělili na tři oblasti: Západní, zahrnující Lidové republiky Chorvatsko i Slovinsko, Severní pokrývající

---

³⁰⁸ Arhiv Srbije i Crne Gore, Saveza komisija za verska pitanja, 144-1-109.

³⁰⁹ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-11-188.

³¹⁰ „Savet za prosvetu i kulturu.“

³¹¹ „Savet za socialno staranje i narodno zdravlje.“

³¹² Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-9-180.

³¹³ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-9-180.

území Vojvodiny a konečně Jižní oblast, kam spadala LR Srbsko, Kosovo a Metohije a Makedonie. V čele církve stál sedmičlený Hlavní výbor v čele s předsedou.³¹⁴

3.1.13 V Ježíše Krista věřící sdružení tzv. Nazarénů³¹⁵

Během druhé světové války se poměrně značný počet nazarénů přidal k partyzánským oddílům, kde většinou sloužili jako kurýři a nosiči. Dle archívních záznamů jugoslávské náboženské komise se aktivně na Titovu stranu v 2. světové válce postavilo na 800 příslušníků této kalvinistické církve.³¹⁶ Přestože komunistická vládní garnitura nikdy nezpochybňovala roli nazarénů v právě skončeném konfliktu, hodnotila jako zcela nepřijatelný a státu nebezpečný jeden z pilířů nazarénské nauky, kterým bylo striktní odmítání nošení zbraně. Titoistický režim začal neobyčejně tvrdě postihovat odmítání nazarénských rekrutů přijmout zbraň a skládat vojenskou přísahu.³¹⁷

Na nepříznivé podmínky nazaréni reagovali stažením se do sebe, nikoliv však rezignací. V roce 1949 se neváhali ve věci zabavení své modlitebny v městě Sremské Bojlovce od místních úřadů obrátit dopisem na samotného maršála Tita. Nazaréni používali obdobný způsob argumentace jako ostatní protestanti. V první části dopisu se snažili o vzbuzení zdání sounáležitosti mezi komunisty i nazarény skrze kladení důrazu na perzekuování jak nazarénů, tak komunistů od předcházejících režimů. „*Druže Maršale, ne činimo to rado, da osvežavamo one teške i crne dane, kada ste Vi trunuo u tamnicama zajedno sa našim članovima za vreme ranijih režima.*“³¹⁸ Přes společnou zkušenost z vězení poté následoval samotný předmět dopisu, tedy prosba o navrácení zmíněné bohoslužebné místnosti. I když případ nazarénské modlitebny příslušná náboženská komise vedla v patrnosti jako příklad překročení pravomocí státních úřadů, nedošlo k jejímu navrácení.

³¹⁴ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-8-134.

³¹⁵ „U Isusu Hristu verujeće društvo t. zv. Nazareni.“ Tímto názvem nazývali nazaréni sami sebe v oficiální korespondenci se státními úřady.

³¹⁶ Asi 800 osob, které se aktivně zapojily do odboje na straně Tita, pocházelo z nazarénských rodin. Mnoho těchto partyzánů se později stalo důstojníky Jugoslávské lidové armády. Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-42-389.

³¹⁷ Více k této problematice v oddíle: „Protestantské církve a základní vojenská služba v JNA.“

³¹⁸ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-2-49.

3.1.14 Křesťanská náboženská obec Svědků Jehovových³¹⁹

Svědci Jehovovi byli v poválečné Jugoslávii považováni za církev s veskrze protistátním přesvědčením. Členové tohoto pro jugoslávský prostor velice nového uskupení jsou v záznamech komisí vedeni jako příklad výzvědné organizace pracující pro Západ, která zneužívá status duchovní obce pouze jako zástěrku.³²⁰ Zmíněné stanovisko se stalo výchozím bodem pro vzájemné vztahy mezi státem a Svědky Jehovovými pro prvních poválečných deset let. Příslušníci této církve byli zatykáni a za údajně protistátní činnost odsuzováni k mnohaletým trestům.³²¹ Mezi Svědky Jehovovými došlo k názorovému rozkolu ve věci vztahu církve ke státu. Rozhodující většina se postavila za názor považující dobré vztahy se státními orgány za esenciální. Výsledný efekt tohoto vnitřního boje se dostavil až v roce 1953, kdy byla oficiálně založena státem uznaná „Křesťanská náboženská obec svědků Jehovových.“ Svědci Jehovovi odkazovali stejně jako většina ostatních protestantských církví na tradice nejstarších křesťanů, tedy odmítali ceremonie, okázalou výzdobu bohoslužebných místností atd. Členové tohoto uskupení sami sebe považovali za přímé pokračovatele dle jejich terminologie „svědků Jehovových“ jako Ábel, Noe, Abraham, Mojžíš a konečně Ježíš Kristus.³²²

Organizačně se Svědci Jehovovi ve FNRJ dělili na 6 oblastí, které se kryly s územím jednotlivých lidových republik. V čele stál předseda volený Hlavním předsednictvem, do kterého vysílala po jednom delegátu každá obec. Centrum Jehovistů nesoucí jméno „Watchtower and Tract society“ se nacházelo v New Yorku, v městské části Brooklyn.

3.1.15 Letniční církve

Na teritoriu komunistické federace působilo značné množství malých, z letničního hnutí vycházejících církví. Nejvýznamnější z nich, Kristova letniční církev³²³ vzešla z organizace zvané „Hristova duhovna crkva“, která byla pokusem o

---

³¹⁹ „Hrišćanska verska zajednica Jehovovih svedoka u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji.“

³²⁰ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-10-180.

³²¹ V LR Chorvatsko dokonce došlo k zákazu činnosti této církve. Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-10-180.

³²² Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska poslova, 144-10-182.

³²³ „Hristova pentekostna crkva.“ Z důvodu stejného překladu názvu „Hristova duhovna crkva“ bude v dalším textu používán pro posledně jmenovanou církev srbský originál.

sjednovení všech letničních církví v Jugoslávii.³²⁴ Celý projekt byl zahájen v roce 1950, kdy na zasedání představitelů zmíněné denominace v Osijeku došlo k formování jednotné organizace z tří nejvýznamnějších jugoslávských letničních uskupení.³²⁵ Tímto vzniklý Svaz Kristových letničních církví³²⁶ měl ale krátkého trvání a rozpadl se již v roce 1954.³²⁷ Ve zmíněném roce byla také založena převážně ze strany příslušníků posledně jmenovaného uskupení Kristova letniční církev.

Letniční církve čelily hlavně kvůli svému důrazu na misi častým útokům ze strany státních úřadů a jim poslušného tisku.³²⁸ V novinách byly publikovány články označující letniční za reakcionáře nebo texty napadající některé jejich věroučné teze. Když se na počátku 50. let příslušníci letničních chtěli v lokálních novinách bránit uveřejněním odpovědi na zmíněné ataky, zakročili místní zástupci ministerstva vnitra a k publikaci nedošlo.³²⁹ V reakci na celou událost zaslali pentekostálci stížnost komisi pro náboženské otázky. Petice samotná má několik zajímavých, pro jugoslávské protestanty obvyklých prvků. Začíná věroučným vyvracením tvrzení obsažených v zmíněných textech za použití argumentace napadající ostatní protestantská uskupení, která se v oblasti vyskytovala.³³⁰ Vztah této církve k ostatním náboženským uskupením srozumitelně dokumentuje zejména část, v níž pisatel reaguje na štvavý

---

³²⁴ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska poslova, 144-4-neuvedeno.

³²⁵ První z nich se přímo nazývala „Hristova duhovna crkva“, druhá sídlila ve Vinkovcích a nesla jméno nebo spíše přezdívku „nogoprani“ a konečně třetí byli tzv. „malokršteni“ s centrem v Subotici. Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-7-161. Branković, Tomislav: Protestantske zajednice u Srbiji. S. 101.

³²⁶ „Savez kristovih duhovnih crkava.“

³²⁷ Svaz zachovával strukturu jednotlivých letničních frakcí, z kterých vzešel. V čele každé z nich bylo předsednictvo s hlavním předsedou v čele, jediným sjednocujícím orgánem byl úřad předsedy svazu a svazového tajemníka. Obě centrální instituce ale měly pouze koordinační a poradní úlohu. Letniční nebyli schopni překonat některé věroučné rozdíly, což bylo jedním z důvodů jepičího života celého projektu. Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska poslova, 144-7-137.

³²⁸ Dále popsáný případ se sice odehrál v okolí Murské Soboty v Lidové republice Slovinsko, tudíž geograficky nespadá pod rámec této práce, přesto ale považuji za nutné o něm krátce pojednat, a to ze dvou důvodů: 1) Vykazuje mnohé typické rysy života věřících v sledovaném období. 2) Letniční měli vazby na všechny republiky FNRI vyjma Černé Hory.

³²⁹ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja 144-13-190.

³³⁰ Předseda církve a zároveň i pisatel stížnosti zasláné centrálním orgánům, Ludvík Üllen se zejména ostře pouštěl do místní Evangelické církve.: „Gospodin Leopold Hari, sveštenik Evangelističke crkve svaku nedelju čita dobro plačane molitve za bolesne i umrle, a nama predbacuje pogrešnost, kad badava vršimo tu svoju svetu dužnost. Čudno! Pošto su naši članovi bili predhodno članovi Evangelističke crkve, možda sada gospodinu Leopoldu Hariju biva teška džepa, kad od njih više nedobije ništa.“ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-13-190.

článek „Verski fanatici.“³³¹ Autor článku totiž letniční napadá kvůli tomu, že brání svým členům v uzavírání sňatků s příslušníky jiných církví. To bylo ze strany letničních kategoricky odmítnuto, nicméně vzápětí pisatel uvedl, že v případě svatby s „jinověrcem“³³² patřícím k určitým, vesměs tradičním církvím příslušník letničních automaticky ztrácí své členství.³³³

Kristova letniční církev, respektive ještě její předchůdkyně „Hristova duhovna crkva“ neopomínala v komunikaci se státními úřady neustále vyjadřovat svou spokojenost s komunistickým režimem. Náboženským komisím i jiným úřadům dokonce zaslala poměrně obsáhlý dokument, v němž rozebírala věroučné zásady vztahu církve jako takové i jejích věřících k titoistické Jugoslávii. „Hristova duhovna crkva“ prohlásila za výchozí bod svého přístupu k státu biblickou zásadu: „*Podajte caru carevo, a Bogu božje*.“³³⁴ Z této premisy se dále odvíjelo dvojí pojetí poslušnosti: tělesné, která má být poslušná pozemským institucím a duchovní věrná Bohu. Představitelé zde pojednáváné církve se dále odkazovali na další pasáže z Bible věnované vztahu křesťanů k státu.³³⁵ Přestože obdobným způsobem deklarovaly svou věrnost státu skoro všechny protestantské církve ve FNRJ, má dokument vytvořený předsednictvem letničních určitá specifika spočívající především v požadavku uvedeném na samém konci zmíněného dokumentu. Závěrečná pasáž totiž obsahovala výzvu, kde letniční příslušné komise výslovně žádali o informování o případné neposlušnosti či odporu ze strany příslušníků jejich církve vůči státním orgánům, přičemž slibovali zařízení nápravy a potrestání neposlušných.³³⁶

Letniční v dalších letech trpěli zcela typickým jevem těchto uskupení, kterým je postupné další rozpadání se na menší obce. Například zmínění „malokršteni“ se

---

³³¹ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-13-192.

³³² V dokumentu je použit termín „drugovjerci.“

³³³ „*Tako nema ništa protiv braku sa ostalim drugovjerima, niti se kome to zabranjuje se koga od toga odvraća ili slično. Svaki u tom pogledu uživa potpuno slobodu izabiranja. Ali je i činjenica, da sklapanje braka sa „ostalim drugovjercima“ prouzrokuje automatsko gubljenje članstva u KPC.*“ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-13-190.

³³⁴ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-7-18.

³³⁵ Dle vlastní interpretace došli k zásadě: „*Dakle tko se ne pokorava vlasti, ne pokorava se planu i volji Božjoj.*“ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-7-18.

³³⁶ „*Glavne starješine pojedinih grana K.D. crkve, da vode strogi nadzor nad povjerenim im vjerskim zajednicama i da uklanjaju svaku neurodnost i eventualnu nepokornost vlastima. Svaki ovakav slučaj pismeno izvjesi sekretariat saveznog odbora K.D. crkava FNRJ.*“ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-7-18.

v 60. letech rozpadli na další dvě uskupení, jedno ze sídlem v Subotici, druhé v Bělehradu.³³⁷

3.1.16 Církevní školy³³⁸

Velká pozornost byla ze strany komunistického režimu věnována církevnímu školství a výchově duchovních. Představitelé jugoslávského režimu si plně uvědomovali, že podstatná část přednášejících na těchto školách smýšlela protikomunisticky. Z toho důvodu byly veškeré náboženské školy považovány za nežádoucí prostor pro protistátní indoktrinaci nových církevních kádrů. Z této premisy se dále postuloval bedlivý dohled a dozor nad zmíněnými církevními institucemi, a to jak ze strany příslušných komisí a místních úřadů, tak i tajných služeb.³³⁹ Přestože na území FNRJ v období vymezeném pro tuto práci legálně působily pouze některé školy třech největších jugoslávských náboženských uskupení³⁴⁰, považují zde za nutné pojednat i o procesu vzniku protestantských škol po roce 1953. V uvedeném roce došlo k povolení zřizování škol ze strany náboženských organizací.

Komunističtí funkcionáři se podrobně zabývali již samotnou skutečností, proč i v prvním desetiletí po 2. světové válce stále značný počet mladých lidí dával přednost školám církevním před státními. Mezi logické závěry, které se opakují v mnoha archívních dokumentech, patřila zejména sociální motivace. Úředníci příslušných komisí tedy používali pro vysvětlení neklesající popularity nestátních škol jednoduchého argumentu, a to že církevní školy byly levnější.³⁴¹

Protestantské církve se po druhé světové válce nacházely z hlediska vzdělávání budoucích duchovních v krajně komplikované situaci. Na území jugoslávské federace se nenacházela jediná teologická protestantská škola a příslušné státní orgány

---

³³⁷ Branković, Tomislav: *Protestantske zajednice u Jugoslaviji*. S. 101.

³³⁸ Problematiku náboženských škol dosud nejlépe zpracovala Radmila Radić, přestože těžištěm jejího vědeckého zájmu jsou ale především tři největší jugoslávské náboženské obce, tedy SPC, římskokatolická církev a Muslimská náboženská organizace. Oddíly věnované menšinovým církvím zabírají v jejích dílech pouze nepatrnou část a často trpí zkratkovitostí. Radić, Radmila: *Država i verske zajednice 1945 – 1970*. S. 188.

³³⁹ Působení tajných služeb vzhledem k církvím se alespoň okrajově věnuje Katrin Boeckh. Boeckh, Katrin: *Zur Religionsverfolgung in Jugoslawien 1944-1953: Stalinistische Anleihen unter Tito*. S. 433.

³⁴⁰ Dle údajů k roku 1953 se jednalo celkem o 26 škol, které navštěvovalo 2 327 studentů a žáků. Žádná z nich nepřináležela některé z protestantských církví. Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144 -10-164.

³⁴¹ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144 – 10 – 165.

blokovaly veškeré pokusy mladých duchovních o studijní cesty na odpovídající univerzity v zahraničí.³⁴² Studijní stáže ale nebyly pro kazatele *de iure* zakázány. Tehdejší byrokratická praxe vytvářela dojem, že je možno studia v zahraničí dosáhnout, pokud uchazeč splní všechny úřady diktované požadavky. Církve vždy v každém jednotlivém případě musely podstoupit zdoluhavý byrokratický postup, který v námi sledovaném období vždy končil zamítnutím žádosti.³⁴³ Nastalou situaci řešily jednotlivé církve rozdílně. Některé, jako například metodistická a baptistická církev³⁴⁴ se snažily o edukaci svého bohosloveckého dorostu formou kurzů. Tento postup používaly ale pouze ty církve, jež netrvaly na univerzitním vzdělání svých duchovních.

Protestantská uskupení, která jsou označována v jugoslávském prostoru jako tradiční, se nehodlala vzdát své tradice vysokoškolsky vzdělaných teologů. Za tím účelem bylo umožněno první generaci slovenských evangelických farářů v poválečné

---

³⁴² Studentům bylo povoleno vyjíždět na zahraniční vysoké teologické školy až v 2. polovině 50. let, a to do Prahy či Budapešti. Branković. Tomislav: *Protestantske zajednice u Jugoslaviji*. S. 224.

³⁴³ Zpravidla se církve dozvěděly o záporném posouzení své žádosti až v okamžiku, kdy měly již pro své studenty vyjednána stipendia, ubytování a další náležitosti. Jedním z postižených studentů byl Endre Langh, příslušník Reformované křesťanské církve. Langh dostal stipendium od Světové rady církví na studium ve skotském Edinburghu pro akademický rok 1954-55. K uvedenému datu se ale do Velké Británie nedostal, protože státní úřady jeho žádost přes protesty jak jugoslávských reformovaných, tak představitelů zahraničních křesťanských organizací zamítly. Proti rozhodnutí protestoval jak Sándor Agoston, tak Robert Tillman, sekretář pro stipendia Světové rady církví. Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-11-199. K zamítnutí jeho žádosti z důvodu údajného protirežimního jednání během 2. světové války viz.: Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-12-200. Dle mého soudu je v této události důležité postřehnout jeden moment deklarující postupné zjemnění vztahů stát – náboženské obce. Zmíněný teolog si podává žádost v místě svého bydliště u Oddělení vnitřních záležitostí (Odjelo unutrašnjih poslova), které patříčné vízum odmítá udělit. Běh události je do této chvíle zcela obvyklý jako u ostatních obdobných případů. Po zamítnutí víza se ale představitelé církví neobraceli se svými požadavky na patříčnou státní instituci, tedy Ministerstvo vnitra, ale neprodleně kontaktují předsedu Náboženské komise Radosavljeviće. Radosavljević se měl dle jejich představ zasadit o přehodnocení celé kauzy. K změně rozhodnutí sice nedošlo, ale celá událost zřetelně poukazuje na vytvoření vazeb mezi komisemi a náboženskými obcemi a zároveň na přijetí instituce komisí jako úřadu nejen zprostředkovávajícího kontakty mezi církvemi, ale zároveň schopného se zasadit o kladné vyřízení záležitosti i ve věcech, jež nebyly v jeho kompetenci.

³⁴⁴ Případ baptistů je specifický sám o sobě. Tato církev tradičně nebazírovala na vysokoškolském vzdělání svých pastorů, přesto ale zejména v 60. letech se její představitel Josip Horak snažil o získání několika povolení ke studijním cestám do Švýcarska pro své duchovní. Horakova iniciativa nebyla motivována přesvědčením o nutnosti zisku univerzitního diplomu pro kazatele jeho církve, nýbrž se za jeho úsilím nacházel zájem o materiální zlepšení situace baptistických farářů. Duchovní ve federativní Jugoslávii si totiž povinně platili pojištění v státní instituci „Zavod za socialno osiguranje.“ Díky vyššímu vzdělání by tak získali například vyšší státní penzi.

Jugoslávii navštěvovat pravoslavnou teologickou fakultu v Bělehradě. Interpretovat tento ústupek státu vůči největší protestantské církvi v Jugoslávii jako důkaz blahosklonnosti či tolerance komunistů vůči věřícím by bylo zcela mylné. Z pohledu režimu bylo o poznání snadnější kontrolovat dění na jedné fakultě než komplikovaně dohlížet na vzdělávání protestantů v zahraničí.³⁴⁵ Kvůli vzdělávání bohoslovců z vlastních řad se biskup Juraj Struharik zasadil o založení Teologické školy a semináře v Novém Sadu, k čemuž došlo v roce 1965. Struharik patřil k převládajícímu proudu mezi slovenskými evangelíky, který akcentoval význam teologických studií v zahraničí, v tomto případě v Bratislavě.³⁴⁶ Fakt, že se evangelická slovenská církev pokoušela i v druhé polovině 20. století hrát úlohu ochránce slovenského jazyka i identity, nejlépe ilustruje reakce biskupa Struharika na založení protestantské teologické fakulty Matija Vlačić Ilyrik v Záhřebu.³⁴⁷ Struharik sice její založení přivítal, zároveň ale proklamoval, že se Slovenská křesťanská církev ve FNRJ bude i nadále orientovat ve vzdělávání svých kazatelů na Československo.

Reformovaná církev nastoupila v otázce školství do značné míry podobnou cestu jako slovenští luteráni. Reformovaní se obdobně jako výše uvedené církve snažili o získání patřičných povolení pro studium na zahraničních bohosloveckých školách.³⁴⁸ Jejich žádosti byly ale bez výjimky oslyšeny. Biskup Šándor Agošton a další čelní představitelé jugoslávských kalvinistů se proto rozhodli nastalou situaci řešit vybudováním vlastního semináře, který měl do budoucna zajistit bezproblémové

---

³⁴⁵ Obdobná situace nastala v prvních poválečných letech i v Lidové republice Slovinsko, kde bylo umožněno tamním evangelíkům studovat na katolických školách, jmenovitě na katolické teologické fakultě v Ljubljani. Branković, Tomislav: *Protestantske zajednice u Jugoslaviji*. S. 227. Slovinským evangelíkům bylo povolováno údajně jako prvním z jugoslávských protestantů vycestovat za vzděláváním již v první polovině 50. let. Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-12-68.

³⁴⁶ Kdy přesně bylo povoleno slovenským studentům vycestovat na studia do Bratislavy se mi nepodařilo zjistit. Je ale zřejmé, že se tak událo někdy mezi založením protestantské vysoké školy Matija Vlačić Ilyrik v roce 1976 a rokem 1965, kdy zahájila svou činnost novosadská evangelická teologická škola. Branković, Tomislav: *Protestantske zajednice u Jugoslaviji*. S. 225.

³⁴⁷ Založení zmíněné vysoké školy je samostatnou a o mnohém vypovídající kapitolou dějin náboženských organizací ve FNRJ. Dle současného nejuznávanějšího odborníka na protestantská uskupení ve FNRJ Tomislava Brankoviće byla zmíněná škola založena jako projekt představitelů baptistů a nástupnické církve německých evangelíků, Evangelické církve v Chorvatsku, Bosně a Hercegovině a Vojvodině. Branković tvrdí, že to byla jedna z příčin, proč se ani jedna z největších protestantských církví na konstituování této instituce nepodílela a ani tam nevysílala své studenty. Branković, Tomislav: *Protestantske zajednice u Jugoslaviji*. S. 238.

³⁴⁸ Reformovaní označovali nemožnost vzdělávání teologů v zahraničí za vůbec největší problém ve vztahu ke komunistické moci. Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-12-neuvedeno.

školení církevních kádrů. Vzhledem k vývoji jugoslávských zákonných norem bylo možné z právního hlediska založit a legálně provozovat plnohodnotný teologický seminář až po přijetí dalšího zákona věnovaném právnímu postavení náboženských organizací z roku 1959.³⁴⁹ Přes určité obstrukce ze strany příslušných komisí, které napadaly již probíhající výuku bez svolení úřadů, došlo k vybudování zmíněné školy, a to v místě centrály reformovaných, v městě Feketić. V 70. letech, kdy režim povoluje duchovním studovat v zahraničí, se reformovaní orientovali především na teologické školy ve Vídni, Budapešti, Debrecínu a Kluži.³⁵⁰

Baptistické školství mělo v jugoslávském státním prostoru již předválečnou tradici, ve které se Svaz baptistických církví snažil pokračovat i za nových politických podmínek. V prvních poválečných letech církev řešila výuku svých kazatelů či misionářů formou několikadenních seminářů.³⁵¹ Vzdělávací centrum baptistů zahájilo svou legální činnost zahájilo v roce 1954 v Záhřebu. Po krátké epizodě, kdy se tato instituce přesunula do Daruvaru, zakotvilo edukační centrum baptistů v roce 1957 v Novém Sadu. Stejně jako v případě ostatních jugoslávských protestantských církví se i baptisté neúspěšně snažili dosáhnout svolení úřadů vyslat tři své studenty na švýcarské univerzity. Žádosti ale nebylo vyhověno.³⁵²

Adventisté ihned po konci 2. světové války prodali své vzdělávací centrum na Pantovčaku v Záhřebu a poté celých deset let fungovali bez edukačního střediska. Náhradu za záhřebské centrum si adventisté založili až v roce 1955 v Bělehradě, v městské části Rakovica. Desetileté mezidobí bylo způsobeno především politickou situací, kdy režim přistupoval k veškerým náboženským institucím s neskrytým nepřátelstvím.

Období konstituování protestantských škol bylo známkou změny pohledu režimu na církevní instituce. Komunistický státní aparát již nespatořoval v těchto často drobných křesťanských podnicích přímé ohrožení, ale i věc, kterou mohl pro sebe

---

³⁴⁹ Sandor Agoston v jednom z dokumentů archivovaných ve fondech náboženských komisí uvádí, že reformovaní si právo na provozování teologického semináře pro vzdělávání lidí aktivních v církvi výslovně osobovali již na začátku 50. let. Legálně mohla být ale podobná instituce zřízena až po roce 1953. Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-5-103.

³⁵⁰ Knall, Dieter: *Reformatrische Kirchen in der SFR Jugoslawien*. S. 20.

³⁵¹ Branković, Tomislav: *Protestantske zajednice u Jugoslaviji*. S. 230. Bjelajac, Branko: *Protestantizam u Srbiji*. S. 166.

³⁵² Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-1-50.

využít. Fungující náboženské školy totiž vysílaly do zahraničí zřetelný signál, že věřící v komunistické Jugoslávii nejsou utlačováni a že jim je umožněn svobodný rozvoj.

3.1.17 Protestantské církve a základní vojenská služba v JNA

Hned pro několik náboženských uskupení představovala služba v jugoslávské lidové armádě tu největší překážku pro udržování dobrých vztahů s titoistickým režimem. Příčiny, kvůli nimž se příslušníci některých církví s železnou pravidelností ocitali na lavici obžalovaných, lze rozdělit do tří skupin. První tvoří odmítání nošení zbraně jako takové, druhou skupinu pak neplnění rozkazů v dny určené dle věroučných zvyklostí k bohoslužebným činnostem a třetí odmítání skládání vojenské přísahy. Do první skupiny spadají především tzv. nazaréni, Svědci Jehovovi a poměrně často i adventisté. Do druhé kategorie je možno zařadit kvůli jejich striktnímu důrazu na sobotu jako bohoslužebný den především adventisty.³⁵³ Kvůli odmítání skládání přísahy byli perzekuováni především nazaréni.

Nazaréni byli pronásledováni za zásadové odmítání nošení zbraně snad od všech států, v kterých během svých staletých dějin žili. Komunistická Jugoslávie v tomto ohledu nebyla sebemenší výjimkou. Jugoslávský režim zakročoval vůči této v zásadě pacifistické církvi s neobyčejnou krutostí. Bezprostředně po konci 2. světové války ale situace nazarénů v ničem nenasvědčovala jejich blížící se brutální perzekuci. Komunisté si byli vědomi značného počtu obětí, který nazaréni v řadách partyzánů během bojů s okupačními či kolaborantskými silami měli. Přestože věřící této církve odmítali nosit zbraně, účastnili se bojů jako spojky, zdravotníci apod. V prvním roce nové politické reality nazaréni sice museli stejně jako všichni ostatní nastoupit povinnou vojenskou službu, ale byli umisťováni do nebojových jednotek. Dle Tomislava Brankoviće zlomovým okamžikem bylo shromáždění nazarénů z roku 1946 v obci Vrba, které mělo způsobit rozhodné uzavření této církve do sebe a rezignování jejich představitelů na aktivní zapojení se v rámci FNRJ.³⁵⁴ V tomto případě považují

---

³⁵³ Záznamy ze soudních procesů jsou většinou takřka identické. Za typické a často se opakující znění rozsudku považuji vyjádření soudu v trestním líčení s jedním z příslušníků adventistické církve. Soudce uvedl: „*Kriv je, što je kao pripadnik adventističke sekte stupanjem u JA odbio kategorički da uzme oružje govoreći da i kad bi bio prinudjen da to učini ne bi pucao na neprijatelja... a takodje je odbio da radi subotom.*“ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-1-15.

³⁵⁴ Branković, Tomislav: *Protestantske zajednice u Jugoslaviji*. S. 240. Jednalo se o dvě prohlášení, jedno z Vrba a druhé z Kovačice. Prvně jmenované zakazovalo nazarénům účast ve volbách, vstupování do odborových organizací apod. Kovačické prohlášení naopak volodbní

závěr Tomislava Brankoviće za zavádějící. Dle mého názoru lavinu soudů s branci nazarénského původu v letech 1945 až 1953 vyvolal příklon FNRJ k dogmatickému stalinismu v prvním desetiletí její existence. Bezmyšlenkovité přejímání sovětských postupů mělo za následek decimování církve, jež svou loajalitu již komunistickému režimu bezesbýtku dokázala během válečných událostí předešlých let. Dalším argumentem proti Brankovićovu názoru je skutečnost, že zatýkání nazarénů začalo již v roce 1945, tedy před zmíněným vrbaským sněmem. O skutečnosti, že problém odmítání nošení zbraně státní orgány nebraly na lehkou váhu, dostatečně jasné vypovídá fakt, že jen v letech 1945 – 1946 proběhlo s nazarény z výše uvedeného důvodu na 352 soudních procesů.³⁵⁵ Soudy s nazarény zasedaly i v následujících letech. Celá druhá polovina prvního desetiletí vzájemných vztahů mezi komunistickou mocí a nazarény byla poznamenána jejich perzekucí dosahující skoro stalinistických rozměrů. Jména táborů jako Goli Otok či Rab, kam byli nazaréni často posíláni, hovoří dostatečně výmluvně.

Postupující perzekuce měla kromě jiných důsledků také efekt na rostoucí emigraci příslušníků této církve do zahraničí. Decimování nazarénů se snažili skrze kontakty s komisí pro náboženské otázky dosáhnout regulace tohoto pro ně zcela nepřijatelného stavu. Komisi byly také adresovány nazarénské návrhy na řešení situace. Nazaréni začínali argumentaci vysvětlením základních pilířů své věrouky, mezi než patřilo odmítání služby ve zbraní či skládání přísahy. Nazaréni navrhovali výměnou za možnost sloužit beze zbraně prodloužení základní vojenské služby na dvojnásobek. Pokoušeli se také znova a znova přesvědčit představitele režimu, že nemají pro své jednání ani sebemenší politickou, nýbrž výlučně náboženskou motivaci. Záležitost se skládáním přísahy měla být dle nazarénských představ řešena nahrazením termínu „přísahám“ slovem „slibuji.“³⁵⁶

S obdobnými problémy jako výše řečení nazaréni se potýkali také příslušníci Křesťanské adventistické církve a Svědci Jehovovi. Příslušníci obou uskupení se do trestních řízení dostávali především kvůli svému odmítání služby se zbraní. V případě adventistů došlo k pozoruhodnému ústupku ze strany velitelství JNA, které v roce 1952 vydalo vnitřní pokyn zařazovat adventisty do sanitních, zásobovacích a jím podobných nebojových jednotek. Na základě této instrukce měly být dokonce

---

účast i členství v zmíněných organizacích povolovalo. Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-6-105.

³⁵⁵ Někteří z nich ale byli souzeni několikrát, tudíž záznam neuvádí přesné číslo.

³⁵⁶ Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-10-180.

umožněny adventistickým vojákům v sobotu vycházky z kasáren.³⁵⁷ V případě Svědků Jehovových se jednalo o pronásledovanou církev a ani se neuvažovalo o nějakých vstřícných krocích vůči ní ze strany státu.

Problematika služby v JNA byla kamenem úrazu především pro nazarény, adventisty a Svědky Jehovovy. Přes určité náznaky uvolnění, které je možno vypožorovat již začátkem padesátých let, jugoslávský stát stále striktně vyžadoval po svých občanech odsloužení základní vojenské služby. Pro některé církve bylo zejména právě období prvních deseti let existence jugoslávské federace nejbolestivějším, protože v této době jugoslávský režim vykazoval nejvíce stalinistických rysů, tudíž nebyl ochoten přistoupit na jakékoliv kompromisní řešení. Určitou snahu o zprostředkování projevovala komise pro náboženské otázky. Její kompetence byly ale velice omezené.

3.2 Protestantské církve a jejich vazby na zahraničí

Ač můžeme rozdělit protestantské církve ve federativní Jugoslávii na uskupení zahrnující převážně příslušníky jedné národnosti a na národnostně pestřejší náboženské obce, všechny mají jeden specifický rys: husté a pro fungování dané církve esenciální kontakty se zahraničím. Nesmí se zapomínat, že i církve nepropojené s určitým nejihoslovanským etnikem se orientovaly na zahraničí, především na Západ.³⁵⁸ Komunistický režim zejména v prvních poválečných letech své existence na protestantské církve nahlížel jako na filiálky zahraničních center, které své jugoslávské sesterské obce zcela ovládají. Tento často v archívních pramenech opakující se závěr se zakládal na premise, že značné množství pomoci přicházející do Jugoslávie na adresy jednotlivých církví jen symbolizuje závislost jugoslávských protestantů na cizině. Materiální závislost pak měla být průvodním jevem závislosti politické. Podle referátů komisí pro náboženské otázky bylo skutečnou motivací zasílání biblí, brožur, oblečení či peněz protestantům v Jugoslávii usměrňování jejich

---

³⁵⁷ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-11-187.

³⁵⁸ Církve výrazně propojenými s určitou etnickou příslušností byli především slovenští luteráni a maďarští reformovaní. Do této skupiny by spadala i předválečná církev německých evangelíků, která ale po druhé světové válce pouze živořila.

politického názoru. Tím se měla zneužívat státem garantovaná svoboda vyznání pro politické účely.³⁵⁹

Titovi komunisté trpěli zčásti oprávněným strachem z představitelů jednotlivých náboženských obcí, kteří po konci 2. světové války opustili zemi a v emigraci pokračovali ve své protirežimní agitaci.³⁶⁰ Tato obava ale přecházela v paranoiu, kdy pomoc poskytovaná na základě mezi protestanty rozšířeném pocitu sounáležitosti byla pokládána za potenciálně protistátní činnost.³⁶¹ Zmíněná sounáležitost pak byla považována pouze za vtažení jugoslávské části té určité církve do samotné, ze zahraničí centralisticky řízené pseudonáboženské, ve skutečnosti politické organizace. Titoistická vládní garnitura si byla zcela jistá tím, na čí straně by stanuli protestanti i ostatní věřící Jugoslávie, kdyby došlo do otevřeného, třeba i válečného střetu se Západem. Přesvědčení o možné roli náboženských obcí jako významné páté kolony nepřehlušilo ani vědomí častých nepřekonatelných rozporů mezi jednotlivými větvemi protestantismu. Režimní představitelé nahlíželi s určitou škodolibou radostí na štěpení některých církví, jako například adventistů. Řečeno jazykem archívních dokumentů: „...*jer upravo ove suprotnosti na ličnoj osnovi ili iz koristoljublja dovode do razdvajanja pojedinih verskih zajednica i time ih slabe i kao verske zajednice i kao politički faktor u borbi protiv socijalističke Jugoslavije.*“³⁶² Naopak za velmi nebezpečný pro existenci komunistické Jugoslávie byl považován jev opačný, tedy jakékoliv snahy o sjednocení či vytvoření větších naddenominačních celků. Pro období pojednaném v této práci byla v tomto ohledu nejvýznamnější iniciativa vzešlá z Ženevy, ze sídla Ekumenické rady protestantských církví.³⁶³ Celá idea spočívala ve snaze sjednotit všechny protestanty ve FNRJ. O tom, že

---

³⁵⁹ „Time se, nesumnjivo, data sloboda savesti i veroispovesti koristi u političke svrhe.“ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-10-180.

³⁶⁰ V této souvislosti mám především na mysli emigranty z řad dvou největších náboženských obcí Jugoslávie, SPC a římskokatolické církve. Nejvýznamnější osobností patřící do této kategorie byl významný pravoslavný filosof a myslitel Nikolaj Velimirović. Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-10-180.

³⁶¹ Skutečnost zmíněného pocitu sounáležitosti mezi protestanty si uvědomovali i lidé pracující v příslušných náboženských komisích. „Ali se kroz izpovedanje vere ovih crkava naglašava kao bitna dogma „gajenje bratskih odnosa medju pripadnicima i medjuosobno pomaganje“ sa isticanjem održavanja ovih veza, bez obzira na državnu granicu.“ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-10-180. Ve stejném duchu se k této věci vyjadřuje také Tomislav Branković. Branković, Tomislav: Protestantske zajednice u Jugoslaviji. S. 159.

³⁶² Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-10-180.

³⁶³ Původní podnět ale vzešel z New Yorku, z sídla Rady protestantských církví. Již pouze kvůli místu svého vzniku vzbudil tento plán v Bělehradě podezřívavost. Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-10-180.

v náboženských i jiných komisích byla zmíněnému projektu věnována bedlivá pozornost vypovídají jeho sice podrobné, ale často zcela obskurní rozbor. Myšlenka na sjednocení všech jugoslávských protestantů byla považována za důsledek formování třech nejvýznamnějších jugoslávských protestantských organizací. První z nich byl „Hlavní výkonný odbor ekumeny jugoslávských protestantských církví“, následován spolkem zahrnujícím pouze církve vzešlé z luteránských tradic zvaný „Rada luteránských církví ve FNRJ.“ Třetí obdobnou formací byl „Iniciativní odbor sdružení protestantských duchovních.“³⁶⁴ Povolení existence těchto organizací ze strany centrálních orgánů bylo v komisních záznamech hodnoceno jako přílišný ústupek, který měl dodat církvím na sebevědomí požadovat od režimu další a další vstřícné kroky. Za důkaz tohoto tvrzení byl považován nárůst stížností a nejrůznějších požadavků domácí i zahraniční provenience adresovaných buď náboženským komisím, nebo přímo Titovi.

Režimní instituce považovaly vazby protestantů na zahraničí za nebezpečné i z jiného důvodu než z potenciálního vzniku domácí páté kolony. Obava panovala zejména v otázce informovanosti zahraničního tisku o jugoslávských náboženských poměrech. Představitelé komunistického státního zřízení vnímali dobré zahraniční kontakty protestantů jako potenciální zdroj šíření dezinformací a nepravd o skutečném postavení věřících v Jugoslávii.³⁶⁵ Postup mající podvázet tuto možnost byl v podstatě následující. Režim striktně vyžadoval od vrcholných představitelů církví informace o všech zahraničních návštěvách i dalších přeshraničních kontaktech. Hostům byl poté zpravidla umožněn vstup na území FNRJ, kde byli sledováni tajnými službami. Intenzita dohledu se ale lišila církev od církve dle míry její domnělé nebezpečnosti. Například návštěvy u slovenských evangelíků byly sledovány spíše z principu samotného než z reálné obavy vzniku protistátního centra v řadách vojvodinských Slováků.³⁶⁶ O poznání vyšší pozornosti se ale kvůli kontaktům se zahraničím dostávalo Reformované církvi. Reformovaná církev byla i v královské Jugoslávii

---

³⁶⁴ 1) Glavni izvršni odbor oikumene jugoslovenskih protestantskih crkava. 2) Savez luterantskih crkava u FNRJ. 3) Inicijativni odbor udruženja protestantskih sveštenika u FNRJ. Arhiv Srbije i Crne Gore, 144-10-180.

³⁶⁵ „...i time upoznavati domaću i inostranu javnost sa stvarnim činjenicama, jer ukoliko naša štampa to neiznosi, ono inostrane novinske agencije dobijaju takve vesti iz raznih neprijateljskih izvora i sa ciljem netačnog i tendencioznog informisanja.“ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna Komisija za verska pitanja, 144-10-180.

³⁶⁶ Například v roce 1950 byla umožněna návštěva slovenských církevních obcí v Jugoslávii delegací amerických věřících. Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-2-62.

tradičně považována za organizaci zcela provázanou se zahraničními, především maďarskými tajnými službami. V této „tradici“ pokračovala i Titova Jugoslávie. Dalším důvodem pro vedení podrobných zpráv a analýz o činnosti této druhé největší jugoslávské protestantské církve ve vztahu k zahraničí byly vynikající kontakty biskupa Sandora Agostona na zahraniční křesťanské organizace.

Množství materiálu zasláného na adresu ústředí vojvodinských reformovaných je ve své celkové hodnotě těžko vyčíslitelné. Objem samotný ale nesehrál tak podstatnou úlohu, jako forma této pomoci. Většina zásilek byla totiž sice adresována do Feketiće, ne ale reformovaným jako takovým. Dle instrukcí jednoho z největších křesťanských dárců pro poválečnou Jugoslávii, Světové rady církví³⁶⁷, mělo rozdělení jedné ze zásilek proběhnout následovným způsobem: „*Svetski savet crkava u Ženevi izposlovaio je, da su iz Amerike poslali na adresu protestantskih crkava u Jugoslaviji 500 (q) meteri starog odela i cipela s tim nalogom, da se to podeli u ime Hrista medju onima, koji žive u najvećoj oskudici, bez obzira na veru, narodnost i ideologiju.*“³⁶⁸

Sandor Agoston, jakožto předseda jugoslávského odboru zmíněné organizace, zařizoval veškeré záležitosti příjmem zásilky počínaje a informováním příslušných komisí a dalších institucí konče.³⁶⁹ Státní úřady v případě dodávek ze zahraničí především dohlížely na to, aby z jejich pohledu nedocházelo k zneužití dané pomoci. Dle interních dokumentů komise pro náboženské otázky byla za zneužití pokládána například snaha vyhnout se placení daní, nebo utajení pomoci jejím rozesláním jednotlivým členům adresované církve.

Dvě největší protestantské církve nacházející se na území federativní Jugoslávie, Slovenská evangelická křesťanská církev v Socialistické federativní republice Jugoslávii a Reformovaná církev, patřily do největší církevní ekumenické

---

³⁶⁷ Největší množství pomoci zaslala do Jugoslávie Světová rada církví. Mezi další křesťanské organizace, které posílaly do poválečné Jugoslávie humanitární pomoc, patřily Křesťanská společnost pro obnovu Evropy z Holandska, Ekumenická rada církví a další. Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-1-22.

³⁶⁸ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-1-36. Tento princip byl ze strany řady organizací, jako například Ekumenické rady církví, striktně dodržován. K potvrzení této zásady došlo při zasedání zmíněné organizace v roce 1950: „*Pri radu je naglašen ekumenski karakter davanja pomoći i drugim konfesijama, a ne da se ograniči na davanje istovernih istovernima.*“ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-3-79.

³⁶⁹ Princip zdanění zasílané pomoci se v průběhu let měnil. V prvních poválečných letech příslušné orgány často clo v podobných případech promíjely. Později ale naopak došlo k takovému navýšení poplatků, že je církve nebyly schopny platit a zásilky se proto vracely odesílatelům. Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-8-131.

organizace světa, Světové rady církví.³⁷⁰ Zmíněné uskupení velkého počtu protestantských, starokatolických i pravoslavných církví z celého světa patřilo mezi nejštědřejší poskytovatele pomoci pro zdevastovanou Jugoslávii. Pomoc zasílaná každoročně Radou měla rozličný charakter. Jednalo se například o oblečení, boty, ale také o sušené mléko či kopírovací zařízení pro pravoslavné teologické instituce.³⁷¹

Výše darů od Světové rady církví za rok 1954³⁷²

Jugoslávský červený kříž	150 549 025	Baptisté	528 497
SPC	42 279 740	Starokatolická církev(Ljubljana)	528 497
Slovenská křesť. Ev. církev a.v	2 113 987	Starokatolická církev (Záhřeb)	528 497
Reformovaná církev	1 056 993	Starokatolická církev (Bělehrad)	211 399
Evangelická církev	1 585 490	Hristova crkva slobodne braće	1 056 993
Djakonički dom Vrbas	1 056 994	Evangelická církev (Subotica)	317 098
Slovinská ev. církev a.v.	1 056 993	CELKEM	211 398 700 Dinárů
Metodisté	528 497		

Jak bylo již naznačeno výše, zahraniční tisk sehrál ve vztazích mezi protestanty a komunistickým státem zcela specifickou úlohu. Jugoslávský levicový režim si rychle uvědomil potřebu vytvoření svého dobrého obrazu v zahraničí, k čemuž se ideálně hodily právě protestantské církve. Jugoslávští protestanti totiž disponovali vynikajícími kontakty se zahraničím a zároveň vzhledem k svému nízkému počtu a

³⁷⁰ Ekumenické hnutí jako takové bylo kategoricky odsouzeno rezolucí přijatou v Moskvě roku 1948. Mezi signatáři byl i patriarcha SPC Gavriilo. Radić, Radmila: Država i verske zajednice. S. 372.

³⁷¹ V případě poslední jmenované zásilky kopírovacích zařízení byli příjemci Svatý synod, teologická fakulta v Bělehradě a semináře v Prizrenu a Karlovcích. Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-1-19.

³⁷² Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-11-198.

malému politickému vlivu museli neustále hledat *modus vivendi* s vládnoucím režimem. Jedinou protestantskou církví, o které se dá plnohodnotně hovořit jako o potenciálně vlivném politickém faktoru, byla do konce 2. světové války Německá evangelická církev. S její faktickou eliminací zanikl v jugoslávském prostoru protestantismus jako sám o sobě silný vnitřně politický prvek. Přestože režim přeceňoval možný význam ostatních protestantských obcí jako případné páté kolony „západní reakce“, správně vyhodnocoval důležitost protestantismu jako zahraničněpolitického elementu.

O mnohém, co se týče zahraničněpolitického významu protestantských církví vypovídající postavou, byl Dr. Robert Tobias, sekretář Ekumenické rady církví (Ekumenski savet crkava).³⁷³ Tobias se velice aktivně zajímal o poválečnou situaci křesťanů, zejména těch protestantských, v Jihovýchodní Evropě. Během nemilosrdné a teatrální perzekuce představitelů největších protestantských uskupení v Bulharsku v roce 1947 se mu dostalo označení anglo-americký agent.³⁷⁴ Ač se v archívních dokumentech náboženské komise ani v nejmenším nepochybuje o správnosti tohoto obvinění, byl Tobiasovi ponechán přístup do jugoslávské federace.³⁷⁵ Důvod, proč se tomu tak dělo, byly jeho pozitivní dojmy, které na Západě po svém návratu o postavení věřících v Jugoslávii šířil.³⁷⁶ Tobias sice vždy zasílal své články a zprávy k nahlédnutí do Bělehradu, nicméně informace o nich přicházela také

---

³⁷³ Z dalších osobností ze Západní Evropy, které se zabývaly postavením křesťanů či obecně věřících v jugoslávské federaci, je třeba zmínit Jeana Nussbauma, generálního předsedu Společnosti pro náboženskou svobodu se sídlem v Paříži. Nussbaumovi nebyly při jeho žádostech o udělení víz činěny žádné problémy, protože jím v západním tisku uveřejněné články hovořily o Jugoslávii jako o státu ctícím náboženská práva svých občanů. Předseda Komise pro náboženské otázky Miloje Dilparić se k cestě Jeana Nussbauma vyjádřil následujícím způsobem: „S obzirom da je Nussbaum nekoliko mahova pisao o našoj zemlji povoljno, mišljenja smo da mu se sa naše tačke gledišta može dati ulazna viza u FNRJ.“ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-2-58.

³⁷⁴ Jednalo se o proces s čelným představitelem bulharských metodistů Janko Nikolovem Ivanovem, který byl odsouzen za špionáž. Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-1-22.

³⁷⁵ Pro tvrzení Radmily Radić, že vzhledem k bulharské kauze Robertu Tobiasi nebyla vystavena pro rok 1948 víza, jsem v archívech nenašel opodstatnění. Radić, Radmila: Država i verske zajednice. S. 372. Naopak sám zmíněný reverend v děkovném dopise zaslaném ministerstvu vnitra v souvislosti s povolením jeho vstupu na teritorium Jugoslávie pro rok 1950 vyjadřuje svou radost nad tím, že se opět podívá do míst z cesty před 2 lety. Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-2-50.

³⁷⁶ „...and the understanding, and consideration of our offices for our interest in the people and churches of Yugoslavia and your eagerness to help – these will long call forth the pleasantest memories of your land.“ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-1-23.

prostřednictvím jugoslávského ministerstva zahraničí.³⁷⁷ Úředníci tohoto ministerstva bedlivě sledovali zahraniční tisk věnující se dění v jihoslovanském prostoru. Zpráva zmíněného sekretáře Ekumenické rady církví byla přivítána a hodnocena jako velice pozitivní.³⁷⁸ Po zhodnocení Tobiasova článku se v dokumentu ale nacházejí ještě podstatnější informace a zběžná analýza západního, převážně anglosaského tisku zakončená následujícím závěrem: „*Smatram da bi trebalo delegirati nekoliko okretnih novinara koj bi objavljivali, pozivali itd. am. korespondente u Beograd kak nebi dolazili u ruke reakcije.*“³⁷⁹ Dobré vztahy mezi politickými zástupci Jugoslávie a Světovou radou církví pokračovaly přes celé v této práci pojednané období a dále se rozvíjely i v následujících letech. V roce 1951 se odehrála pečlivě připravovaná návštěva jugoslávského teritoria ze strany 18 čelných představitelů zmíněné křesťanské organizace.³⁸⁰

Představitelé komunistického režimu si bezesbytku uvědomovali nutnost vystupovat co nejaktivněji směrem k zahraničním médiím. Nejkurioznějším příkladem tohoto postupu je předání informací o záhřebském arcibiskupu Alojzije Stepinacovi americkým protestantským novinám.³⁸¹ Aktivní přístup jugoslávské garnitury spočíval v přesvědčení, že pokud sami jako první neposkytnou západním médiím či organizacím „objektivní“ informace o skutečném postavení církví v zemi, dostane se jim jich ze strany reakce. Důležitým prvkem se v tomto úsilí staly protestantské církve, které disponovaly tradičně vynikajícími kontakty se zahraničím. Právě tyto kontakty se zástupcům Titova režimu podařilo využít pro rozšíření dojmu, že v Jugoslávii panuje naprostá svoboda vyznání. Tento záměr nebyl bez užitku také pro

---

³⁷⁷ Mezi ministerstvem zahraničních věcí a komisemi pro náboženské otázky probíhala živá interakce. Pracovníci ministerstva zahraničí shromáždili například množství informací o zmíněném Robertu Tobiasovi a o jeho kontaktech na další evropské a americké církve a k posouzení je odeslali právě náboženským komisím. Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-1-34.

³⁷⁸ „*Protestantski sveštenik Tobiaš objavio vrlo pozitivnan izveštaj o nama u biltenu Reumenial Pres Servis 6. Februara.*“ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-1-24. V další zprávě Dr. Robert Tobias uvádí: „*Crkve i ljudi uživaju potpunu slobodu savesti i kulta.*“ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-1-26.

³⁷⁹ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-1-25.

³⁸⁰ Cesta 18 zástupců této pravděpodobně nejmocnější světové nadkonfesní organizace byla připravována již v průběhu předešlého roku. Delegáti převážně americké národnosti nejprve přiletěli do Soluně na oslavy výročí 1900 let od příchodu apoštola Pavla do Evropy. Odtud pokračovali v cestě vlastním letadlem do Titogradu. O celé návštěvě vedl podrobnou zprávu jeden z úředníků náboženské komise. Pozoruhodnou součástí tohoto záznamu je zhodnocení vztahu zahraničních hostů k Jugoslávii, včetně citací některých jejich výroků. Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-5-101.

³⁸¹ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-5-135.

většinu jugoslávských protestantů, kteří se v určitém slova smyslu stali výkladní skříní pro demonstraci dodržování lidských práv. Jedním dechem je třeba ale zároveň dodat, že ne všechny protestantské obce měly pro jugoslávskou zahraniční politiku stejný význam. Obecně je na místě říci, že režim se snažil o zachování dobrých vztahů zejména s těmi církvemi, které hrály významnou úlohu v zahraničí. Jednalo se tedy především o luterány, kalvinisty, baptisty a metodisty. Naopak církvemi, které zůstaly zcela osamoceny, byli Svědci Jehovovi a zejména Nazaréni. Poměrně malé církvi tzv. Nazarénů se dostalo té nejtvrdší perzekuce. Odpověď na otázku, proč se právě zmínění veskrze pacifističtí Nazaréni stali symbolem komunistického protináboženského útlaku, dle mého soudu souvisí s omezenými kontakty této církve na zahraničí. Zmíněné kalvinistické uskupení mělo vskutku špatnou výchozí pozici. Kvůli své věrouce zastávalo v některých otázkách protichůdné názory než komunistická ideologie. Skutečnost, že představitelé početných zahraničních křesťanských organizací tuto církev opomíjeli, byla jednou z příčin, proč se právě ona stala fackovacím panákem a nejtragičtější obětí vztahů mezi Titovým režimem a protestantskými církvemi.

3.3 Zákon o právním postavení náboženských obcí z roku 1953³⁸²

Zákon o právním postavení náboženských obcí byl přijat 22. května 1953.³⁸³ První článek zmíněného dokumentu se věnoval obecně lidskoprávním záležitostem. Zaručoval všem občanům Jugoslávie svobodu svědomí i vyznání, svobodu příslušnosti k jakékoliv náboženské obci a taktéž volnost v rozhodnutí k žádné z církví nepatřit. Vyznávání víry bylo deklarováno jako soukromá věc každého jedince. Následující článek občanům Jugoslávie garantoval právo zakládat jakákoliv náboženská uskupení, jejichž činnost není v rozporu s ústavou či zákony. Veškerým náboženským obcím stát dále sliboval právo produkovat i šířit náboženský tisk. Novým prvkem v církevní politice komunistické Jugoslávie byl 4. článek, který se věnoval problematice náboženského školství. Jeho základem byl sice princip oddělení školy a církve, nicméně náboženským organizacím bylo povoleno zakládání škol pro vzdělávání vlastních duchovních kádrů. Přijetí tohoto článku považuji za skutečný přelom ve

---

³⁸² „Zakon o pravnom položaju verskih zajednica.“ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska poslova, 144-8-132.

³⁸³ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija ze verska pitanja, 144-8-133.

vztazích Titovy Jugoslávie a náboženských obcí. Z pohledu náboženských obcí to byl alespoň částečný návrat k předválečné praxi, kdy mnohé z nich již vlastní školství provozovaly. K zopakování ústavních zásad zapovídajících zneužívání náboženských obřadů, idejí či prostor pro politické účely došlo v V. článku. Obdobně ale zmíněný zákon zakazoval i případné zabraňování výkonu náboženských obřadů. V zákazech pokračovaly i následující oddíly, kde bylo postupně zapovězeno jak nucení věřících k členství v náboženských obcích, tak i jejich vylučování z církví. Další převratnou součástí zákona o náboženských obcích z roku 1953 byl článek 8., jež náboženským obcím propůjčoval status právní osoby. Za zásadnější pro režimní politiku je ale třeba považovat až následující článek zaručující duchovním právo na zakládání sdružení duchovních. V záležitosti církevních sňatků si poslední slovo ponechával stát, a to prohlášením náboženských sňatků za platné pouze v rámci daných církví. Důležitým prostředkem pro ovlivňování chodu církví byly státní dotace, jež byly uzákoněny článkem 11.

Oddíl tématicky věnovaný vykonávání náboženských obřadů vymezovaly články 8. až 17. Výkon bohoslužebných obřadů byl článkem 13. vykázán do kostelů, modliteben a podobných, k obřadním účelům určeným veřejným budovám. Procesí a jiné ceremonie obvykle vykonávané mimo náboženské prostory směly být pořádány pouze se souhlasem odpovídajícího místního správního orgánu. Jako možnou záminku pro zákaz nevítaných ritů na veřejnosti si zástupci titoistického režimu vymínili možnost zamítnutí jejich konání v případě ochrany zdraví a veřejného pořádku.³⁸⁴ Uvedená součást 13. článku byla pouze špatně skrývanou záminkou, jak legalizovat potírání církevních obřadů na veřejnosti. Následující články pojednávaly právo rodičů nechat pokřtít dítě, možnost vysluhování církevních obřadů v nemocnicích a zákonné povinnosti použít zvony na sakrálních budovách jako signálního prostředku v případě obecného ohrožení.

Působnost převratného článku s pořadovým číslem 4 dále rozpracovaly články 18. až 20. Církvím byla článkem 18. garantována plná autonomie v zřizování i správě škol určených výchově duchovních, stát měl na fungování těchto vzdělávacích

---

³⁸⁴ „Nadležni narodni odbor sreza odnosno grada može, u okviru preduzetih opštih mera za zaštitu narodnog zdravlja i javnog reda zabraniti održavanje verskih skupova za vreme dok traju okolnosti radi kojih su navedene mere preduzete.“ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-8-133.

institucí pouze dohlížet. Katecheze dětí směla probíhat pouze mimo dobu určenou pro školní docházku a jen se svolením zákonných zástupců a dítěte samotného.³⁸⁵

V posledních 4 článcích byly pojednány postihy za nedodržení zmíněného zákona. Pokud čin nebyl vyhodnocen jako trestný čin, měl daný člověk zaplatit pokutu až 10 000 dinárů nebo strávit 15 dní ve vězeňské cele. Škole, ve které došlo k zneužití církevního vzdělání pro politickou agitaci, hrozilo její zavření ze strany státních orgánů na 1 až 10 let.³⁸⁶

Přijetí „Zákona o právním postavení náboženských obcí“ předcházela série setkání představitelů většiny náboženských obcí nacházejících se na jugoslávském teritoriu a zástupců náboženských komisí.³⁸⁷ Debata samotná byla jasným signálem postupného odklonu Titova režimu od stalinistického principu vlády. Je příznačné, že diskusím fórem pro projednání zmíněného zákona byly komise pro náboženské otázky. V průběhu přibližně 10 let vzájemných vztahů mezi protestantskými církvemi a jugoslávskými komunisty se staly právě ony funkčním prostředníkem mezi státem a náboženskými obcemi. Z rozhovorů s příslušníky jednotlivých náboženských obcí vzešel poměrně objemný materiál, jež zahrnoval veškeré jejich připomínky. Nejzávažnější kritické komentáře přicházely ze strany nazarénů, kteří požadovali uzákonění možnosti vykonávat základní vojenskou službu beze zbraně a také povolení nahradit instituci přísahy slibem. O skutečnosti, že definitivní zřeknutí se stalinistických praktik v Jugoslávii ještě není zcela na pořadu dne, svědčí zamítnutí drtivé většiny připomínek a poznámek vznesených ze strany náboženských obcí. Věřícím tedy bylo umožněno se zúčastnit připomínkování uvedeného zákona, jejich stížnosti náboženské komise pečlivě zaznamenaly, ale v konečném výsledku se do zákonné normy dostalo jen minimum jejich návrhů. Pro protestantské obce skutečně podstatné věci, jako například žádosti o umožnění vojenské služby beze zbraně a dalších byly zameteny pod koberec.

---

³⁸⁵ Podle původního návrhu zákona, který byl předložen náboženským obcím k připomínkování, měla být studentům církevních škol garantována stejná práva jako studentům státních vzdělávacích institucí. Do konečné verze zákona se ale tato klauzule nevešla.

³⁸⁶ Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-8-133.

³⁸⁷ Projednávání zákona se zúčastily následující církve: SPC, Starokatolická církev, Křesťanská adventistická církev, Svaz baptistických církví FNRJ, Slovenská křesťanská evangelická církev a.v, Reformovaná církev, Evangelická církev. Z křesťanských církví se jako jedna z mála jednání oficiálně nezúčastnila Římskokatolická církev, která svou neúčast na jednáních odůvodnila absencí pověření ze strany Vatikánu. Arhiv Srbije i Crne Gore, Savezna komisija za verska pitanja, 144-8-133.

4 Závěr

Přijetím zákona o právním postavení náboženských obcí v roce 1953 se pro protestantské obce uzavřela první, zajisté nejbouřlivější kapitola vztahů s komunistickým režimem. Titoistická garnitura sice během tohoto období i vůči protestantům vyzkoušela mnohé stalinistické praktiky, nicméně se nikdy neodhodlala k jejich celkové eliminaci. Klíčovým faktorem pro zachování určité náboženské svobody byly vazby protestantů na zahraničí. Tyto tradiční kontakty, které mohly posloužit podobně jako v sousedním Bulharsku za vítaný motiv pro likvidaci těchto církví, přispěly v konečném důsledku k zachování protestantských obcí. Přestože těsně po 2. světové válce byli protestanté jako celek podezíráni jako exponenti Západu a reakce právě kvůli své tradiční orientaci na zahraničí, po jugoslávské proměně zahraniční politiky způsobené zmrazením vztahů se Sovětským svazem se zmíněná propojenost s donedávna nepřátelskými zeměmi stala vítanou možností pro přesvědčení tamní veřejnosti o dodržování všech lidskoprávních předpisů ve FNRJ, včetně těch náboženských. Do určité míry je dle mého soudu na místě tvrzení, že některé protestantské církve se měly stát jakousi výkladní skříní předkládající poznání chtivému západnímu publiku obraz Jugoslávie jako země, kde jsou náboženská práva jedince ctěna. Skutečnost, že realita byla často jiná než se zahraničním návštěvníkům jugoslávské federace zdálo, snad dostatečně dokumentují příběhy nemilosrdně perzekuovaných adventistů a především nazarénů.

Události roku 1953 jsou pro protestantské církve Jugoslávie obrovského významu z jednoho prostého důvodu. Protestanté si od této doby mohli legálně vzdělávat vlastní teologické kádry. Převratnost náboženského zákona z roku 1953 nejlépe dokumentuje skutečnost, že jeho platnost skončila až s rozpadem federace. Liberálnější klima dokumentované zmíněným zákonem nejzřetelněji potvrzovalo umožnění konstituování první protestantské vysoké školy v Jugoslávii nazvané po reformátorovi chorvatského původu Matija Vlačić Ilyrik v roce 1965.

Čtenář nicméně nesmí nabýt dojmu, že se protestanté i ve FLRJ již více orientované na Západ stali skutečně rovnoprávními občany. Přihlášení se k církvi stále ve většině případů znamenalo rezignaci na jakékoliv politické ambice, práci ve státních službách apod.

V období po roce 1953 se pozornost náboženských komisí pozvolna přenesla ze všech protestantských obcí na ty, které byly nadále označovány jako sekty. Jednalo se především o různá letniční uskupení, ale také adventisty, metodisty a nazarény. Posledně jmenované církvi komunistický režim ani v pozdějších letech neprominul její striktní pacifistické smýšlení.

Seznam pramenů a literatury

Archivní prameny

Arhiv Srbije i Crne Gore, fondy:	Savezna komisija za verska pitanja Predsedništvo Vlade FNRJ
Arhiv muzeja istorije Jugoslavije:	Fond predsednika republike

Vydané prameny

- Scherer, Anton (Hrsg.): Unbekannte SS-Geheimberichte über die Evakuierung der Südostdeutschen im Oktober und November 1944 sowie über die politische Lage in Rumänien, Ungarn, der Slowakei, im serbischem Banat und im Unabhängigen Staat Kroatien, Graz, 1990.
- Taffener, Anton: Quellenbuch zur donauschwäbischen Geschichte, München, 1974.
- Ustav Federativne Narodne Republike Jugoslavije, Beograd, 1948.

Sekundární literatura

- Aleksov, Bojan: Religious Dissent between the Modern and the National- Nazarenes in Hungary and Serbia 1850-1914, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2006.
- Alexander, Stella: The Triple Myth – A Life of Archbishop Alojzije Stepinac, East European Monographs, Boulder Distributed by Columbia University Press, New York. 1987.
- Anderson, Rufus: History Of The Missions Of The AmericanBoard Of Commissioners For Foreign Missions To The Oriental Churches, Volume I. 2006.
- Atlas ľudovej kultury Slovákov v Jugoslávii – Atlas narodne kulture Slovaka u Jugoslaviji, Matica slovačka u Jugoslaviji, Bački Petrovac, 2002.

- Betz, Hans Dieter: Religion in Geschichte und Gegenwart, Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft, J.C.B. Mohr Tübingen, 2003.
- Bednárik, Rudolf: Slováci v Juhoslávii, Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, Bratislava 1966.
- Bjelajac, Branko: Protestantizam u Srbiji, Beograd, 2003.
- Boeckh, Katrin: Zur Religionsverfolgung in Jugoslawien 1944-1953: Stalinistische Anleihen unter Tito. In: Südosteuropa – Von vormoderner Vielfalt und nationalstaatlicher Vereinheitlichung, Festschrift für Edgar Hösch, Hrg. Konrad Clewing, Oliver Jens Schmitt, R. Oldenbourg Verlag, München. 2005.
- Branković, Tomislav: Protestantske zajednice u Jugoslaviji, Niš-Beograd, 2006.
- Buchenau, Klaus: Kämpfende Kirchen, Jugoslawiens religiöse Hypothek, in Erfurter Studien zur Kulturgeschichte des orthodoxen Christentums, Petr Lang, Frankfurt am Main, 2006.
- Feldtänzer, Oskar: Donauschwäbische Geschichte, Band I., Das Jahrhundert der Ansiedlung 1689-1805, Vorstand der Donauschwäbischen Kulturstiftung, München, 2006.
- Filipi, Pavel: Křesťanstvo: historie, statistika, charakteristika křesťanských církví, Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno, 1998.
- Fitschen, Klaus: Protestantische Minderheitenkirchen in Europa im 19. und 20. Jahrhundert, Evangelische Verlagsanstalt Leipzig, 2008.
- Franzen, August: Malé církevní dějiny, Zvon, Praha, 1995.
- Graff, Wilhelm Friedrich: Der Protestantismus, Geschichte und Gegenwart, Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn 2007.
- Grane, Leif: Die Confessio Augustana, Einführung in die Hauptgedanken der lutherischen Reformation, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1980.

- Heckmann, Friedrich: Ethnische Minderheiten, Volk und Nation, Soziologie interethnischer Beziehungen, Ferdinand Enke Verlag, Stuttgart 1992.
- Henke, Klaus-Dietmar und Woller, Hans: Politische Säuberung in Europa, Die Abrechnung mit Faschismus und Kollaboration nach dem Zweiten Weltkrieg, Deutscher Taschenbuch Verlag GmbH and Co. KG, München 1991.
- Heyer, Friedrich: Konfessionskunde, Gruyter, Berlin, New York 1977.
- Hillerbrand, Hans J.: The Encyclopedia of Protestantism, I.-IV. Volumes, Routledge, New York.
- Hroch, Miroslav: Encyklopedie dějin novověku, Libri, 2005.
- Janjetović, Zoran: Deca careva, pastorčad kraljeva: nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918-1941, INIS, Beograd, 2006.
- Knall, Dieter: Reformatorische Kirchen in der 2. Welt, Zollikon 1981.
- Maser, Peter, Schjorring Jens Holger: Zwischen den Mühlsteinen, -Protestantische Kirchen in der Phase der Errichtung der kommunistischen Herrschaft im östlichen Europa, Martin Luther Verlag Erlangen, 2002.
- Merkle, Matthias: D. Dr. Philipp Popp – Leben und Wirken, datum vydání neuvedeno.
- Mirnić, Josip: Nemci u Bačkoj u drugom svetskom ratu, Novi Sad, 1974.
- Mojzes, Paul: Protestantism in Bulgaria and Yugoslavia since 1945. In: Ramet, Sabrina: Protestantism and Politics in Eastern Europe and Russia, The Communist and Postcommunist Eras, Christianity under Stress, Volume III., Duke University Press, Durham and London, 1992.
- Radić, Radmila: Država i verske zajednice, INIS, Beograd, 2002.
- Radić, Radmila: Verom protiv vere, INIS, Beograd, 1995.
- Rasmus, Hans: Als Fremde im Vaterland, Der Schwäbisch-Deutsche Kulturbund und die ehemalige deutsche Volkgruppe in Jugoslawien im Spiegel der Presse, Arbeitskreis

für donauschwäbische Heimat- und Volksforschung in der Donauschwäbischen Kulturstiftung-Stiftung des privaten Rechts – e.V., München 1989.

Religion in Geschichte und Gegenwart: Handwörterbuch für Theologie und Religionwissenschaft, Tübingen, 2002.

Röder, Annemarie: Deutsche, Schwaben, Donauschwaben – Ethnisierungsprozesse einer deutschen Minderheit in Südosteuropa, Marburg, 1998.

Senz, Ingomar: Die Donau-Schwaben, Studienbuchreihe der Stiftung, Ostdeutscher Kulturrat, Band V., 1994.

Schmid, Georg Otto: Von den Fröhlichianern zu den Evangelischen Täufergemeinden(ETG), 1998.

Sirácky, Ján a kol.: Slováci vo svete, Matica slovenská, Martin 1980.

Sirácky, Ján: Dlhé hľadanie domova, Matica slovenská, 2002.

Sjanta, Daniel: Metodizmus na území súčasného Srbska, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Pedagogická fakulta, katedra evanjelikálnej teológie a misie, Bakalárska práca, 2006.

Steindorff, Ludwig: Im Windschatten, Die Protestantischen Kirchen in Jugoslawien.

Maser, Peter, Schjorring Jens Holger: Zwischen den Mühlsteinen -Protestantische Kirchen in der Phase der Errichtung der kommunistischen Herrschaft im östlichen Europa, Martin Luther Verlag Erlangen, 2002.

Svetoň, Ján: Slováci v europskom zahraničí, Bratislava: Slovenská Akadémia vied a umení, 1943.

Ušák, Vít: Slováci v Chorvátsku-Historický náčrt, Cleveland – Rím, 1978.L

Vereš, Adam: Slovenská evanjelická cirkev augšburkského vyznania v kráľ. Juhoslovanskom v slove a v obrazoch, Petrovac, 1930.

Viršinská, Miriam: Maďarský útlak proti slovenským evanjelikom v druhej polovici 19. storočia, in.: Odkaz predkov – Kovačia pamätná, Zborník z vedeckého sympózia Kovačica pamätná, 18. 5. 2007 v Kovačici, Matica slovenská 2007.

Wolf, Josef: Ethnische Konflikte im Zuge der besiedlung des Banats im 18. Jahrhundert, Zum Verhältnis von Einwanderung, staatlicher Raumorganisation und ethnostrukturellem Wandel, in.: Beer Matthias, Dahlmann Dittmar: Migration nach Ost- und Südosteuropa vom 18. bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts: Ursachen – Formen – Verlauf – Ergebnis, Stuttgart, 1999.

Zach, Krista: Konfessionelle Pluralität, Städte und Nation. Ausgewählte Abhandlungen zur südosteuropäischen Religions- und Gesellschaftsgechichte, Münster, Berlin, Hamburg, Wien 2004.

Internetové zdroje:

<http://www.relinfo.ch/etg/infotxt.htm>